

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**« Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΙ
ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ
ΚΕΙΜΕΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ»**

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΟΚΚΙΝΟΥ

ΡΟΔΟΣ, *Φεβρουάριος 2019*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΟΚΚΙΝΟΥ

ΑΜ: 4372017013

**« Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΙ
ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ
ΚΕΙΜΕΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ»**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΟΥΣΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,

Αναπληρωτής καθηγητής

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, Αναπληρωτής καθηγητής

ΠΑΠΠΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, Καθηγητής

ΡΟΔΟΣ, Φεβρουάριος 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1 – Παρελθόν και αιγυπτιακή παράδοση.....	10
1.1 Παρελθόν και αιγυπτιακή παράδοση.....	10
1.2 Βασιλική ιστοριογραφία vs. παράδοση vs. Μνημοσύνη.....	14
1.3 Ορολογία.....	20
1.4 Θεωρητικό πλαίσιο.....	24
1.5 Πρωτογενείς πηγές: μία σύνθεση.....	27
Κεφάλαιο 2 – Αίγυπτος και κλασική γραμματολογία.....	42
2.1 Αίγυπτος και κλασική γραμματολογία: Πλάτωνας.....	42
2.2 Τραγικοί: Σοφοκλής , Αισχύλος , Ευριπίδης	50
2.3 Κωμικοί: Αριστοφάνης.....	63
2.4 Πλούταρχος.....	66
Κεφάλαιο 3 – Σύνοψη της προβληματικής των περί Αιγύπτου ελληνικών αναφορών και αξιολόγηση της ιστορικότητάς τους μέσα και από την αντιστοίχιση τους με επιλεγμένα αιγυπτιακά κειμενογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα.....	72
3.1 Σύνοψη της προβληματικής των περί Αιγύπτου ελληνικών αναφορών.....	73

3.2 Αντιστοίχιση των ελληνικών αναφορών με επιλεγμένα αιγυπτιακά κειμενογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα.....	77
3.3 Αξιολόγηση της ιστορικότητας των περί Αιγύπτου ελληνικών αναφορών.....	81
Συμπεράσματα.....	84
Βιβλιογραφία	87

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία μελετά την πρόσληψη της Αιγύπτου και του πολιτισμού της μέσα από τα κείμενα των συγγραφέων- κυρίως Ελλήνων- της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας. Σκοπός είναι η διαμόρφωση μίας σφαιρικής εικόνας για τον τρόπο με τον οποίον αντιμετώπιζαν οι αρχαίοι συγγραφείς τον αιγυπτιακό πολιτισμό, έναν πολιτισμό με τον οποίον οι Έλληνες έρχονταν συχνά σε επαφή, από αρχαιότερες ακόμη εποχές. Τα κείμενα τα οποία μελετήθηκαν προέρχονται από την ελληνική ιστοριογραφία, φιλοσοφία και λογοτεχνία, ενώ ακόμη, μελετήθηκαν και κειμενογραφικές και αρχαιολογικές πηγές από την Αίγυπτο, ώστε να επιχειρηθεί σύγκριση. Μέσα από τη σύγκριση αυτή, διαπιστώθηκε ότι οι πληροφορίες τις οποίες δίνουν οι ελληνικές κειμενογραφικές αναφορές δεν συμπίπτουν πάντοτε με τις αιγυπτιακές πηγές, αλλά και ότι μεταξύ των κειμένων των συγγραφέων υπάρχουν σημαντικές διαφωνίες και αποκλίσεις. Ωστόσο, υπάρχουν και στοιχεία τα οποία εμφανίζονται σχεδόν σε όλους τους συγγραφείς αναφορικά με τον αιγυπτιακό λαό και πολιτισμό. Εν τέλει, οι κειμενογραφικές πηγές της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας αποτελούν χρήσιμες πηγές για τη σύγχρονη αιγυπτιολογία, παρόλο που η ιστορικότητα και η εγκυρότητά τους ορισμένες φορές αμφισβητείται.

ΛΕΞΕΙΣ- ΚΛΕΙΔΙΑ: Αίγυπτος, κειμενογραφικές αναφορές, κλασική αρχαιότητα, ύστερη αρχαιότητα, ιστορικότητα.

ABSTRACT

The present study deals with the interpretation of Egypt and its culture through the work of writers- mainly Greek- of classical and late antiquity. The aim is the figuration of a global picture about the way ancient writers were facing Egyptian civilization, a culture with which the Greeks often came in contact, even from more ancient times. The texts that were studied came from Greek historiography, philosophy and literature, and even textbooks and archaeological sources from Egypt were studied in order to achieve a proper comparison. Through this comparison, it was found that the information given by Greek textbooks does not always coincide with the Egyptian sources and, also, that significant differences and divergences occur between the texts of different authors. Yet, there are also elements relating to the Egyptian people and culture that appear to almost all writers. Finally, the textual sources of classical and late antiquity constitute useful sources for modern Egyptianism , although their historicity and validity are sometimes questioned.

KEY-WORDS: Egypt, textual references, classical antiquity, late antiquity, historicity.

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μία διερεύνηση της πρόσληψης της Αιγύπτου και του πολιτισμού της κατά την κλασική και ύστερη αρχαιότητα, μέσα από συγκεκριμένες κειμενογραφικές αναφορές πρωτογενών και δευτερογενών πηγών από τον αιγυπτιακό και τον ελλαδικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται να μελετηθούν κείμενα της αρχαιότητας διαφόρων ειδών τα οποία έχουν ως αντικείμενο της Αίγυπτο ή έχουν κάποιες αναφορές σε αυτή, ενώ στη συνέχεια, πρόκειται να αξιολογηθεί η ιστορική τους, μέσα από τη σύγκρισή τους με αντίστοιχες αιγυπτιακές πηγές, είτε κειμενογραφικές είτε αρχαιολογικές.

Η Αίγυπτος αποτελεί μία από τις σημαντικότερες χώρες της Μεσογείου η οποία έχει έναν από τους πιο αρχαίους και σημαντικούς πολιτισμούς, ο οποίος μέχρι σήμερα μελετάται με ανεξάντλητο ενδιαφέρον από πολλούς επιστημονικούς κλάδους, όπως η αρχαιολογία, η ιστορία, η γεωγραφία και η θεολογία. Στον αρχαίο κόσμο, η Αίγυπτος διαδραμάτιζε πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς επικοινωνούσε με τις γειτονικές μεσογειακές χώρες με τις οποίες αλληλεπιδρούσε οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά.

Πιο συγκεκριμένα, από πολύ παλιά, οι περιοχές της Μεσογείου είχαν αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με την Αίγυπτο, ενώ πολλοί περιηγητές ταξίδευαν σε αυτή, ώστε να γνωρίσουν τον πολιτισμό της και να τον κάνουν γνωστό στους συμπατριώτες τους. Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, αλλά και άλλοι λαοί της Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής, είχαν ιδιαίτερα συχνή και στενή επαφή με τους Αιγύπτιους σε διάφορες περιόδους και κάτω από διάφορες συγκυρίες, είτε σε περιόδους ειρήνης είτε σε περιόδους πολεμικών συγκρούσεων.

Τα κείμενα της αρχαιότητας αναφέρονται σε μεγάλο βαθμό στην Αίγυπτο. Για το λόγο αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να μελετηθούν οι πηγές αυτές, καθώς παρέχουν πολύ σημαντικές πληροφορίες για τη συγκεκριμένη χώρα και τον πολιτισμό της. Ωστόσο, οι πληροφορίες αυτές οι οποίες αναφέρονται δεν χαρακτηρίζονται πάντοτε από εγκυρότητα και ιστορική αλήθεια, γεγονός το οποίο κάνει επιτακτική την ανάγκη αξιολόγησης των πηγών και των πληροφοριών αυτών και διασταύρωσης της αλήθειας τους.

Κατά τη διαδικασία αυτή, πρόκειται να μελετηθούν διάφορα κείμενα από την κλασική και ύστερη αρχαιότητα τα οποία αναφέρονται με κάποιον τρόπο στην Αίγυπτο και τον αιγυπτιακό πολιτισμό. Σκοπός της μελέτης είναι η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο με τον οποίον οι αρχαίοι συγγραφείς, της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας, προσελάμβαναν τον αιγυπτιακό πολιτισμό, αλλά και να εξεταστεί ο βαθμός στον οποίον τα κείμενά τους είναι δυνατόν να αξιολογηθούν ως αξιόπιστες ιστορικές πηγές.

Η μελέτη αναπτύσσεται μέσα σε τρία κεφάλαια τα οποία διακρίνονται σε επιμέρους ενότητες. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται εισαγωγικά ζητήματα που αφορούν στην Αίγυπτο και τον αιγυπτιακό πολιτισμό, ώστε να σχηματιστεί μία πρώτη εικόνα όσον αφορά το αντικείμενο της μελέτης.

Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη ενότητα εξετάζονται τα γενικά χαρακτηριστικά του αιγυπτιακού παρελθόντος (1.1), ενώ στη δεύτερη ενότητα, εξετάζεται η βασιλική αιγυπτιακή ιστοριογραφία και οι τρόποι διατήρησης της συλλογικής μνήμης στον αιγυπτιακό πολιτισμό (1.2). Επίσης, στη συνέχεια, περιγράφεται η βασική ορολογία η οποία υιοθετείται στη μελέτη, ώστε να εξασφαλιστεί η σαφήνεια και ακρίβεια και να αποφευχθούν φαινόμενα εννοιολογικών παρεξηγήσεων (1.3), ενώ, ακόμη παρουσιάζεται και το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίζεται η μελέτη (1.4). Ακόμη, γίνεται καταγραφή και σύνθεση πρωτογενών κειμενογραφικών πηγών από την κλασική και την ύστερη αρχαιότητα, οι οποίες αναφέρονται στην Αίγυπτο και τον πολιτισμό της (1.5), ενώ στο τέλος του κεφαλαίου, επιχειρείται σύνοψη των βασικών δευτερογενών πηγών με παρόμοιες κειμενογραφικές αναφορές (1.6).

Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετώνται συγκεκριμένα κείμενα Ελλήνων αρχαίων συγγραφέων, τα οποία αναφέρονται στην Αίγυπτο και τον αιγυπτιακό πολιτισμό και τα οποία ανήκουν σε διαφορετικά γραμματειακά είδη, όπως η φιλοσοφία, η δραματική ποίηση και η ιστοριογραφία. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη ενότητα του κεφαλαίου, μελετώνται και σχολιάζονται αναφορές στην Αίγυπτο, μέσα από το φιλοσοφικό έργο του Πλάτωνα (2.1), ενώ, στη δεύτερη ενότητα, μελετώνται συγκεκριμένα έργα των τριών μεγάλων τραγικών, Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη, που αναφέρονται στη χώρα αυτή (2.2). Στη συνέχεια, αναλύονται οι αναφορές της αριστοφανικής κωμωδίας στην Αίγυπτο (2.3), καθώς και διάφορες πληροφορίες που

δίνονται για αυτή μέσα από επιλεγμένα έργα του Πλουτάρχου, ιστοριογραφικά και μη (2.4).

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης αποτελεί μία προσπάθεια σχολιασμού, κριτικής ανάλυσης και αξιολόγησης των αναφορών οι οποίες μελετήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, όσον αφορά την ιστορικότητα, την εγκυρότητα και την αλήθεια που εμπεριέχουν. Πιο συγκεκριμένα, συνοψίζεται η προβληματική των ελληνικών αναφορών για την Αίγυπτο (3.1), ενώ, στη συνέχεια, επιχειρείται αντιστοίχιση των ελληνικών αναφορών με ανάλογες αιγυπτιακές πηγές, κειμενογραφικές και αρχαιολογικές, ώστε να διασταυρωθούν οι πληροφορίες οι οποίες δίνονται σε αυτά (3.2). Τέλος, διατυπώνεται η τελική αξιολόγηση των πηγών αυτών (3.3), ενώ συνοψίζονται και τα σημαντικότερα συμπεράσματα.

Κεφάλαιο 1: Παρελθόν και αιγυπτιακή παράδοση.

Το πρώτο κεφάλαιο της μελέτης αναφέρεται στην αιγυπτιακή παράδοση του παρελθόντος. Πιο συγκεκριμένα, μελετώνται κείμενα της αρχαιότητας, ώστε να διαμορφωθεί το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο στηρίζεται η μελέτη. Έτσι, παρουσιάζεται η βασιλική ιστοριογραφία σε συνάρτηση με την παράδοση και τη μνημοσύνη, ενώ οριοθετείται η σχετική ορολογία που θα αναλυθεί. Στη συνέχεια διαμορφώνεται το θεωρητικό πλαίσιο μέσα από τη σύνθεση πρωτογενών πηγών και την επισκόπηση και αποδελτίωση επιλεγμένης δευτερεύουσας βιβλιογραφίας.

1.1 Παρελθόν και αιγυπτιακή παράδοση.

Η Αίγυπτος αποτελεί μία περιοχή στην οποία από πολύ νωρίς στην αρχαιότητα είχε δημιουργηθεί ένας πολύ σημαντικός πολιτισμός. Ευρισκόμενη σε ιδιαίτερα προνομιακή γεωγραφική θέση, παρείχε πολύ ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη του.

Πιο συγκεκριμένα, η Αίγυπτος βρίσκεται στη Βορειοανατολική Αφρική, σε ένα σημείο το οποίο ευνοεί την επικοινωνία με την Ευρώπη και την Ασία. Η περιοχή βρέχεται από τη Μεσόγειο θάλασσα στα βόρεια και από την Ερυθρά θάλασσα στα ανατολικά, ενώ, ακόμη, συνορεύει με άλλες αφρικανικές και ασιατικές χώρες. Στο εσωτερικό της υπάρχουν περιοχές της ερήμου Σαχάρας, ενώ τη διαπερνά ο ποταμός Νείλος, ένας από τους μεγαλύτερους ποταμούς του κόσμου, ο οποίος καθιστά τα εδάφη γύρω από αυτόν εξαιρετικά εύφορα.

Η Αίγυπτος άρχισε να κατοικείται από την Παλαιολιθική Εποχή και οι πρώτοι οικισμοί χτίστηκαν γύρω στο 4.800 π. Χ. κυρίως στα πιο εύφορα μέρη γύρω από το Νείλο. Με τον τρόπο κατοίκησης σε καίρια σημεία του Βορρά και του Νότου, η χώρα χωρίστηκε νοητά σε δύο τμήματα, την Άνω και την Κάτω Αίγυπτο¹. Από την εποχή εκείνη, η Αίγυπτος αναπτύσσει έναν μεγάλο πολιτισμό, ο οποίος είναι από τους σημαντικότερους της Μεσογείου, ενώ διατηρεί επαφές με τους γύρω πολιτισμούς.

---

¹ Hornung, E., *History of Ancient Egypt*, Edinburgh 1999, σ.1; Silotti, A., *Αίγυπτος: ναοί, άνθρωποι, θεοί*, Αθήνα 1999, σ. 20.

Ο αιγυπτιακός πολιτισμός έφτασε σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο ήδη από την 3η χιλιετία π. Χ. , ενώ από παλαιότερα, την 4^η χιλιετία π. Χ. υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες όσον αφορά την ανθρώπινη παρουσία και την οργάνωση της ζωής γύρω από τις όχθες του Νείλου. Η περιοχή αυτή ήταν διαχωρισμένη σε μικρότερα τμήματα, δηλαδή μικρές αγροτικές κοινότητες ή μικρά θεοκρατικά βασίλεια, κάτι το οποίο θεωρείται και πιθανότερο.

Στη συνέχεια, όπως ήδη αναφέρθηκε, επικράτησε ο διαχωρισμός σε δύο βασίλεια, την Άνω και την Κάτω Αίγυπτο. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες που υπάρχουν σήμερα προέρχονται περισσότερο από την Άνω Αίγυπτο, στην οποία οι κλιματικές και εδαφικές συνθήκες ήταν ευνοϊκότερες για τη διατήρησή τους. Αντίθετα, στην περιοχή της Κάτω Αιγύπτου, οι συχνές βροχές, οι προσχώσεις, η εντατική καλλιέργεια και εκμετάλλευση του εδάφους αποτελούν παράγοντες οι οποίοι έχουν καταστρέψει μεγάλο μέρος των αρχαιολογικών μαρτυριών. Έτσι, πολλές πληροφορίες για την περιοχή του δέλτα του Νείλου, την οργάνωση και τον πολιτισμό της προέρχονται από έμμεσες πηγές.

Η μακραίωνη εποχή από περίπου το 3.000 ως το 332 π. Χ. αποτελεί την φαραωνική περίοδο του αιγυπτιακού πολιτισμού, κατά την οποία την πολιτική, αλλά και θρησκευτική εξουσία κατέχουν οι βασιλικές δυναστείες των φαραώ. Όπως είναι φυσικό, επειδή πρόκειται για μία πολύ μεγάλη εποχή, αυτή δεν χαρακτηρίζεται από τις ίδιες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Μάλιστα, άλλες περίοδοι είναι ειρηνικές και άλλες χαρακτηρίζονται από συγκρούσεις είτε εσωτερικές είτε εξαιτίας επιδρομών εξωτερικών εχθρών.

Η επόμενη περίοδος, η οποία ακολουθεί τη φαραωνική είναι η πτολεμαϊκή περίοδος, η οποία ξεκινά με την κατάκτηση της Αιγύπτου από τα στρατεύματα του Αλεξάνδρου και, πιο συγκεκριμένα, με το διαμοιρασμό της αυτοκρατορίας του από τους επιγόνους, μετά το θάνατό του. Η τελευταία βασίλισσα της δυναστείας των Πτολεμαίων είναι η Κλεοπάτρα, ενώ η περίοδος αυτή, η οποία χαρακτηριζόταν από ειρήνη και ευημερία, έληξε με τη ναυμαχία του Ακτίου και την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Οκταβιανό. Στη συνέχεια, η Αίγυπτος αποτελεί ρωμαϊκή επαρχία, ενώ μέχρι τον 7^ο αιώνα μ. Χ. αποτέλεσε τμήμα του Βυζαντινού κράτους.

Η Αίγυπτος διατηρεί πολλές επαφές και με τον ελλαδικό χώρο, ενώ με πολλές περιοχές συνδέεται εμπορικά. Έτσι, στην αρχαία ελληνική ιστοριογραφία, υπάρχουν πολλές αναφορές στη χώρα αυτή, η οποία μάλιστα ασκεί μεγάλη έλξη στους Έλληνες. Η παράδοση του αιγυπτιακού πολιτισμού είναι μεγάλη και, για το λόγο αυτό, εκείνος προσελκύει ακόμη και σήμερα το ενδιαφέρον των μελετητών σε όλον τον κόσμο. Μάλιστα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σήμερα, η μελέτη της Αιγύπτου είναι τόσο συστηματική, που υπάρχει για αυτή ξεχωριστή επιστήμη, η Αιγυπτιολογία. Η επιστήμη αυτή ασχολείται με το αρχαίο αιγυπτιακό παρελθόν και, ειδικότερα, με την ιστορία, τα μνημεία και την πολιτισμική ζωή της αρχαίας Αιγύπτου².

Επομένως, διαπιστώνει κανείς ότι ο αιγυπτιακός πολιτισμός έχει ένα ιδιαίτερα μεγάλο παρελθόν, το οποίο μελετάται από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Ακόμη και σήμερα, οι μελετητές λαμβάνουν υπόψη τους τις αναφορές των αρχαίων συγγραφέων στην Αίγυπτο, γνωρίζοντας ότι οι Έλληνες και άλλοι λαοί της Μεσογείου είχαν επαφές με τη χώρα αυτή, ενώ κάποιοι από αυτούς ζούσαν σε αυτή.

Η ιστοριογραφική και, γενικότερα, η συγγραφική παράδοση που αναφέρεται στον αιγυπτιακό πολιτισμό είναι ιδιαίτερα ογκώδης και, για το λόγο αυτό, είναι σημαντική η διερεύνησή της, η οποία πραγματοποιείται στην παρούσα μελέτη. Μέσα από τη διερεύνηση αυτή, πρόκειται να διαμορφωθεί μία σφαιρική εικόνα όσον αφορά την πρόσληψη της Αιγύπτου από τους αρχαίους συγγραφείς.

---

² Darvill, T., *The concise Oxford dictionary of Archaeology*, UK, σ. 131.

Περιοδολόγηση αρχαίου αιγυπτιακού πολιτισμού³

1. Προδυναστική Περίοδος (4.000-3.000 π. Χ.)
2. Πρωτοδυναστική Περίοδος (2920-2575 π. Χ.)
3. Αρχαίο Βασίλειο (2575- 2135 π. Χ.)
4. Πρώτη Ενδιάμεση Περίοδος (2150-1994 π. Χ.)
5. Μέσο Βασίλειο (1994-1650 π. Χ.)
6. Δεύτερη Ενδιάμεση Περίοδος (1650-1550 π. Χ.)
7. Νέο Βασίλειο (1550-1075 π.Χ.)
8. Τρίτη Ενδιάμεση Περίοδος (1075-664 π.Χ.)
9. Ύστερη Περίοδος (664-332 π. Χ.)
10. Πτολεμαϊκή Περίοδος (332- 30 π. Χ.)

---

³ Γαλάνης, Λ. (επιμ.), *Μεγάλοι Πολιτισμοί. Αρχαία Αίγυπτος*, εκδ. Electa, Αθήνα 2006, σ. 134.

1.2 Βασιλική ιστοριογραφία vs παράδοση vs μνημοσύνη.

Στην παρούσα ενότητα πρόκειται να ασχοληθούμε με την ιστοριογραφία της ίδιας της Αιγύπτου, τη βασιλική ιστοριογραφία, όπως αυτή καλείται. Η ιστοριογραφική παράδοση της εποχής των Φαραώ δεν φαίνεται να έχει να δώσει πολλά αξιόλογα και σημαντικά παραδείγματα, καθώς δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη. Εξάλλου, οι πρώτες πιο συστηματικές προσπάθειες για μία αιγυπτιακή ιστοριογραφία πραγματοποιούνται κατά την τελευταία περίοδο, την Πτολεμαϊκή⁴.

Η σημασία της ενότητας αυτής έγκειται στο γεγονός ότι σε όλες τις εποχές και τους πολιτισμούς αναπτύσσονται διάφοροι μηχανισμοί διατήρησης της συλλογικής μνήμης και μετάδοσής της στις επόμενες γενιές. Ωστόσο, η συλλογική αυτή μνήμη δεν ταυτίζεται πάντοτε με την ιστορία και την ιστοριογραφία, όχι μόνο επειδή σε περιπτώσεις όπως η Αίγυπτος, η ιστοριογραφία άργησε να αναπτυχθεί, αλλά και επειδή υπάρχουν και άλλοι τρόποι διαμόρφωσής της, κάποιους από τους οποίους θα αναλύσουμε παρακάτω.

Η συλλογική αυτή μνήμη η οποία αναπτύσσεται σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία ονομάζεται πολιτισμική μνήμη, καθώς είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πολιτισμική ταυτότητα κάθε λαού. Η συλλογικότητά της έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί ένα είδος μνήμης το οποίο μοιράζονται ευρύτερες ομάδες ανθρώπων. Εκτός από το συλλογικό, η μνήμη αυτή έχει και κοινωνικό χαρακτήρα, καθώς είναι φορέας κοινωνικών αξιών τις οποίες μεταδίδει, αλλά και επικοινωνιακό χαρακτήρα, καθώς αναφέρεται στην επικοινωνία μεταξύ των μελών μίας κοινότητας. Στην περίπτωση της αρχαίας Αιγύπτου, σημαντικός φορέας της πολιτισμικής μνήμης ήταν το ιερατείο και άλλοι φορείς εξουσίας, που διαμόρφωναν τον τρόπο προσέγγισης του παρελθόντος από τον αιγυπτιακό λαό και τον τρόπο ερμηνείας, μέσω αυτού, του παρόντος.

Αντί, λοιπόν, για μία εθνική ιστοριογραφία, υπάρχουν άλλα στοιχεία τα οποία συντελούν στη διατήρηση μίας «εθνικής μνήμης» των Αιγυπτίων, μίας συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας. Ένα από τα κυριότερα αυτά χαρακτηριστικά είναι ο μύθος,

---

⁴ J. Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σ. 231.

ο οποίος εστιάζει στη δυάδα, το βασικό αυτό συμβολισμό που αναφέρεται στο διαχωρισμό μεταξύ της Άνω και της Κάτω Αιγύπτου⁵.

Ο ιδρυτικός μύθος του αιγυπτιακού κράτους είναι ο μύθος του Ωρου και του Σεθ. Πρόκειται για δύο μυθικούς αδελφούς οι οποίοι είχαν ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ τους και, σε πρώτο επίπεδο, αντιπροσωπεύουν τη γεωγραφική διχοτόμηση μεταξύ Άνω και Κάτω Αιγύπτου. Σε δεύτερο επίπεδο, οι δύο αδελφοί αντιπροσωπεύουν και άλλα στοιχεία, τα οποία είναι αντιθετικά μεταξύ τους. Έτσι, ο Ωρος συμβολίζει τον πολιτισμό, το δίκαιο και την τάξη, σε αντίθεση με τον Σεθ, ο οποίος συμβολίζει την άγρια φύση, τη βία και το χάος⁶.

Τα στοιχεία του πολιτισμού, του δικαίου και της τάξης είναι, σύμφωνα με το μύθο, αυτά τα οποία πρέπει να επικρατήσουν στον κόσμο. Ο τρόπος όμως με τον οποίον αυτά θα επικρατήσουν δεν είναι να καταργήσουν την άγρια φύση, τη βία και το χάος, αλλά να τα δαμάσουν. Πρόκειται, δηλαδή για μία σχέση συμβιβασμού και υποταγής η οποία διαρκεί αιωνίως και καθιστά προβληματική την έννοια της ενότητας. Επομένως, ο μύθος αυτός έχει και πολιτικές προεκτάσεις, καθώς συμβολίζει μία προβληματική ενότητα στο χώρο της Αιγύπτου⁷.

Ο ρόλος της αιγυπτιακής μυθοκινητικής είναι παρόμοιος με αυτόν μίας εθνικής ιστοριογραφίας, καθώς ενισχύει τη συλλογική ταυτότητα, με σκοπό την ένταξη. Η ένταξη αυτή στο κράτος δεν συνεπάγεται αποκλεισμό από τον υπόλοιπο κόσμο, αλλά ούτε και αποκλεισμό των δύο Αιγύπτων μεταξύ τους, αλλά, μέσα από τα μύθο, προβάλλεται η ανάγκη για ενότητα⁸.

Ένα ακόμη στοιχείο το οποίο είναι συνδεδεμένο με τη συλλογική ταυτότητα στην Αίγυπτο είναι η γραφή. Η γραφή στον αιγυπτιακό πολιτισμό αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της πολιτικής οργάνωσης και της αντιπροσώπευσης. Άλλωστε, τα πρώτα γραπτά αιγυπτιακά μνημεία αποτελούν πολιτικά μανιφέστα της κρατικής οργάνωσης. Τα μνημεία αυτά παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μίας συλλογικής ταυτότητας, καθώς δημιουργούνται για τη μακροπρόθεσμη εξασφάλιση και τήρηση

---

⁵ Assmann, ό.π., σ σ. 231-232.

⁶ Assmann, ό.π., σ. 232.

⁷ Assmann, ό.π., σ σ. 232-233.

⁸ Assmann, ό.π., σ. 234.

των όρων που καταγράφουν, ενώ ακόμη, αποσκοπούν στο χρονικό προσανατολισμό του κράτους με βάση ένα σημείο – ορόσημο⁹.

Η αιγυπτιακή γραφή, πιο συγκεκριμένα, η μνημειακή, είχε άμεση σχέση με την αιγυπτιακή τέχνη, ένα ακόμη πεδίο της συλλογικής ταυτότητας των Αιγυπτίων, το οποίο μάλιστα, διατηρούσε κάποια σταθερά χαρακτηριστικά στοιχεία που δεν μεταβάλλονταν στους αιώνες, με αποτέλεσμα την επίτευξη της ιστορικής μνήμης μέσα από αυτά. Η αρχική γραφή των αιγυπτίων, η εικονιστική, δεν εξαφανίζεται μέσα από την επικράτηση της μορφοματικής γραφής, αλλά παραμένει ένα είδος καλλιτεχνικής δημιουργίας¹⁰.

Όσον αφορά την τέχνη της Αιγύπτου και, κυρίως την αρχιτεκτονική, αυτή διατηρεί, όπως προαναφέρθηκε κάποια σταθερά χαρακτηριστικά στοιχεία τα οποία αντιπροσωπεύουν τον πολιτισμό αυτό. Στη σταθερότητα αυτή αναφέρονται και οι δύο όροι που εισήχθησαν από τους σύγχρονους επιστήμονες η έννοια της «ιερατικής καθήλωσης» και η έννοια του «αιγυπτιακού κανόνα»¹¹.

Η πρώτη έννοια, αυτή της ιερατικής καθήλωσης, αναφέρεται στην καθήλωση της τέχνης σε ένα συγκεκριμένο ύψος, το οποίο θα θεωρείται ιερό και θα πρέπει να επιδιώκεται σε όλες τις εποχές. Η αρχή αυτή δεν αφορά αποκλειστικά στον αιγυπτιακό πολιτισμό, αλλά και σε άλλους πολιτισμούς, όπως ο Βυζαντινός¹².

Η δεύτερη έννοια αφορά στην τήρηση συγκεκριμένων αναλογιών στην καλλιτεχνική δημιουργία. Έτσι, οι ναοί της ύστερης αρχαιότητας στην Αίγυπτο είχαν διατηρήσει πολλά κοινά στοιχεία με αυτούς της πρώιμης αρχαιότητας, παρά τη μεγάλη χρονική τους απόσταση και, σε αντίθεση με αυτούς της ελληνιστικής εποχής, οι οποίοι ακολουθούσαν τα πρότυπα του ελληνικού πολιτισμού¹³. Ενώ η τήρηση των αναλογιών αποτέλεσε τον αρχικό κανόνα, τελικά αυτό που ονομάστηκε αιγυπτιακός κανόνας ήταν μία έννοια πολύ πιο γενική. Έτσι, ο αιγυπτιακός κανόνας αναφέρεται

---

⁹ Assmann, ό.π., σ σ. 234-235.

¹⁰ Assmann, ό.π., σ σ.236-237.

¹¹ Assmann, ό.π., σ.239.

¹² Burckhardt, J., *Die Kunst der Betrachtung. Aufsätze und Vtrrage zur bildenden Kunst*, Κολωνία 1984, σ. 195.

¹³ Assmann, ό.π., σ.239.

σε περισσότερα πράγματα και περιλαμβάνει κανόνες αναλογιών, προβολής, απεικόνισης, αποκλεισμού και σύνταξης¹⁴.

Παρά την επικράτηση του λεγόμενου αιγυπτιακού κανόνα στην αιγυπτιακή καλλιτεχνική δημιουργία, δε συνέβη το ίδιο και στα κείμενα που διασώθηκαν, καθώς αυτά δεν χαρακτηρίζονταν σε καμία περίπτωση από κάποιον κανόνα ή από συνοχή. Βασικός λόγος για τον οποίον συνέβη αυτό ήταν το γεγονός ότι στα αιγυπτιακά κείμενα δεν γινόταν καμία προσπάθεια ερμηνείας, παρά μόνο αντιγραφής ή παραλλαγής τους από τους επόμενους συγγραφείς. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι δεν υπήρξαν καθόλου προσπάθειες σχολιασμού, παρά ότι αυτές δεν ήταν συστηματικές ή αξιόλογες, ενώ ακόμη, είχαν ένα χαρακτήρα αλληγορικό και τελετουργικό¹⁵.

Ο αλληγορικός και τελετουργικός χαρακτήρας της αιγυπτιακής γραμματείας είναι εμφανής και μέσα από τη σύνδεση ή τον παραλληλισμό της έννοιας του ναού με την έννοια του βιβλίου. Αυτό συμβαίνει επειδή ο ναός, εκτός από ένα αρχιτεκτονικό στοιχείο, περιλαμβάνει διάφορους συμβολισμούς, αλληγορίες και λειτουργίες, είναι δηλαδή φορέας μηνυμάτων, τα οποία μάλιστα είναι συνδεδεμένα και με τη θρησκεία, τη λατρευτική αγνότητα και την κοινωνική ηθική¹⁶.

Στο πλαίσιο του ναού των Αιγυπτίων, διασώζονται αποσπάσματα από κανόνες τέτοιας ηθικής συμπεριφοράς. Τα αποσπάσματα τα οποία αναφέρονται παρακάτω αποτελούν όρκους και εξομολογήσεις των αιγυπτίων ιερέων της ύστερης περιόδου, οι οποίοι όμως αφορούσαν και σε όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από το αν ήταν ιερείς.

«Δεν θα κόψω [...]

Δεν θα αναθέσω σε κανέναν άλλο [...]

Δεν έχω κόψει το κεφάλι κανενός έμψυχου όντος,

Δεν έχω σκοτώσει άνθρωπο [...]

Δεν έχω κοιμηθεί με έφηβο

Δεν έχω κοιμηθεί με τη γυναίκα άλλου [...]

¹⁴ Assmann, A., "Opting in and opting out", in H.U. Grumbrecht & K.L. Pfeiffer (eds), *Stil. Geschichten und Functionen eines kulturwissenschaftlichen discourselements*, Φρανκφούρτη, 1986, σ. 522-524.

¹⁵ Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη*, ό.π., σ.σ. 243-245.

¹⁶ Assmann, ό.π., σ.σ. 248-249.

*Δεν θα φάω ούτε θα πιω ό, τι είναι απαγορευμένο ή έχει καταστραφεί στα
βιβλία*

Δεν θα μακρύνω τα δάχτυλά μου

Δεν θα μετρήσω με μέτρο στο αλώνι

Δεν θα κρατήσω ζύγι στο χέρι

Δεν θα μετρήσω έκταση γης

Δεν θα πατήσω σε ακάθαρτο τόπο

Δεν θα αγγίζω προβειά

Δεν θα πιάσω μαχαίρι μέχρι τη μέρα του θανάτου μου.»¹⁷

Τα παρακάτω αποσπάσματα αποτελούν ένα είδος εξομολόγησης η οποία ήταν υποχρεωτική για όλους και είναι διαμορφωμένη με αρνητικές προτάσεις, αναφέρεται δηλαδή στα αμαρτήματα που δεν έχει πράξει κάποιος¹⁸:

«Δεν έπιασα κανένα πουλί στις καλάμιές του βάλτου των θεών

Και κανένα ψάρι από τις λιμνοθάλασσές τους.

Δεν εμπόδισα το νερό της πλημμύρας την εποχή της,

Δεν έβαλα φράγμα στο τρεχούμενο νερό

Δεν έσβησα τη φωτιά όταν έπρεπε να καίει

Δεν ξέχασα καμιά αιματηρή προφορά στις ημέρες

Δεν εμπόδισα τα κοπάδια που ανήκουν στην περιουσία του ναού

Δεν εμπόδισα την εικόνα του θεού κατά τη διάρκεια της πομπής του. [...]

Δεν αύξησα ούτε μείωσα κάτι στη μονάδα όγκου

Δεν στένεψα το μέτρο της επιφάνειας ούτε άλλαξα κάτι στους αγρούς

Δεν πρόσθεσα κάτι στο ζύγι του χεριού ούτε μετατόπισα

Το νήμα της στάθμης της σταθερής ζυγαριάς.[...]

Δεν έκανα κάτι άδικο,

Δεν έκλεψα

Δε σκότωσα

Δεν είπα ψέματα

Δεν κοιμήθηκα με τη γυναίκα άλλου και δεν ασέλησα

Δε συκοφάντησα, δεν προσέβαλα, δεν κρυφάκουσα,

Δεν τρόμαξα κανένα.

¹⁷ Απόσπασμα από τον όρκο των ιερέων, Assmann, ό.π., σ. 260.

¹⁸ Assmann, ό.π., σ σ. 261-262.

*Δε φιλονίκησα, δεν οργίστηκα, δεν είπα λόγια περιττά,
Δεν ύψωσα τη φωνή μου
Δεν έκλεισα τα αυτιά μου στα λόγια της αλήθειας.»*

Συμπεραίνει, λοιπόν, κανείς, μέσα από τα παραπάνω, ότι το ζήτημα της μνημοσύνης δεν αποτελεί πάντοτε στοιχείο το οποίο αναπτύσσεται μέσα από την ιστοριογραφία. Στην περίπτωση του αρχαίου αιγυπτιακού πολιτισμού, η μνήμη, η συλλογική και πολιτισμική μνήμη του λαού υπήρξε αποτέλεσμα διάφορων πολιτισμικών διεργασιών και στοιχείων, όπως ο μύθος, η γραφή, η τέχνη και η θρησκεία. Τα στοιχεία αυτά συγκρότησαν μία συγκεκριμένη παράδοση η οποία περνούσε από γενιά σε γενιά, ενώ ένας από τους βασικούς θεματοφύλακες της υπήρξε το αιγυπτιακό ιερατείο, το οποίο έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο σε όλους τους τομείς της ζωής και του πολιτισμού.

1.3 Ορολογία

Στην παρούσα ενότητα αναλύονται ζητήματα ορολογίας. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται εννοιολογική αποσαφήνιση των εννοιών με τις οποίες ασχολείται η παρούσα μελέτη. Η εννοιολογική αυτή αποσαφήνιση είναι σημαντική για την καλύτερη διερεύνηση του θέματος και για την αποφυγή εννοιολογικών συγχύσεων. Οι όροι οι οποίοι αποσαφηνίζονται εννοιολογικά είναι οι όροι πρόσληψη, κλασική αρχαιότητα, ύστερη αρχαιότητα, κειμενογραφικές αναφορές, πρωτογενείς πηγές, δευτερογενείς πηγές.

Στην παρούσα μελέτη διερευνάται η πρόσληψη της Αιγύπτου από τους αρχαίους συγγραφείς. Η λέξη πρόσληψη είναι σύνθετη (προς + λαμβάνω) και έχει πολλές σημασίες, μία από τις οποίες μας ενδιαφέρει εδώ. Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη, υπάρχουν πέντε διαφορετικοί ορισμοί για την πρόσληψη. Ένας από αυτούς χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της λογοτεχνίας, της γλωσσολογίας και της επικοινωνίας και αναφέρεται στη διαδικασία και το αποτέλεσμα το οποίο προκύπτει ως κατανόηση ενός κειμένου από τον αναγνώστη ή τον ακροατή. Συνώνυμο της πρόσληψης κατά τον ορισμό αυτό είναι η ερμηνεία¹⁹.

Με βάση, λοιπόν, τον παραπάνω ορισμό, όταν αναφέρεται κανείς στην πρόσληψη ενός θέματος από μία ομάδα συγγραφέων, εννοεί τον τρόπο με τον οποίον το θέμα αυτό γίνεται αντιληπτό και κατανοητό από τους συγγραφείς αυτού, τη διαδικασία μέσα από την οποία το προσεγγίζουν και το ερμηνεύουν. Η Αίγυπτος απασχόληση ως θέμα τους συγγραφείς της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας και, έτσι, αυτό που μας ενδιαφέρει, είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίον την αντιλαμβάνονταν και την κατανοούσαν.

Η επόμενη έννοια που θα πρέπει να αποσαφηνιστεί είναι αυτή της κλασικής αρχαιότητας. Γενικά, ως αρχαιότητα νοείται η περίοδος που τελειώνει με τη γέννηση του Χριστού, τουλάχιστον για το δυτικό κόσμο. Η αρχαιότητα έχει πολλές επιμέρους περιόδους, μία από τις οποίες είναι η κλασική αρχαιότητα. Αν και δε συμφωνούν όλοι οι μελετητές για τα ακριβή χρονικά όρια της περιόδου αυτής, η κλασική αρχαιότητα καταλαμβάνει στην ουσία το διάστημα του 5^{ου} και του 4^{ου} αιώνα, ενώ στ κέντρο στο

---

¹⁹ Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2000, σ. 1494.

οποίο εστιάζει είναι ο ελληνικός κόσμος και ειδικά η Αθήνα, η οποία γνωρίζει πρωτοφανή ανάπτυξη.

Η κλασική αρχαιότητα χαρακτηρίζεται από πολλά συγκεκριμένα στοιχεία τα οποία αφορούν στην κοινωνική και πολιτική οργάνωση, την οικονομική ανάπτυξη, την τέχνη και, γενικότερα τον πολιτισμό των ελληνικών πόλεων. Το πολίτευμα το οποίο κυριαρχεί είναι η δημοκρατία, ενώ ο τρόπος οργάνωσης είναι αυτός της πόλης-κράτους. Οι πόλεις-κράτη γνωρίζουν μεγάλη οικονομική ανάπτυξη λόγω του εμπορίου και της ναυτιλίας, ενώ πολλές από αυτές ιδρύουν αποικίες σε διάφορες περιοχές²⁰.

Μεγάλη ανάπτυξη γνωρίζει κατά την ίδια περίοδο η καλλιτεχνική δημιουργία. Η τέχνη φτάνει στο απόγειό της σε όλους τους τομείς, την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, την αγγειογραφία, τη μεταλλοτεχνία, το θέατρο και τη λογοτεχνία. Οι καλλιτεχνικές τάσεις επιζητούν την απλότητα και την αρμονία, τη συμμετρία και το ιδανικό του Ωραίου. Οι τάσεις αυτές μάλιστα θα επανέλθουν ως ιδανικά στην Ευρώπη τόσο κατά την Αναγέννηση όσο και κατά το 19^ο αιώνα, με το ρεύμα του νεοκλασικισμού²¹.

Κατά την κλασική αρχαιότητα αναπτύχθηκε μεγάλη συγγραφική δραστηριότητα σε όλα τα είδη του ποιητικού και του πεζού λόγου. Ένα από τα σημαντικότερα είδη που άνθισαν κατά την περίοδο αυτή ήταν η ιστοριογραφία, η οποία έκανε τα πρώτα της βήματα με τον Ηρόδοτο και, στη συνέχεια, απέκτησε πιο επιστημονικό κύρος. Άλλο σημαντικό είδος ήταν η φιλοσοφία, η ανάπτυξη της οποίας ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκή στις δημοκρατικές κοινωνίες. Επίσης, καθοριστικό είδος για την εξέλιξη της ελληνικής σκέψης ήταν το δράμα, το οποίο έφτασε στο απόγειό του με τους τρεις μεγάλους τραγικούς, τον Αισχύλο, το Σοφοκλή και τον Ευριπίδη²².

---

²⁰ Λοΐζος, Δ.Ι., *Η Αρχαία Ελλάδα και οι Ανατολικοί Λαοί. Από τους Σουμέριους στον Μέγα Αλέξανδρο*, Αθήνα 2001, σ.σ.240-255.

²¹ Cartledge, P., «Θεατρικά έργα με βάθος: το θέατρο ως διαδικασία στη ζωή των πολιτών της αρχαίας Ελλάδας» στο Easterling, P.E. (επιμ.). *Οδηγός για την Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Από το Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ*, μτφρ. Λ. Ρόζη & Κ. Βαλάκας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2007, σ.σ.3-4.

²² Easterling, P.E. & Knox, B.M.W., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Ν. Κονόμη, Χ. Γρίμπα, Μ. Κονόμη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2003, σ.σ.345,566, 623.

Η κλασική αρχαιότητα προηγείται της περιόδου η οποία ονομάζεται ύστερη αρχαιότητα, την τελευταία περίοδο της αρχαίας εποχής, η οποία χαρακτηρίζεται από διαφορετικά στοιχεία τόσο στον κοινωνικοπολιτική οργάνωση όσο και στον πολιτισμό, σε σχέση με την κλασική περίοδο. Μετά την παρακμή των πόλεων – κρατών και την ενοποίηση του ελληνικού κόσμου από το Φίλιππο Β', πραγματοποιήθηκε η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, με την οποία δημιουργήθηκε μία αχανής ελληνική αυτοκρατορία που καταλάμβανε όχι μόνο τη λεκάνη της Μεσογείου, αλλά και πολλές περιοχές της ασιατικής ενδοχώρας. Στη συνέχεια, θα αναπτυσσόταν μία άλλη αυτοκρατορία, η Ρωμαϊκή, η οποία θα εξαπλωνόταν σε όλο αυτό το χωρικό διάστημα. Η κατάσταση αυτή έφερε νέες συνθήκες και τάσεις στο προσκήνιο²³.

Διαπιστώνει, λοιπόν κανείς ότι τόσο η ελληνιστική εποχή όσο και η ύστερη αρχαιότητα χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία των αυτοκρατοριών και, σε πολιτικό επίπεδο, την επικράτηση της μοναρχίας. Επίσης, κατά την εποχή αυτή, όπως είναι φυσικό, γίνονται πολλές κοινωνικές ανακατατάξεις σε πολλά από τα εδάφη της αυτοκρατορίας αυτής. Ακόμη ένα χαρακτηριστικό που έχει τόσο κοινωνικοπολιτικό όσο και πολιτισμικό αντίκτυπο είναι η εμφάνιση μίας νέας θρησκείας, του Χριστιανισμού, η οποία θα αποτελέσει τον παράγοντα που θα βάλει τέλος στον αρχαίο κόσμο και τα τον συνδέσει με το μεσαιωνικό, καθώς και η συνύπαρξη πολλών διαφορετικών θρησκειών στον ίδιο χώρο²⁴.

Η καλλιτεχνική παραγωγή της Ύστερης Αρχαιότητας χαρακτηρίζεται από την επαφή αυτή των διάφορων πολιτισμών, λαών και θρησκειών, ενώ οι διανοούμενοι της εποχής δραστηριοποιούνται σε πολλές διαφορετικές περιοχές. Ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα διάνοησης της εποχής αποτελεί η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου η οποία γνωρίζει μεγάλη πολιτιστική και φιλοσοφική ανάπτυξη, καθώς σε αυτή συρρέουν πολλοί φιλόσοφοι, επιστήμονες, καλλιτέχνες και συγγραφείς.

Όπως είναι, λοιπόν, φυσικό, η ιστοριογραφία της ύστερης αρχαιότητας αναπτύχθηκε μέσα σε ένα κλίμα θρησκευτικής διαφοροποίησης. Έτσι, και οι τάσεις της ιστοριογραφίας διαφοροποιούνται ανάμεσα στους εθνικούς και τους χριστιανούς ιστοριογράφους. Οι πρώτοι καταγράφουν γεγονότα της σύγχρονης τους ιστορίας,

---

²³ Λοΐζος, ό.π., σ. 255.

²⁴ Κυρτάτας, Δ.Ι., *Κατακτώντας την αρχαιότητα. Ιστοριογραφικές διαδρομές*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002, σ. 191-192.

πολιτικά και στρατιωτικά, ενώ οι δεύτεροι εστιάζουν στην εκκλησιαστική ιστοριογραφία, της οποίας η αφήγηση έχει την αφετηρία της στη δημιουργία του κόσμου από το Θεό.

Ο όρος κειμενογραφικές αναφορές αφορά στα κείμενα να οποία αναφέρονται σε κάποιο θέμα, εδώ στο θέμα της Αιγύπτου. Οι αναφορές αυτές αφορούν στην Αίγυπτο, σε διάφορες διαστάσεις που συνδέονται με αυτή, τον πολιτισμό της, την ιστορία της, της γεωγραφία, τη γλώσσα, τη θρησκεία κ.ο.κ. Επομένως, στην παρούσα μελέτη, ο όρος κειμενογραφικές αναφορές αναφέρεται σε κείμενα της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας τα οποία αναφέρονται σε θέματα σχετικά με την Αίγυπτο.

Τα κείμενα τα οποία θα μελετηθούν σχετικά με την πρόσληψη της Αιγύπτου είναι άλλα πρωτογενείς και άλλα δευτερογενείς πηγές. Στην κατηγορία των πρωτογενών πηγών ανήκουν πρωτότυπα κείμενα τα οποία περιγράφουν γεγονότα ή αναφέρουν αποτελέσματα ερευνών και οι πληροφορίες τους είναι πρωτογενείς. Επίσης, τα κείμενα αυτά δημιουργούνται κατά την ίδια χρονική περίοδο κατά την οποία συμβαίνει ένα γεγονός²⁵.

Από την άλλη πλευρά, οι δευτερογενείς πηγές αναφέρονται σε κείμενα τα οποία προέρχονται από την επεξεργασία των στοιχείων των πρωτογενών ή άλλων δευτερογενών πηγών, από τις οποίες αναδιατυπώνουν πληροφορίες. Τα γεγονότα τα οποία περιγράφουν οι πηγές αυτές δεν βασίζονται στην παρατήρηση και συμμετοχή του συγγραφέα, αλλά στη μελέτη άλλων πηγών²⁶.

Στην παρούσα μελέτη, ως πρωτογενείς πηγές αναφέρουμε τα κείμενα της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας τα οποία θα μελετηθούν ως προς την πρόσληψη της Αιγύπτου, ενώ, ως δευτερογενείς πηγές θα εξετάσουμε κείμενα μεταγενέστερα που κάνουν αναφορές σε διάφορες πρωτογενείς πηγές οι οποίες αναφέρονται στην Αίγυπτο και πιθανόν να μην έχουν διασωθεί για να μελετηθούν. Η χρησιμότητα των δευτερογενών αυτών πηγών είναι ότι μας δίνουν στοιχεία για διάφορα πρωτότυπα κείμενα της αρχαιότητας τα οποία χάθηκαν .

---

²⁵ Πανεπιστήμιο Πειραιώς, *Πηγές πληροφόρησης .Πρωτογενείς, δευτερογενείς, τριτογενείς*, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Πειραιώς, Πειραιάς 2014, σ. 1.

²⁶ Πανεπιστήμιο Πειραιώς, *ό.π.*, σ. 2.

1.4 Θεωρητικό πλαίσιο

Κατά το 19^ο αιώνα, μία μεγάλη ανακάλυψη που επιτεύχθηκε ήταν η αποκρυπτογράφηση των αιγυπτιακών χειρογράφων. Η ανακάλυψη αυτή προκάλεσε ένα νέο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον στους επιστήμονες για τον αιγυπτιακό πολιτισμό. Έτσι, στράφηκαν στη μελέτη των αρχαίων ελληνικών και ρωμαϊκών πηγών που αφορούσαν στον πολιτισμό αυτό, με σκοπό να μεθοδεύσουν τη μελέτη του²⁷.

Ο λόγος για τον οποίον εμφανίστηκε η ανάγκη για τη μεθόδευση αυτή είναι το γεγονός ότι η Αίγυπτος είχε να αναδείξει έναν από τους μακροβιότερους και τους σημαντικότερους πολιτισμούς. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίον, όσοι συγγραφείς της αρχαιότητας καταπιάστηκαν με το θέμα αυτό, αναδεικνύουν διάφορες διαστάσεις και προοπτικές του²⁸.

Το ενδιαφέρον αυτό για την Αίγυπτο εντάθηκε κατά την εποχή των Ναπολεόντειων Πολέμων, ενώ κάποιοι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτό ήταν η ανακάλυψη της Στήλης της Ροζέττας και, όπως προαναφέρθηκε, η αποκρυπτογράφηση της ιερογλυφικής γραφής. Επίσης, από την ίδια περίοδο και έπειτα, άρχισαν να εκτιμώνται σε μεγαλύτερο βαθμό τα αιγυπτιακά έργα τέχνης και να φυλάσσονται στα πρώτα μεγάλα ευρωπαϊκά μουσεία²⁹.

Οι αρχαίες ελληνικές και οι ρωμαϊκές πηγές φάνηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες στους μελετητές του αιγυπτιακού πολιτισμού, ειδικά σε ό, τι αφορούσε στην Αίγυπτο κατά τις σύγχρονες με τους συγγραφείς περιόδους. Ωστόσο, πολλοί συγγραφείς αναφέρονταν και σε παλαιότερες εποχές, αλλά οι πληροφορίες τους θεωρούνται αμφισβητήσιμες για τις εποχές αυτές³⁰.

Επανερχόμενοι στο θέμα της επιρροής που ασκούσε η Αίγυπτος στον τότε γνωστό κόσμο, διαπιστώνουμε ότι η επιρροή αυτή ξεκινά από περίπου το 1000 π. Χ., για να διατηρηθεί για αιώνες. Άλλωστε, η γεωγραφική της θέση ήταν τέτοια που επέτρεπε την αλληλεπίδραση μεταξύ διάφορων πολιτισμών, όπως οι Νούβιοι, οι

---

²⁷ Moyer, I.S., *Egyptian history in the classical historiographers*, UCLA, *Encyclopedia of Egyptology*, 2014, σ. 1.

²⁸ Matthews, R. & Roemer, C., Introduction. The worlds of ancient Egypt- Aspects, sources, interactions, In, Matthews, R. & Roemer, C.(eds), *Encounters with Ancient Egypt. Ancient Perspectives on Egypt*, UCL Press, UK 2003, σ. 1.

²⁹ Matthews, & Roemer, ό.π., σ. 2.

³⁰ Moyer, ό.π., σ. 1.

Ασσύριοι, οι Πέρσες, οι Μακεδόνες, οι Ρωμαίοι και πολλοί ακόμη λαοί με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά³¹.

Οι αρχαίοι Έλληνες βρίσκονταν σε συνεχή επαφή με την Αίγυπτο, από την εποχή ακόμη των πρώτων πολιτισμών, του κυκλαδικού και του μινωικού, οι οποίοι διατηρούσαν εμπορικές σχέσεις με τη χώρα αυτή. Ωστόσο, οι επαφές αυτές γίνονται όλο και πιο έντονες κατά την κλασική εποχή, καθώς τότε, πολλοί Έλληνες έχουν τη δυνατότητα να ταξιδέψουν και να γνωρίσουν τη χώρα αυτή, όχι απαραίτητα μέσα από την ενασχόλησή τους με το εμπόριο. Έτσι, οι συγγραφείς της κλασικής αρχαιότητας εντάσσουν στα έργα τους στοιχεία τα οποία αφορούν στον αιγυπτιακό πολιτισμό, άλλα πραγματικά και άλλα πλαστά. Μάλιστα, μετά την ελληνιστική εποχή, κατά την ύστερη αρχαιότητα, αλλά και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, η επαφή των Ελλήνων με τους Αιγύπτιους είναι ακόμη πιο έντονη, καθώς πολλοί Έλληνες πλέον ζουν και δραστηριοποιούνται μόνιμα στη χώρα αυτή.

Το αντικείμενο της αιγυπτιολογίας είναι η μελέτη του αιγυπτιακού πολιτισμού και των διάφορων πεδίων που αφορούν στην Αίγυπτο, θέματα για τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμη η μελέτη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Ωστόσο, τα στοιχεία τα οποία προκύπτουν από τα κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας θα πρέπει αν ελέγχονται και να αξιολογούνται, καθώς δεν είναι εγγυημένο ότι πρόκειται για στοιχεία έγκυρα και αληθή.

Η εγκυρότητα και η αλήθεια των πληροφοριών αυτών είναι δυνατόν να εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Ένας από τους παράγοντες αυτούς είναι το είδος του κειμένου από το οποίο προέρχεται μία πληροφορία. Για παράδειγμα, ένα κείμενο ιστορικό θα πρέπει σε μεγαλύτερο βαθμό να στηρίζεται στην αλήθεια από ό, τι ένα κείμενο λογοτεχνικό ή ποιητικό, το οποίο είναι δυνατόν να χρησιμοποιεί και φανταστικά, μυθολογικά ή αλληγορικά στοιχεία.

Θα πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι, ακόμη και τα κείμενα ιστορικού περιεχομένου δεν σημαίνει ότι έχουν πάντοτε διασταυρωμένες και έγκυρες πληροφορίες. Αυτό το φαινόμενο είναι δυνατόν να οφείλεται τόσο στα δυσδιάκριτα όρια που είχε κατά την αρχαιότητα η ιστορία με το μύθο, όσο και στην ίδια την πλάνη ή την προκατάληψη ενός ιστοριογράφου. Είναι άλλωστε γεγονός ότι πολλές από τις

---

³¹ Matthews & Roemer, ό.π., σ. 1-2.

πληροφορίες των αρχαίων κειμένων παρουσιάζονται διαφορετικά στα κείμενα διαφορετικών συγγραφέων, της ίδιας ή διαφορετικής εποχής.

Με αφορμή, λοιπόν, το μεγάλο όγκο των αρχαίων κειμένων που αναφέρονται στην Αίγυπτο και τον πολιτισμό της, αλλά και τα ζητήματα αξιοπιστίας των πληροφοριών που δίνουν τα κείμενα αυτά, δημιουργείται ο θεωρητικός προβληματισμός που αφορά στη σημασία και την εγκυρότητα των εν λόγω κειμένων, καθώς και ο προβληματισμός σχετικά με τον τρόπο πρόσληψης της Αιγύπτου και του αιγυπτιακού πολιτισμού από τους αρχαίους συγγραφείς. Αυτός είναι και ο προβληματισμός ο οποίος οδηγεί στην εκπόνηση της συγκεκριμένης μελέτης, με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων που θα είναι χρήσιμα για τη μελλοντική διερεύνηση συναφών ζητημάτων.

1.5 Πρωτογενείς πηγές: μία σύνθεση

Κατά την κλασική και ύστερη αρχαιότητα, πολλοί ιστοριογράφοι και άλλοι συγγραφείς ασχολήθηκαν με τη μελέτη του πολιτισμού της Αιγύπτου. Αυτό ήταν φυσικό να συμβαίνει, καθώς ο πολιτισμός αυτός ήταν γνωστός στους Έλληνες, καθώς είχαν επαφές με τους Αιγύπτιους χάρη στο εμπόριο και τη ναυτιλία. Επιπλέον, αργότερα, κατά την ύστερη αρχαιότητα, η Αίγυπτος αποτέλεσε τμήμα της αχανούς αυτοκρατορίας που πραγματοποίησε ο Μέγας Αλέξανδρος, καθώς και της Ρωμαϊκής, η οποία εξαπλώθηκε αργότερα σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου.

Στην παρούσα ενότητα μελετώνται πρωτογενείς πηγές της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας που αναφέρονται στην Αίγυπτο και επιχειρείται μία κριτική σύνθεση τους, ώστε να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίον οι συγγραφείς της εποχής προσελάμβαναν τον αιγυπτιακό πολιτισμό.

Από την κλασική εποχή, πολλοί είναι οι Έλληνες διανοούμενοι οι οποίοι ασχολούνται με την Αίγυπτο και γράφουν έργα είτε εστιασμένα είτε με μικρότερες αναφορές σε αυτή. Το περιεχόμενο των έργων αυτών ποικίλλει, καθώς άλλα ασχολούνται με τη γεωγραφία της, άλλα με την κοσμογονία, άλλα με τη θρησκεία και άλλα με την αιγυπτιακή γλώσσα³².

Με την αιγυπτιακή γλώσσα ασχολήθηκαν διάφοροι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, παρόλο που οι περισσότεροι από αυτούς δεν τη γνώριζαν. Κάποιοι από τους συγγραφείς οι οποίοι αναφέρονται στην αιγυπτιακή γλώσσα είναι ο Ηρόδοτος (2.36, 106), ο Διόδωρος Σικελιώτης (1.81,1), ο Κλήμης Αλεξανδρεύς (*Στρωματείς*, 5.4.20.3), ο Ηλιόδωρος (*Αιθιοπικά*, 4.8) και ο Προφύριος (*Πυθαγόρου Βίος*, 12)³³.

Η αιγυπτιακή ιστορία έχει μεγάλο ενδιαφέρον για τους συγγραφείς της πρώιμης κλασικής αρχαιότητας. Δύο από αυτούς είναι ο Ηρόδοτος και ο Διόδωρος Σικελιώτης, τα κείμενα των οποίων θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικά για την αιγυπτιακή ιστορία. Μάλιστα, τα κείμενα των δύο αυτών συγγραφέων αποτέλεσαν την αφετηρία ώστε να έρθουν στο φως νέα στοιχεία για την ιστορία της Αιγύπτου,

---

³² Κουσουλής, Π.Η.Μ., *Εισαγωγή στην αρχαία αιγυπτιακή γλώσσα και γραφή*, εκδ. Κάλλιπος, Αθήνα 2015, σ. 10.

³³ Κουσουλής, ό.π., σ. 11.

αλλά και για τις πληροφορίες τις οποίες παρέχουν τα αιγυπτιακά χειρόγραφα, τα οποία άρχισαν να επανεξετάζονται³⁴.

Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθούμε στο ζήτημα της αξιοπιστίας των κλασικών ιστοριογράφων, όσον αφορά τις πληροφορίες τις οποίες παρέχουν σχετικά με την Αίγυπτο. Σήμερα, υποστηρίζεται ότι η αξιοπιστία αυτή είναι αμφισβητήσιμη όσον αφορά τα γεγονότα της δυναστικής περιόδου στην Αίγυπτο, ενώ, αντίθετα, πιο μεγάλη είναι η αξιοπιστία όσον αφορά γεγονότα που είναι σύγχρονα με την κλασική ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα και αφορούν ξανά την Αίγυπτο³⁵.

Επίσης, πριν ξεκινήσουμε την παρουσίαση πρωτογενών ιστορικών πηγών της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η Αίγυπτος αποτελούσε ένα οικείο θέμα με το οποίο ασχολήθηκαν ακόμη και προγενέστεροι συγγραφείς, που έγραψαν πριν από την κλασική εποχή. Ένας από τους προκλασικούς αυτούς συγγραφείς που αναφέρονται στην Αίγυπτο είναι ο Όμηρος, δημιουργός της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, έργα που και στα δύο παρατηρούνται κάποιες αναφορές στην ήδη γνωστή για τους Έλληνες αυτή χώρα, αν και οι αναφορές αυτές αγγίζουν τη σφαίρα του μύθου³⁶.

Από την άλλη πλευρά, στο χώρο της ιστοριογραφίας, η Αίγυπτος προσεγγίζεται με μία πιο ρεαλιστική κατεύθυνση. Παρόλα αυτά, δε θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί στην ύπαρξη αδιάσειστων στοιχείων, καθώς η ελληνική ιστοριογραφία που αφορά στην Αίγυπτο αποτελεί ένα μείγμα κατανόησης, παρεξηγήσεων και διαστρεβλώσεων³⁷.

Μία πολύ σημαντική πρωτογενής πηγή της κλασικής αρχαιότητας που ασχολείται με την Αίγυπτο αποτελεί η *Ιστορία* του Ηρόδοτου και, πιο συγκεκριμένα, το δεύτερο βιβλίο (Ευτέρπη), το οποίο μάλιστα αποκαλείται και «Αιγύπτιος Λόγος». Στο βιβλίο αυτό, ο Ηρόδοτος, ο πρώτος σημαντικός Έλληνας ιστορικός, επιχειρεί μία γεωγραφική-εθνολογική παρέκβαση για να δώσει πολλά στοιχεία που αφορούν την Αίγυπτο. Οι πληροφορίες του Ηρόδοτου αναφέρονται στη γεωγραφία, την αρχαιολογία, την εθνογραφία, τη λαογραφία, την ιστορία, τις επιστήμες, τη θρησκεία και την τέχνη του αιγυπτιακού πολιτισμού. Ο Ηρόδοτος είχε επισκεφθεί την Αίγυπτο

---

³⁴ Moyer, ό.π., σ. 1.

³⁵ Moyer, ό.π., σ. 1-2.

³⁶ Moyer, ό.π., σ. 2.

³⁷ Moyer, ό.π., σ. 2.

και ο ίδιος, ενώ την αφορμή για την παρέκβαση αυτή του έδωσε η εκστρατεία του Καμβύση στη χώρα αυτή³⁸.

Μέσα από την αφήγηση του Ηροδότου για την Αίγυπτο, προκύπτει ότι την εκλαμβάνει σαν μία εξωτική και παράξενη χώρα, με παράξενη χλωρίδα και πανίδα, άγνωστη για τους Έλληνες, της οποίας οι κάτοικοι έχουν παράξενα ήθη και έθιμα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον ποταμό Νείλο και στις πλημμύρες του οι οποίες καθορίζουν την ιστορία των κατοίκων, ενώ επίσης, επισημαίνεται ο μεγάλος και παλαιός αιγυπτιακός πολιτισμός³⁹.

Πολύ σημαντικό ρόλο για το έργο του Ηρόδοτου, όπως και για του Εκαταίου του Μιλήσιου, διαδραματίζει το ιερατείο των Αιγυπτίων, οι αναφορές για το οποίο χάνονται στο παρελθόν και αγγίζουν επίσης τα όρια του μύθου. Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι ο ίδιος ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι πολλά από τα στοιχεία τα οποία παρουσιάζει στο ιστορικό του έργο προέρχονται από αιγυπτιακές πηγές⁴⁰.

Τα παρακάτω χωρία από το δεύτερο βιβλίο της ιστορίας του Ηροδότου είναι αντιπροσωπευτικά του τρόπου με τον οποίον ο ιστοριογράφος προσλαμβάνει τον αιγυπτιακό πολιτισμό, τον οποίο θεωρεί παράξενο σε σχέση με τον ελληνικό ή άλλους πολιτισμούς της Μεσογείου.

«[2.35.1] Για την Αίγυπτο όμως πρόκειται να μιλήσω δια μακρών, επειδή από οποιαδήποτε άλλη χώρα αυτή διαθέτει τα περισσότερα θαυμαστά πράγματα, και τα έργα της υπερβαίνουν κάθε περιγραφή σε σύγκριση με τις άλλες χώρες· για τους παραπάνω λόγους θα πω περισσότερα σχετικά με αυτήν. [2.35.2] Μαζί με το ξεχωριστό κλίμα τους, που είναι διαφορετικό, και με τη φύση του ποταμού τους, που είναι αλλιώς από των άλλων ποταμών, οι Αιγύπτιοι έχουν θεσπίσει και όλα σχεδόν τα ήθη και τα έθιμά τους αντίθετα με των άλλων ανθρώπων· στους Αιγύπτιους, οι γυναίκες πηγαίνουν στην αγορά, αυτές κάνουν το λιανεμπόριο, ενώ οι άνδρες μένουν στο σπίτι και υφαίνουν· και ενώ οι άλλοι άνθρωποι υφαίνουν σπρώχνοντας το υφάδι προς τα επάνω, οι Αιγύπτιοι το σπρώχνουν προς τα κάτω. [2.35.3] Τα φορτία οι άνδρες τα κουβαλούν στο κεφάλι τους, οι γυναίκες στους ώμους. Οι γυναίκες ουρούν ορθές, οι άνδρες καθιστοί. Οι Αιγύπτιοι αποπατούν μέσα στα σπίτια τους, αλλά τρώνε έξω στους δρόμους, με το

---

³⁸ Moyer, ό.π., σ. 2.

³⁹ Moyer, ό.π., σ. 2.

⁴⁰ Moyer, ό.π., σ. 3.

επιχείρημα ότι οι αισχρές ανάγκες πρέπει να γίνονται κρυφά, αλλά οι μη αισχρές φανερά. [2.35.4] *Ιέρειες δεν υπάρχουν καθόλου, ούτε για θεούς ούτε για θεές: όλων των θεοτήτων οι ιερείς, αρσενικών και θηλυκών, είναι άνδρες. Τα αγόρια δεν είναι υποχρεωμένα να τρέφουν τους γονείς τους, αν δεν το θέλουν, αλλά τα κορίτσια είναι υποχρεωμένα, έστω και αν δεν το θέλουν.*

[2.36.1] *Στους άλλους τόπους οι ιερείς των θεών αφήνουν μακριά τα μαλλιά τους, στην Αίγυπτο ξυρίζονται. Στους άλλους ανθρώπους συνηθίζεται, όταν υπάρχει πένθος, οι στενοί συγγενείς να κόβουν τα μαλλιά τους, ενώ οι Αιγύπτιοι ξυρισμένοι τον άλλον καιρό, μόλις πεθάνει κανείς, αφήνουν να μεγαλώνουν οι τρίχες στο κεφάλι και στα γένια τους. [2.36.2] Οι άλλοι άνθρωποι ζουν χωριστά από τα ζώα, οι Αιγύπτιοι ζουν μαζί με τα ζώα. Οι άλλοι τρέφονται με σιτάρι και κριθάρι, αλλά για τους Αιγυπτίους είναι μεγάλη ντροπή να τρώει κανείς τέτοια πράγματα: οι ίδιοι σιτίζονται με ασπροσίταρο, αυτό που άλλοι το λένε ασπροκαλάμποκο. [2.36.3] Τη ζύμη τη ζυμώνουν με τα πόδια, αλλά τον πηλό με τα χέρια, και την κοπριά τη φυλάνε. Τα γεννητικά τους όργανα οι άλλοι άνθρωποι τα αφήνουν όπως είναι καμωμένα, ενώ οι Αιγύπτιοι μόνο, καθώς και όσοι πήραν απ' αυτούς τη συνήθεια, κάνουν περιτομή. Το ρούχο των ανδρών αποτελείται από δυο κομμάτια, των γυναικών από ένα. [2.36.4] Τους κρίκους και τα σχοινιά για τα πανιά οι άλλοι άνθρωποι τα δένουν απ' έξω, οι Αιγύπτιοι από μέσα. Οι Έλληνες γράφουν τα γράμματα και κάνουν τους λογαριασμούς φέροντας το χέρι από τα αριστερά προς τα δεξιά, οι Αιγύπτιοι από τα δεξιά προς τα αριστερά· μολοντούτο, οι Αιγύπτιοι λένε ότι οι ίδιοι γράφουν προς τα δεξιά και οι Έλληνες προς τα αριστερά. Οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούν δύο ειδών γράμματα, που λέγονται τα πρώτα ιερά, τα δεύτερα δημόδη.*

[2.37.1] *Καθώς είναι περισσότερο θεοφοβούμενοι από όλους τους ανθρώπους, οι Αιγύπτιοι ακολουθούν τούτα τα έθιμα: πίνουν από χάλκινα ποτήρια που τα καθαρίζουν κάθε μέρα, και τούτο δεν το κάνουν μόνο μερικοί, αλλά όλοι γενικά. [2.37.2] Φορούν λινά ρούχα, πάντοτε φρεσκοπλυμένα, και αυτό είναι κάτι που το φροντίζουν πολύ. Και την περιτομή στα γεννητικά τους όργανα για λόγους καθαριότητας την κάνουν, επειδή προτιμούν να είναι καθαροί παρά κόσμιοι. Όσο για τους ιερείς, μέρα παρά μέρα, ξυρίζουν όλο τους το σώμα ώστε να μην πιάνουν ούτε ψείρες ούτε κανένα άλλο βρομερό ζωόφιο ενώ υπηρετούν τους θεούς. [2.37.3] Οι ιερείς φορούν μονοκόμματο λινό ρούχο και σανδάλια από πάπυρο· δεν τους επιτρέπεται να φορούν ούτε άλλο ρούχο ούτε άλλα ποδήματα. Πλένονται με κρύο νερό δυο φορές την ημέρα και δυο φορές τη*

νύχτα. Τηρούν και άλλα θρησκευτικά έθιμα, αμέτρητα, που λέει ο λόγος. [2.37.4] Έχουν όμως και ευεργετήματα που δεν είναι λίγα: δεν καταναλώνουν ούτε ζοδεύουν τίποτε από το έχει τους, αλλά τους μαγειρεύουν ιερή τροφή, κάθε μέρα δίνουν στον καθένα τους άφθονο βοδινό κρέας και κρέας από χήνα, τους δίνουν μάλιστα και κρασί από σταφύλι. Ψάρια δεν τους επιτρέπεται να τρώνε. [2.37.5] Κουκιά οι Αιγύπτιοι δεν σπέρνουν στον τόπο τους, και όσα φυτρώνουν, δεν τα τρώνε ούτε ωμά ούτε μαγειρεμένα· οι ιερείς μάλιστα δεν θέλουν ούτε στα μάτια τους να τα βλέπουν, επειδή θεωρούν ότι τα όσπρια αυτά δεν είναι αγνά. Τον κάθε Θεό δεν τον υπηρετεί ένας ιερέας αλλά πολλοί, και απ' αυτούς ο ένας είναι ο αρχιερέας· όταν κάποιος πεθάνει, τον αντικαθιστά ο γιος του.

[2.38.1] Οι Αιγύπτιοι θεωρούν ότι οι ταύροι ανήκουν στον Έπαφο, και γι' αυτό τους υποβάλλουν στην ακόλουθη εξέταση: αν δουν ότι υπάρχει απάνω στον ταύρο έστω και μια μαύρη τρίχα, τότε θεωρούν ότι το ζώο δεν είναι αγνό. [2.38.2] Την εξέταση αυτή την κάνει ένας από τους ιερείς, ειδικά ταγμένος, που ψάχνει το ζώο και ορθό και ξαπλωμένο, και που του τραβάει έξω τη γλώσσα για να δει αν είναι καθαρή από ορισμένα σημάδια για τα οποία θα κάνω λόγο σε άλλο σημείο. Ο ιερέας εξετάζει επίσης τις τρίχες της ουράς αν είναι φυσιολογικά φυτρωμένες. [2.38.3] Και αν ο ταύρος βρεθεί καθαρός από όλα τούτα, ο ιερέας τον σημαδεύει τυλίγοντάς του πάπυρο γύρω στα κέρατα, ύστερα του βάζει το χόμα το ειδικό για το σημάδεμα, που το σφραγίζει με το δαχτυλίδι του, και τότε παίρνουν τον ταύρο. Οποιος θυσιάσει ασημάδευτον ταύρο τιμωρείται με θάνατο. Μ' αυτόν λοιπόν τον τρόπο εξετάζεται το ζώο· όσο για τη θυσία, γίνεται ως εξής:

[2.39.1] Αφού οδηγήσουν το σημαδεμένο ζώο στον βωμό όπου θα το θυσιάσουν, ανάβουν φωτιά, ύστερα ραντίζουν το ιερό σφάγιο με κρασί πάνω στο βωμό, και επικαλούμενοι τον Θεό το σφάζουν, και αφού το σφάζουν, του κόβουν το κεφάλι. [2.39.2] Το σώμα του ζώου το γδέρνουν· το κεφάλι του όμως, αφού του ρίξουν όλες τις κατάρες, το παίρνουν, και όπου υπάρχει αγορά και βρίσκονται Έλληνες έμποροι, το πηγαίνουν εκεί και το πουλάνε· όπου όμως δεν υπάρχουν Έλληνες, το πετάνε στον ποταμό. [2.39.3] Και οι κατάρες που λένε στο κεφάλι είναι τούτες: αν πρόκειται να βρει κακό είτε αυτούς που κάνουν τη θυσία είτε την Αίγυπτο γενικά, να πέσει απάνω στο κεφάλι. [2.39.4] Σχετικά με τα κεφάλια των ζώων που θυσιάζονται και με το ράντισμα με κρασί, οι Αιγύπτιοι όλοι ακολουθούν τα ίδια έθιμα, σε όλες τις θυσίες, και εξαιτίας αυτού του εθίμου κανένας Αιγύπτιος δεν τρώει κεφάλι ούτε από άλλο κανένα ζωντανό.

[2.40.1] Όσο όμως για την αφαίρεση των σπλάχνων και την καύση των ζώων, αυτά τα πράγματα γίνονται διαφορετικά από τη μια θυσία στην άλλη. Θα μιλήσω ωστόσο για τη θεά που οι Αιγύπτιοι θεωρούν ότι είναι η μεγαλύτερη και που της κάνουν τη μεγαλύτερη εορτή. [2.40.2] Όταν λοιπόν γδάρουν πια το ζώο και πουν τις προσευχές τους, του αφαιρούν ολόκληρο το στομάχι, αφήνουν μέσα στο σώμα τα εντόσθια και το ξίγκι, και του κόβουν τα πόδια, την άκρη της νεφραμιάς, τη σπάλα και το σβέρκο. [2.40.3] Αφού γίνουν όλα αυτά, γεμίζουν το υπόλοιπο σώμα του ταύρου με αγνό ψωμί, μέλι, σταφίδες, σύκα, λιβάνι, σμύρνα και άλλα αρώματα, και αφού το γεμίσουν με όλα αυτά τα πράγματα, το καίνε ραντίζοντάς το με άφθονο λάδι. [2.40.4] Πριν από τη θυσία νηστεύουν, και όσο γίνεται το κάψιμο, μοιρολογούν όλοι· και όταν πια πάψουν τον θρήνο, στρώνουν τραπέζι με ό,τι έχει απομείνει από τη θυσία.

[2.41.1] Όλοι οι Αιγύπτιοι θυσιάζουν αγνούς ταύρους και μοσχαρακία· αγελάδες όμως δεν επιτρέπεται να θυσιάζουν, γιατί οι αγελάδες είναι ιερές, ανήκουν στην Ισιδα. [2.41.2] Άλλωστε, το άγαλμα της Ισιδας, άγαλμα γυναίκας, έχει κέρατα αγελάδας, όπως δηλαδή απεικονίζουν οι Έλληνες την Ιώ, και τις αγελάδες όλοι οι Αιγύπτιοι τις σέβονται εξίσου, πολύ περισσότερο από όλα τα βοσκήματα. [2.41.3] Για τον λόγο αυτό, ουδέποτε Αιγύπτιος ή Αιγυπτία θα φιλούσαν Έλληνα στο στόμα ούτε θα χρησιμοποιούσαν το μαχαίρι του, τη σούβλα του ή το λεβέτι του, ούτε θα γεύονταν κρέας από αγνό βόδι, εφόσον το βόδι θα ήταν τεμαχισμένο με ελληνικό μαχαίρι. [2.41.4] Τα βοοειδή που ψοφούν, οι Αιγύπτιοι τα θάβουν με τον ακόλουθο τρόπο: τις αγελάδες τις ρίχνουν στο ποτάμι, ενώ τους ταύρους τούς παραχώνουν στα περίχωρα του κάθε τόπου, με το ένα κέρατό τους ή και τα δυο να προεξέχουν για σημάδι· όταν το ζώο αποσυντεθεί και περάσει ο καθορισμένος χρόνος, φτάνει στην κάθε πόλη μια μαούνα από τη νήσο τη λεγόμενη Προσωπίτιδα· [2.41.5] το νησί αυτό βρίσκεται στο Δέλτα και έχει περίμετρο εννέα σχοίνους. Στο νησί υπάρχουν και πολλές άλλες πόλεις, και το όνομα της πόλης απ' όπου έρχονται οι μαούνες για να παραλάβουν τα οστά των βοδιών, είναι Ατάρβηχης, και υπάρχει εκεί ιερός ναός της Αφροδίτης. [2.41.6] Απ' αυτή την πόλη ξεκινούν πολλοί για τις άλλες πόλεις, και αφού ξεθάψουν τα οστά, τα πηγαίνουν και τα θάβουν όλοι σε ένα χώρο. Με τον ίδιο τρόπο όπως τα βόδια θάβουν οι Αιγύπτιοι και τα άλλα ζώα που ψοφάνε· γιατί έτσι είναι τα σχετικά έθιμά τους, και δεν σκοτώνουν ούτε αυτά.

[2.42.1] Όσοι Αιγύπτιοι έχουν στον τόπο τους ιερό του Δία του Θηβαίου ή είναι από τον νομό της Θήβας, απέχουν όλοι από τα πρόβατα και θυσιάζουν γίδες. [2.42.2] Γιατί

οι Αιγύπτιοι δεν λατρεύουν όλοι εξίσου τους ίδιους θεούς, εκτός από την Ίσιδα και τον Όσιρη, που λένε μάλιστα ότι είναι ο Διόνυσος: αυτούς τους δύο τούς λατρεύουν όλοι εξίσου. Όσοι όμως διαθέτουν ιερό του Μένδητα ή είναι από τον Μενδήσιο νομό, απέχουν από τις γίδες και θυσιάζουν πρόβατα. [2.42.3] Οι Θηβαίοι λοιπόν και όσοι τους ακολουθούν και δεν θυσιάζουν πρόβατα, λένε ότι το έθιμο αυτό καθιερώθηκε ανάμεσά τους για τον εξής λόγο: ο Ηρακλής θέλησε κάποτε να αντικρίσει οπωσδήποτε τον Δία, αλλά ο Δίας δεν ήθελε να τον δει ο Ηρακλής· στο τέλος όμως, επειδή ο Ηρακλής συνέχισε τα παρακάλια του, ο Δίας σκαρφίστηκε το εξής: [2.42.4] έγδαρε ένα κριάρι, του έκοψε το κεφάλι, το κράτησε ψηλά μπροστά του, ντύθηκε την προβιά, και έτσι παρουσιάστηκε. Για το λόγο αυτό οι Αιγύπτιοι φτιάχνουν το άγαλμα του Δία με πρόσωπο κριαριού, και από τους Αιγυπτίους πήραν παράδειγμα και οι Αμμώνιοι, που είναι άποικοι των Αιγυπτίων και των Αιθιόπων και μιλούν γλώσσα ενδιάμεση ανάμεσα στις δύο άλλες. [2.42.5] Νομίζω μάλιστα ότι από εδώ έβγαλαν και το όνομά τους οι Αμμώνιοι· γιατί οι Αιγύπτιοι τον Δία τον λένε Αμούν. Οι Θηβαίοι δεν θυσιάζουν κριάρια, επειδή, γι' αυτόν τον λόγο, είναι γι' αυτούς ιερά. [2.42.6] Και μια φορά τον χρόνο, στην εορτή του Δία, κομματιάζουν ένα κριάρι, το γδέρνουν με τον ίδιο τρόπο, το φορούν στο άγαλμα του Δία και ύστερα φέρνουν κοντά του ένα άλλο άγαλμα, του Ηρακλή. Και αφού κάνουν αυτά τα πράγματα, όλοι όσοι βρίσκονται γύρω στο ιερό, μοιρολογούν το κριάρι και ύστερα το θάβουν σε τάφον ιερό.» (Ηροδότου, Ιστορίαι, ΙΙ).

Η Αίγυπτος για τον Ηρόδοτο είναι μία εξωτική και παράξενη χώρα, η οποία προκαλεί την απορία, αλλά και το θαυμασμό. Ένας από τους λόγους για τους οποίους αυτή είναι ιδιαίτερη είναι το ξεχωριστό της κλίμα, καθώς και η συμβολή του Νείλου, του μεγάλου ποταμού στις καλλιέργειες. Το στοιχείο αυτό του Νείλου αποτελεί άλλωστε για όλες σχεδόν τις κειμενογραφικές πηγές το σήμα κατατεθέν της Αιγύπτου, αφού ο πολιτισμός και η ανάπτυξή της οφείλονται σε μεγάλο βαθμό σε αυτόν.

Εκτός από τη γεωγραφία και το κλίμα της Αιγύπτου, ο Ηρόδοτος ασχολείται και με τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων της, τα οποία, κατά τη γνώμη του, είναι ανάποδα σε σχέση με τους «άλλους ανθρώπους». Οι άλλοι άνθρωποι πιθανόν να είναι οι Έλληνες και όχι όλοι οι άλλοι πολιτισμοί, αν και ο Ηρόδοτος είχε έρθει σε επαφή και με άλλους γειτονικούς λαούς. Το στοιχείο της αντίθεσης στον

πολιτισμικό τομέα αποτελεί ίσως και μία επιβεβαίωση της αντίθεσης που υιοθετούσαν οι Έλληνες κατά την αρχαιότητα μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων.

Ο Ηρόδοτος αφιερώνει μεγάλο μέρος του έργου του για να μιλήσει για την αιγυπτιακή θρησκεία και λατρεία, καθώς θαυμάζει τους Αιγύπτιους για την ευσέβεια και την αγνότητά τους, αλλά και για τη σχολαστικότητα των ιεροτελεστιών τους. Τόσο οι ιερείς των Αιγυπτίων όσο και οι άλλοι Αιγύπτιοι δίνουν μεγάλη σημασία στην καθαριότητα και την τέλεση των τελετουργιών, όπως οι θυσίες. Οι θεοί και οι λατρευτικές συνήθειες των Αιγυπτίων μοιάζουν με αυτές των Ελλήνων και αυτός ίσως είναι και ένας ακόμη λόγος για τον οποίον ο Ηρόδοτος δείχνει θαυμασμό και σεβασμό σε αυτούς.

Σε γενικές, λοιπόν, γραμμές, ο Ηρόδοτος αναδεικνύει μέσα από το έργο του τόσο την ιδιαιτερότητα όσο και τη μεγάλη σημασία του αιγυπτιακού πολιτισμού, ο οποίος θεωρεί ότι άσκησε και μεγάλη επιρροή σε άλλους πολιτισμούς. Από το έργο του Ηρόδοτου επηρεάστηκαν και άλλοι συγγραφείς της κλασικής αρχαιότητας, όπως ο Ελλάνικος από τη Λέσβο και ο Αρισταγόρας από τη Μίλητο, από των οποίων το έργο δυστυχώς σώζονται λίγα αποσπάσματα⁴¹.

Η Αίγυπτος και ο πολιτισμός της αποτελεί αντικείμενο μελέτης και κατά τη Ρωμαϊκή εποχή. Ένας από τους ιστοριογράφους που έγραψε για αυτήν ήταν ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, ο οποίος μάλιστα, όπως και ο Ηρόδοτος, είχε επισκεφθεί τη χώρα αυτή. Κατά την περίοδο εκείνη, η Αίγυπτος διένυε την Πτολεμαϊκή περίοδο ενώ βρισκόταν ήδη υπό την κατοχή των Ρωμαίων. Μέσα από το έργο του, διακρίνονται οι διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές ανακατατάξεις οι οποίες συμβαίνουν κατά την εποχή εκείνη και, κυρίως, η συνύπαρξη διαφορετικών θρησκειών, της αιγυπτιακής, της ιουδαϊκής και της χριστιανικής⁴².

Ο Διόδωρος Σικελιώτης υπήρξε σημαντικός Έλληνας ιστορικός και συγγραφέας, ο οποίος έγραψε το ιστορικό του έργο μεταξύ του 60 και 30 π.Χ. Η αρχική ημερομηνία της ιστορικής του αφήγησης είναι η 180η Ολυμπιάδα (59-60 π.Χ.), όταν επισκέφτηκε την Αίγυπτο και βρέθηκε μπροστά σε μία σκηνή λιντσαρίσματος ενός Ρωμαίου, επειδή εκείνος σκότωσε μια γάτα που ήταν ιερό ζώο για τους Αιγύπτιους. Ο Διόδωρος αναφέρει ότι του χρειάστηκαν 30 χρόνια για την

---

⁴¹ Moyer, ό.π., σ. 4.

⁴² Moyer, ό.π., σ. 6.

ολοκλήρωση του έργου του και, αν λάβει υπόψη του την απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στο έργο του για την μετατροπή της Αιγύπτου σε ρωμαϊκή επαρχία (30 π.Χ.), είναι δυνατόν να υποθέσει κανείς ότι τελείωσε τη συγγραφή λίγο πριν από εκείνο το καθοριστικό ιστορικό γεγονός. Ο συγγραφέας περιηγήθηκε σε πολλούς τόπους, ώστε να γνωρίσει τους διάφορους λαούς και να αναζητήσει πληροφορίες, ωστόσο τα ταξίδια αυτά σήμερα αμφισβητούνται, καθώς υπάρχουν ανακρίβειες στις περιγραφές⁴³.

Το έργο του Διοδώρου αποτελεί ένα εγχείρημα που παρουσιάστηκε ως παγκόσμια ιστορία από τη δημιουργία μέχρι το 59 π.Χ., έτος της πρώτης υπατείας του Καίσαρα. Αποτελείται από 40 βιβλία, από τα οποία έχουν διασωθεί τα πέντε πρώτα και η δεύτερη δεκάδα, καθώς και εκτενή αποσπάσματα από τα υπόλοιπα. Ο ίδιος μας πληροφορεί για το περιεχόμενο των βιβλίων του έργου του, ο οποίο ονόμασε *Ιστορική Βιβλιοθήκη*. Τα έξι πρώτα βιβλία αναφέρονται σε μυθικά χρόνια, τρία από αυτά για τα βαρβαρικά έθνη και τρία για τους Έλληνες. Τα επόμενα έντεκα αναφέρονται στο διάστημα από τον Τρωικό Πόλεμο μέχρι τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και τα υπόλοιπα 23 βιβλία εξιστορούν τα επόμενα χρόνια μέχρι το 59 π.Χ.⁴⁴.

«Πέρασαν από τα ρεύματα του Ωκεανού και το Λευκό κι από τις πύλες του Ήλιου και της χώρας των ονείρων περνούσαν και γρήγορα έφτασαν στο λιβάδι με τους ασφόδελους, όπου οι ψυχές κατοικούν, φαντάσματα των πεθαμένων
Ονομάζει, λοιπόν, τον ποταμό Ωκεανό, γιατί οι Αιγύπτιοι στη γλώσσα τους Ωκεανό λένε τον Νείλο, οι πύλες του Ήλιου είναι η Ηλιούπολις, ενώ «λειμόνα» ονομάζει τη μυθική κατοικία των νεκρών, τον τόπο κοντά στη λίμνη που ονομάζεται Αχερουσία και βρίσκεται κοντά στη Μέμφιδα, γύρω από την οποία υπάρχουν όντως πανέμορφα λιβάδια, έλος, λωτοί και καλαμιές. Το ίδιο λέγεται και για τη δοξασία ότι σ' εκείνο τον τόπο κατοικούν οι νεκροί, επειδή οι περισσότεροι και μεγαλύτεροι τάφοι των Αιγυπτίων βρίσκονται εκεί, αφού περάσουν οι νεκροί από σώματα τους στις εκεί κρύπτες.
Αλλά και οι υπόλοιποι μύθοι των Ελλήνων οι σχετικοί με τον Άδη συμφωνούν με τα έθιμα που ακολουθούνται ακόμη και σήμερα στην Αίγυπτο” γιατί το πλοίο που διακομίζει τα σώματα λέγεται «βάρις», ενώ δίνεται ναύλο [ένα νόμισμα οβολού] στον πορθμέα που στη γλώσσα της χώρας ονομάζεται «χάρων». Λένε επίσης πως κοντά σ’

⁴³ Διόδωρος Σικελιώτης, *Απαντα Ι, βιβλιοθήκης Ιστορικής Βίβλος Πρώτη*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997, σ. 5-8.

⁴⁴ Διόδωρος Σικελιώτης, *ό.π.*, σ. 7-8.

εκείνους τους τόπους υπάρχει ιερό της «σκοτίας» Εκάτης και πύλες του Κωκυτού και της Λήθης σφραλισμένες με χάλκινες αμπάρες. Υπάρχουν επίσης κι άλλες πύλες, της Αλήθειας, και κοντά τους στέκει άγαλμα ακέφαλο της Δίκης.

Υπάρχουν και πολλά άλλα πράγματα που έχουν μυθοποιηθεί και παραμένουν στους Αιγυπτίους, των οποίων έχει διατηρηθεί η ονομασία αλλά και τα τηρούμενα έθιμα περι αυτών. Στην πόλη των Ακανθών, για παράδειγμα, πέρα από τον Νείλο προς τη Λιβύη, που απέχει εκατόν είκοσι στάδια από τη Μέμφιδα, υπάρχει ένα τρύπιο πιθάρι στο οποίο φέρνουν κάθε μέρα τριακόσιοι εξήντα ιερείς νερό από τον Νείλο εκεί κοντά αναπαρίσταται και ο μύθος του Όκνου στη διάρκεια ενός πανηγυριού, όπου ένας άνθρωπος πλέκει απ' τη μια άκρη ένα μακρύ σκοινί, ενώ πίσω του πολλοί άνθρωποι το ξεπλέκουν από την άλλη.

Λένε επίσης πως και ο Μελάμπους πήρε από την Αίγυπτο τις τελετές που κάνουν οι Έλληνες προς τιμήν του Διονύσου, καθώς και τους μύθους για τον Κρόνο, για τις Τιτανομαχίες και όλες γενικά τις ιστορίες για τα πάθη των θεών. Όσο για τον Δαίδαλο, λένε πως μιμήθηκε την πολυπλοκότητα του λαβύρινθου, που σώζεται μέχρι σήμερα, τον οποίο έχτισε, άλλοι λένε, ο Μένιδης, κι άλλοι, ο βασιλιάς Μάρρος, πολλά χρόνια πριν τη βασιλεία του Μίνωα.

Ο ρυθμός των αρχαίων ανδριάντων της Αιγύπτου είναι ίδιος με τον ρυθμό των αγαλμάτων που κατασκεύασε ο Δαίδαλος στους Έλληνες. Όσο για το ωραιότατο πρότυπο του ναού του Ηφαίστου στη Μέμφιδα λένε πως χτίστηκε επίσης από τον Δαίδαλο, που επειδή θαυμάστηκε πολύ, τιμήθηκε με ξύλινο άγαλμα που σκάλισε με τα ίδια του τα χέρια και στήθηκε στον εν λόγω ναό, και πέρα απ' αυτά απέκτησε μεγάλη δόξα για την ευφυΐα του και τιμήθηκε σαν θεός για τις πολλές του ανακαλύψεις· γιατί σ' ένα νησί προς τη Μέμφιδα υπάρχει ακόμη ιερό του Δαίδαλου που τιμούν οι κάτοικοι της περιοχής.

Για την παρουσία του Ομήρου στην Αίγυπτο φέρνουν διάφορες αποδείξεις, κυρίως όμως το φάρμακο που έδωσε η Ελένη στον Τηλέμαχο στο σπίτι του Μενέλαου που σε κάνει να ξεχνάς τις περασμένες συμφορές. Διότι το «νηπενθές», που λέει ο ποιητής ότι πήρε η Ελένη από την Πολύδαμνα τη σύζυγο του Θώνη στις Θήβες, φαίνεται πως το γνώριζε ο ίδιος πολύ καλά· γιατί, λένε, ακόμη και σήμερα οι γυναίκες στην προαναφερθείσα πόλη χρησιμοποιούν τη δύναμη του και πως μόνο οι γυναίκες της Διόσπολης είχαν βρει από τα παλαιά χρόνια φάρμακο της οργής και της λύπης” αλλά οι Θήβες και η Διόσπολις, προσθέτουν, είναι μία και η αυτή πόλη.

Η Αφροδίτη, πάλι, προσαγορεύεται «χρυσή» από τους ντόπιους σύμφωνα με πολύ παλιά

παράδοση, ενώ κοντά στην πόλη που ονομάζεται Μώμεμφις υπάρχει η πεδιάδα «της χρυσής Αφροδίτης», όπως λέγεται. Ομοίως, και τους μύθους που αναφέρονται στα ζευγαρώματα του Δία και της Ήρας και στο ταξίδι τους στην Αιθιοπία κι αυτούς τους πήρε από την Αίγυπτο” γιατί κάθε χρόνο οι Αιγύπτιοι μεταφέρουν μέσα από το ποτάμι τον βωμό του Δία στη Λιβύη και μετά από μερικές μέρες τον φέρνουν πίσω, σαν να εμφανίζεται ο θεός από την Αιθιοπία- όσο για το ζευγάριμα τούτων των θεών, οι ιερείς μεταφέρουν στη γιορτή τους τους βωμούς των δυο θεών σ’ ένα ύψωμα που έχουν στρώσει με κάθε λογής λουλούδια. Αλλά και για τον Λυκούργο και για τον Πλάτωνα καθώς και για τον Σόλωνα λένε πως ενσωμάτωσαν στη νομοθεσία τους πολλά από τα αιγυπτιακά έθιμα.

Ο Πυθαγόρας έμαθε από τους Αιγυπτίους τις ιερές διδασκαλίες, τα θεωρήματα της γεωμετρίας και τη θεωρία των αριθμών, καθώς και για τη μετάβαση της ψυχής σε κάθε ζωντανό πλάσμα. Επίσης βεβαιώνουν πως και ο Δημόκριτος έμεινε κοντά τους πέντε χρόνια και διδάχτηκε πολλά για την αστρολογία. Το ίδιο και ο Οινοπίδης, που έμεινε κοντά στους ιερείς και τους αστρολόγους κι έμαθε, μεταξύ άλλων, για την λοξή τροχιά του ήλιου και για την κίνηση του που έχει αντίθετη φορά από τα άλλα άστρα.

Από τους αρχαίους αγαματοποιούς επίσης οι πιο ζακουστοί έμειναν ένα διάστημα κοντά τους, όπως ο Τηλεκλής και ο Θεόδωρος, οι γιοι του Ροίκου, που κατασκεύασαν για τους Σαμίους το ξόανο του Πύθιου Απόλλωνα. Γιατί το ένα ήμισυ του αγάλματος έγινε από τον Τηλεκλή στη Σάμο, ενώ το άλλο ήμισυ ολοκληρώθηκε στην Έφεσο από τον αδελφό του, Θεόδωρο· όταν συντέθηκαν μεταξύ τους τα δυο μισά ταίριαζαν τόσο άψογα που νόμιζες πως ολόκληρο το άγαλμα ήταν δουλειά ενός ανθρώπου. Τούτο όμως το είδος της εργασίας δεν γίνεται πουθενά στην Ελλάδα, ενώ οι Αιγύπτιοι το κάνουν κατά κανόνα.

Γιατί εκείνοι δεν κρίνουν τη συμμετρία των αγαλμάτων με το μάτι, όπως οι Έλληνες, αλλά μόλις ξαπλώσουν την πέτρα και τη χωρίζουν για να την κατεργαστούν, τότε παίρνουν τις αναλογίες, από τη μικρότερη μέχρι τη μεγαλύτερη λεπτομέρεια” γιατί, διαιρώντας την κατασκευή ολόκληρου του σώματος σε είκοσι ένα μέρη κι ένα τέταρτο, αποδίδουν συνολικά τη συμμετρία του αγάλματος.

Κατά συνέπεια, αμέσως μόλις συμφωνήσουν οι τεχνίτες μεταξύ τους για το μέγεθος του αγάλματος, χωρίζονται και κατασκευάζουν τα μεγέθη των μερών που έχουν αναλάβει έτσι ώστε να συμφωνούν με τόση ακρίβεια μεταξύ τους ώστε να προκαλεί κατάπληξη η ιδιομορφία της μεθόδου εργασίας τους. Το ξόανο, λοιπόν, της Σάμου, είναι κομμένο, σύμφωνα με τη μέθοδο των Αιγυπτίων, στα δυο, από την κορυφή μέχρι τα γεννητικά

όργανα, το άγαλμα είναι χωρισμένο στη μέση και το κάθε μέρος εφαρμόζει ακριβώς με το άλλο' και λένε πως ως επί το πλείστον τούτο το άγαλμα είναι παρεμφερές με τα αιγυπτιακά, γιατί έχει τα χέρια τεντωμένα ίσα κάτω στα πλευρά και τα πόδια χωρισμένα σε βήμα.»

[Διόδωρος Σικελιώτης, Α', μτφρ. Φιλολογική ομάδα Κάκτου]

Ο Διόδωρος στο παραπάνω απόσπασμα ξεκινά την αφήγησή του για την Αίγυπτο εστιάζοντας πρώτα στην ύπαρξη του Νείλου, που τον ονόμαζαν Ωκεανό, καθώς και στις εύφορες πεδιάδες που υπάρχουν γύρω από αυτόν. Ακόμη, εκτός από τη συμβολή του Νείλου στην καλλιέργεια, ο συγγραφέας συνδέει τον ποταμό με τους μύθους για τον Κάτω Κόσμο, αλλά και γενικότερα με τους νεκρούς, καθώς κοντά σε εκείνον υπάρχουν οι περισσότεροι βασιλικοί τάφοι. Οι ελληνικές δοξασίες για τον Άδη και την κάθοδο στον Κάτω Κόσμο συμφωνούν, σύμφωνα με το Διόδωρο με την ταύτιση με την περιοχή εκείνη.

Ακόμη, ο Διόδωρος συνδέει την Αίγυπτο και με άλλους μύθους, όπως αυτός του Δαιδάλου, ο οποίος από εκεί εμπνεύστηκε το λαβύρινθο, αλλά και της Ελένης, η οποία επέστρεψε, στη συνέχεια, μαζί με το Μενέλαο στη Σπάρτη, φεύγοντας από την Αίγυπτο. Υπάρχουν πολλοί μύθοι που είναι όμοιοι, καθώς και πολλοί αιγυπτιακοί θεοί ταυτίζονται με τους ελληνικούς.

Ο Διόδωρος αναφέρει επίσης ότι πολλοί ήταν οι Έλληνες οι οποίοι επισκέφθηκαν την Αίγυπτο και έμαθαν πράγματα από αυτή. Ο Όμηρος, για παράδειγμα, εμπνεύστηκε από εκεί το μύθο της Ελένης, ενώ ο Πυθαγόρας, φιλόσοφος και επιστήμονας, διδάχθηκε από τους Αιγυπτίους τη φυσική και μαθηματική επιστήμη. Υπήρξαν και πολλοί ακόμη επιστήμονες, αλλά και τεχνίτες, οι οποίοι διδάχθηκαν πολλά, σύμφωνα με το Διόδωρο, από τον αιγυπτιακό πολιτισμό.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το Διόδωρο το Σικελιώτη, η Αίγυπτος αποτελεί μία χώρα με σημαντικό πολιτισμό, ο οποίος επηρέασε σημαντικά τον ελληνικό σε διάφορους τομείς, όπως η μυθολογία, η θρησκεία, οι επιστήμες και οι τέχνες. Πρόκειται για έναν παλιό πολιτισμό, ο οποίος άσκησε μεγάλη επιρροή στους Έλληνες, ενώ, ακόμη, ως χώρα, η Αίγυπτος υπήρξε ιδιαίτερα αγαπημένος προορισμός των συγγραφέων, των επιστημόνων και, γενικότερα, των ανθρώπων των γραμμάτων.

Στο πλαίσιο της διερεύνησης αυτής της θρησκευτικής ταυτότητας της Αιγύπτου, υπάρχουν ακόμη αποσπάσματα του Μανέθου και του Εκαταίου από τα Αβδηρα, τα οποία αναφέρονται σε αντισημιτικές εκδηλώσεις βίας κατά την ίδια εποχή και αναζητούν την αφετηρία του αντισημιτισμού στην Αίγυπτο⁴⁵.

Το έργο του Εκαταίου του Αβδηρίτη *Περί Αιγυπτίων* αναφέρεται στην Αίγυπτο, την οποία μάλιστα είχε ταξιδέψει και ο ίδιος. Στο έργο του αυτό περιγράφει αναλυτικά την οικονομική διάρθρωση της Αιγύπτου και την ιδιωτική ζωή των κατοίκων της. Η Αίγυπτος του Φαραώ αποτελεί για τον Εκαταίο αντικείμενο θαυμασμού για τον πολιτισμό, την πολιτική και κοινωνική της τάξη και προβάλλεται η φιλοσοφία των Αιγυπτίων για τους θεούς και τη δικαιοσύνη, σύμφωνα με την οποία η ύλη αποτελούσε την πρώτη αρχή, από την οποία σχηματίστηκαν τα τέσσερα στοιχεία και στη συνέχεια παρουσιάστηκαν τα έμβια όντα. Οι θεοί των Αιγυπτίων είναι ο ήλιος και η σελήνη, που τους ονόμαζαν Όσιρι και Ίσιδα. Σύμφωνα με τους Αιγύπτιους, το σύμπαν δημιουργήθηκε σε ορισμένη χρονική στιγμή και ότι είναι φθαρτό και σφαιροειδές. Ακόμη, έθεσαν νόμους για την επικράτηση δικαιοσύνης, που τους απέδωσαν στον Ερμή. Αναγνώρισαν τα ζώα που ήταν χρήσιμα για τον άνθρωπο και τα κατέστησαν ιερά. Ακόμη, σύμφωνα με τον Εκαταίο, οι Αιγύπτιοι ήταν οι πρώτοι που ασχολήθηκαν με τη γεωμετρία, την αστρονομία και την αριθμητική⁴⁶.

Στο έργο του Εκαταίου του Αβδηρίτη, ο αιγυπτιακός πολιτισμός παρουσιάζεται θαυμαστός και μεγάλος κυρίως από άποψης θεολογικής και φιλοσοφικής, ωστόσο, αναφέρεται και σε άλλα επιτεύγματα, οικονομικά και κοινωνικοπολιτικά. Μέσα επίσης από το έργο αυτό, φαίνεται και η μεγάλη γοητεία που ασκούσε ο αιγυπτιακός πολιτισμός τους Έλληνες.

Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρεται και σε άλλους συγγραφείς οι οποίοι γνώρισαν και έγραψαν για την Αίγυπτο. Εκτός δηλαδή από τα μυθικά πρόσωπα τα οποία αναφέρει, αναφέρεται και σε συγγραφείς και επιστήμονες, όπως ο Όμηρος, ο Πλάτωνας, ο Πυθαγόρας, ο Δημόκριτος και ο Εύδοξος⁴⁷.

---

⁴⁵ Moyer, ό.π., σ. 6.

⁴⁶ Λέτσας, Α.Ν., *Μυθολογία της γεωργίας*, Θεσσαλονίκη 1949, σ σ. 32-39; Moyer, ό.π., σ. 4.

⁴⁷ Βλ. απόσπασμα παραπάνω.

Ο Πλάτωνας, όπως πρόκειται να αναλυθεί παρακάτω, κάνει κι εκείνος αναφορές στην Αίγυπτο και τον πολιτισμό της, κυρίως από άποψη ηθική, νομική και θρησκευτική. Παρόλο που είχε και ο ίδιος ταξιδέψει στη γειτονική αυτή χώρα, ωστόσο, αναφέρεται και στην επίσκεψη του Σόλωνα σε αυτή παλαιότερα και στη συζήτηση του με τους Αιγύπτιους ιερείς πάνω σε διάφορα ζητήματα. Έτσι, το έργο του Πλάτωνα αποτελεί τόσο πρωτογενή όσο και δευτερογενή πηγή για την Αίγυπτο.

Μία ακόμη πηγή την οποία θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο είναι ο Αριστοφάνης και, πιο συγκεκριμένα, το έργο του *Βάτραχοι*. Στο έργο αυτό, ο Αριστοφάνης βάζει τον Αισχύλο και τον Ευριπίδη να διεξάγουν έναν ξεκαρδιστικό αγώνα λόγων, ώστε να αναδειχθεί μέσα από αυτόν ποιος είναι καλύτερος ποιητής από τους δύο, για να επιστρέψει στη ζωή. Έτσι, οι αναφορές σε διάφορα έργα των δύο ποιητών είναι πολλές, μία από τις οποίες είναι και η αναφορά στην τραγωδία *Ικέτιδες* του Αισχύλου που αναφέρεται στον Αίγυπτο με τους πενήντα γιους⁴⁸.

Άλλη πηγή αποτελεί το έργο του Πλουτάρχου και, κυρίως, το έργο *Περί της Ηροδότου κακοηθείας*. Στο έργο αυτό, ο Ηρόδοτος κατηγορείται από τον Πλούταρχο για κακία, διπροσωπία, ανειλικρίνεια και διαστρέβλωση των γεγονότων και των καταστάσεων⁴⁹. Ένα από τα θέματα στο οποίο διαφωνεί ο Πλούταρχος με τον Ηρόδοτο αφορά στην αρπαγή των Αργείων γυναικών από τους Φοίνικες και τη μεταφορά της Ιώς στην Αίγυπτο. Ακόμη, ένα ακόμη στοιχείο που αφορά στην Αίγυπτο σχετίζεται με την τέλεση ανθρωποθυσιών, αλλά και με τη μεγάλη εκτίμηση και το θαυμασμό που δείχνει για την Αίγυπτο ο Ηρόδοτος. Επίσης, ο Πλούταρχος διαφωνεί όσον αφορά τη θέση του Ηροδότου για τα θρησκευτικά και λατρευτικά θέματα, τα οποία, σύμφωνα με αυτόν, οι Έλληνες έμαθαν από τους Αιγυπτίους.

---

⁴⁸ Με τον ίδιο τίτλο υπάρχει και αντίστοιχη τραγωδία του Ευριπίδη.

⁴⁹ Pearson, L., *Περί της Ηροδότου Κακοηθείας*, *Plutarch's moralia*, XI, London, Cambridge 7 Massachussets 1965, σ.2.

Κεφάλαιο 2: Αίγυπτος και κλασική γραμματολογία

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η πρόσληψη της Αιγύπτου στην ελληνική κλασική γραμματολογία. Οι συγγραφείς τους οποίους θα μελετήσουμε ανήκουν στα πεδία της φιλοσοφίας, του αρχαίου δράματος- τραγωδίας και κωμωδίας, και της ιστοριογραφίας. Στο πλαίσιο αυτό, θα εξετάσουμε συγκεκριμένα παραδείγματα έργων συγκεκριμένων προσώπων.

2.1 Πλάτωνας

Ένας συγγραφέας της κλασική περιόδου, ο οποίος αναφέρεται στον αιγυπτιακό πολιτισμό είναι ο φιλόσοφος Πλάτωνας. Ο Πλάτωνας καταγόταν από μία από τις πιο επιφανείς οικογένειες της Αττικής και το αρχικό του όνομα ήταν Αριστοκλής⁵⁰.

Οι πρώτες του πνευματικές ενασχολήσεις ήταν η μουσική και η ποίηση, ωστόσο, η επαφή του με το μεγάλο φιλόσοφο Σωκράτη και η γοητεία που του άσκησε η διδασκαλία του τον μύησε στο χώρο της φιλοσοφίας, κυρίως της ηθικής και θεωρητικής. Ο Πλάτων επισκέφθηκε την Ιταλία, όπου ήρθε δε επαφή με πολλούς πυθαγόρειους φιλοσόφους, αλλά και την Αίγυπτο, όπου γνώρισε τη θρησκεία και τη φιλοσοφία των Αιγυπτίων ιερέων. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα, αφιερώθηκε στη συγγραφή και τη φιλοσοφική διδασκαλία, ενώ ίδρυσε την περίφημη Ακαδημία, ένα από τα πιο σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της αρχαιότητας⁵¹.

Η συνεισφορά του Πλάτωνα στην ελληνική φιλοσοφία και τον πολιτισμό ήταν μεγάλη, καθώς, εκτός από το δικό του φιλοσοφικό έργο, χάρη σε αυτόν διασώθηκε και η διδασκαλία του Σωκράτη, η οποία ειδάλλως θα είχε χαθεί. Ο Πλάτων, λοιπόν, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της κλασικής εποχής και τη βασική πηγή για το έργο του Σωκράτη⁵².

---

⁵⁰ Β. Κάλφας, «Εισαγωγή», στο *Πλάτων, Τίμαιος*, μτφρ. Β. Κάλφας, Αθήνα 1995, σ σ. 4-5.

⁵¹ Κάλφας, ό.π., σ σ. 4-5.

⁵² Κάλφας, ό.π., σ. 5.

Ο Πλάτωνας, λοιπόν, στο έργο του *Νόμοι*, αφηγείται τα εξής για την Αίγυπτο και τους νόμους της⁵³:

«Όπως φαίνεται, από πολύ παλιά, πράγματι κατανόησαν αυτή την αλήθεια για την οποία μιλάμε εμείς τώρα, ότι δηλαδή, οι νέοι που βρίσκονται στις πόλεις πρέπει να συνηθίσουν να χρησιμοποιούν αφενός μεν ωραίες κινήσεις, αφετέρου δε ωραίες μελωδίες. Αφού δε τα ταξινόμησαν με τον τρόπο που τα ταξινόμησαν, τα εμπιστεύθηκαν στους ναούς και, έκτοτε, δεν επιτράπηκε- ούτε και τώρα επιτρέπεται- είτε σε ζωγράφους είτε σε οποιουδήποτε άλλους ασχολούνται με απεικονίσεις και τα παρόμοια, ούτε να καινοτομούν ούτε να επινοούν άλλα πρότυπα έξω από τα πατροπαράδοτα, είτε πρόκειται για αυτά τα πράγματα είτε για όσα αφορούν τη μουσική γενικώς. Αν μάλιστα εξετάσεις, θα βρεις εκεί ζωγραφίες ή γλυπτά με ηλικία δέκα χιλιάδων ετών- όχι τρόπος του λέγειν δέκα χιλιάδων, αλλά πραγματικά τόσων- και που δεν είναι κατά τίποτα πιο ωραία ή πιο άσχημα από τα σημερινά, αλλά επεξεργασμένα με την ίδια τέχνη» (Νόμοι, 656d- 657a).

Μέσα στο απόσπασμα αυτό από τους νόμους, ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι οι Αιγύπτιοι βασίζονται σε μία γόνιμη παρανόηση όσον αφορά την ταυτότητα της ύστερης αιγυπτιακής κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι Αιγύπτιοι απεικόνιζαν τα πάντα με βάση πατροπαράδοτα σχήματα τα οποία αποτύπωναν το ωραίο και ήταν δεσμευτικά για όλες τις εποχές. Έτσι, αναφέρεται στη σταθερότητα της αιγυπτιακής καλλιτεχνικής δημιουργίας η οποία πράγματι αποτελεί γεγονός. Παρόλο όμως που καθένας είναι σε θέση να παρατηρήσει τη σταθερότητα αυτή, στην πραγματικότητα, αυτό που λέει ο Πλάτωνας περί απαγόρευσης της καινοτομίας, δεν είναι βέβαια αλήθεια⁵⁴.

Πρόκειται, βέβαια, για αυτό το οποίο περιγράφηκε στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης ως «αιγυπτιακός κανόνας», ο οποίος εκφράστηκε τόσο στη γραφή όσο και στην καλλιτεχνική παράδοση, κυρίως στην αρχιτεκτονική και τις εικαστικές τέχνες. Ο κανόνας αυτός δεν ήταν νόμος με την έννοια της δέσμευσης και της απαγόρευσης, αλλά μία εμμονή στη διατήρηση τόσο της δομικής και τεχνοτροπικής συνοχής όσο και της πολιτισμικής και καλλιτεχνικής ταυτότητας των Αιγυπτίων στους αιώνες⁵⁵.

---

⁵³ Assmann, ό.π., σ.238.

⁵⁴ Assmann, ό.π., σ σ. 238-239.

⁵⁵ Assmann, ό.π., σ σ. 238-239.

Τον Πλάτωνα απασχόλησαν ιδιαίτερα οι αφηγήσεις και οι απόψεις των Αιγυπτίων ιερέων, η θεολογία, η φιλοσοφία και οι νόμοι τους. Στο έργο *Τίμαιος* κάνει λόγο για το Σόλωνα, ο οποίος έφερε στην Ελλάδα τη διδασκαλία και τις αφηγήσεις των ιερέων της Αιγύπτου, καθώς και τα μυστικά τους. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει τα εξής:

«...Εκεί λοιπόν (στην Αίγυπτο) όταν επήγαν ο Σόλων, καθώς είπεν ετιμήθη με εξαιρετικής τιμάς από τους κατοίκους και ζητών πληροφορίας διά την παλαιάν ιστορίαν της χώρας από τους ιερείς εκείνους που την εγνώριζον πολύ καλά, ανεκάλυψεν ότι ούτε αυτός ο ίδιος ούτε άλλος κανείς Έλλην εγνώριζε τίποτε σχεδόν διά τα παλαιά. Και όταν κάποτε ηθέλησε να τους παρασύρη εις συζήτησιν διά τα παλαιά ήρχισε να τους λέγη διά τα αρχαιοτάτας παραδόσεις των Αθηνών, διά τον Φορωνέα, ο οποίος εθεωρήθη ως ο πρώτος άνθρωπος, και διά την Νιόβην, διηγήθη επίσης διά τον Δευκαλίωνα και την Πύρραν πως διεβίωσαν μετά τον κατακλυσμόν και διά τους απογόνους των και προσεπάθησε να καθορίση πόσα έτη παρήλθον από όσα έλεγε και να χρονολογήσει.

Κάποιος από τους ιερείς πολύ ηλικιωμένος του είπε τότε: "Σόλων, Σόλων, σεις οι Έλληνες είσθε αιωνίως παιδιά, κανείς Έλλην δεν είναι γέρων". Ο Σόλων άμα ήκουσε αυτά, του είπε: "Πώς γίνεται αυτό, τί εννοείς με αυτά που λέγεις;". Και εκείνος απήντησεν: "Όλοι είσθε νέοι κατά την ψυχήν, διότι δεν έχετε μέσα εις την ψυχήν σας καμίαν παλαιάν γνώσιν διά την αρχαίαν παράδοσιν, ούτε και κανένα μάθημα παλαιόν από την πολυκαιρίαν.

Αιτία αυτού του φαινομένου είναι η εξής: Πολλάί καταστροφαί ανθρώπων έχουν γίνει και θα γίνουν από πολλά αίτια, οι πλέον μεγαλύτεραι από πυρκαγιάς και κατακλυσμούς και αι μικρότεραι από αμέτρητα άλλα αίτια. Π.χ. η παράδοσις που επικρατεί εις την χώραν σας, ότι δηλαδή κάποτε ο Φαέθων ο υιός του Ηλίου, αφού έξευξε το άρμα του πατρός του, επειδή δεν είχε την ικανότητα να ακολουθήση τον ίδιον με τον πατέρα τον δρόμον και τα επί γης επυρόλησε και αυτός κτυπηθείς από κεραυνόν εφονεύθη, αυτό λέγεται ως μύθος, ενώ η πραγματικότης είναι η "παράλλαξις" των πέριξ της γης περιφερομένων ουρανίων σωμάτων και η καταστροφή από το άφθονον πυρ κατά μακροχρόνια διαστήματα των επί της γης ευρισκομένων όντων. Τότε λοιπόν όσοι κατοικούν εις τα όρη και εις υψηλούς και εις ξηρούς τόπους καταστρέφονται περισσότερον από εκείνους που κατοικούν πλησίον των ποταμών και της Θαλάσσης.

Εἰς τὴν χώραν μας ὁμοῦς ὁ Νεῖλος, ὁ ὁποῖος καὶ κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι σωτὴρ μας, μας σώζει καὶ εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἀμηχανίας ὑπερεκχειλίζων. Ὅταν ἐξάλλου οἱ Θεοί, καθαρίζοντες τὴν γῆν, τὴν καταπλημμυρίζουν με νερά, ὅσοι εὐρίσκονται εἰς τὰ ὄρη σώζονται, ὅπως π.χ. οἱ βουκόλοι καὶ οἱ βοσκοί, ὅσοι ὁμοῦς κατοικοῦν εἰς τὰς πόλεις σας παρασύρονται ἀπὸ τοὺς ποταμούς εἰς τὴν Θάλασσαν. Εἰς τὴν χώραν μας ὁμοῦς ἐδῶ οὔτε τότε οὔτε ἄλλοτε πίπτει ἐκ τῶν ἀνω νερό ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ ἀντιθέτως φυσικότατα ἀναδύεται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἀνω. Εξ' αἰτίας αὐτῶν λοιπὸν τῶν αἰτιῶν αἰ παραδόσεις τῆς χώρας μας λέγεται ὅτι εἶναι παλαιόταται.

Ἡ ἀλήθεια ὁμοῦς εἶναι ὅτι εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ὁ χειμῶν ἢ ἡ ζέστη δὲν εἶναι ὑπερβολικά, ὑπάρχει πάντοτε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἄλλοτε πολυάριθμον καὶ ἄλλοτε ὀλιγάριθμον. Ὅσα ωραία ἢ μεγάλα ἢ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀξιόλογα ἔχουν γίνῃ ἢ εἰς τὴν χώραν σας ἢ εἰς τὴν ἰδικὴν μας ἢ εἰς ἄλλον τόπον ἀπὸ ὅσους γνωρίζομεν ἐξ ἀκοῆς, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπὸ παλαιούς χρόνους γραμμένα ἐδῶ εἰς τοὺς ναούς μας καὶ ἔχουν διασωθῆ.

Εἰς τὴν χώραν σας ὁμοῦς καθὼς καὶ εἰς ἄλλας χώρας, ὅσα κάθε φορὰ ἔχουν διοργανωθῆ ὥστε νὰ εἶναι κατάλληλα διὰ τὰ γράμματα καὶ διὰ τὰ ἄλλα ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὰς πόλεις, ἔρχεται κατὰ καθωρισμένα χρονικά διαστήματα σαν φοβερά ἀσθένεια ἐναντίον τοὺς ρεύμα ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἀφήνει ζωντανούς μόνον τοὺς ἀγραμμάτους καὶ ἀμορφώτους ἀπὸ σας, ὥστε γίνεσθε ἐξ ἀρχῆς πάλιν σαν νέοι, χωρὶς νὰ γνωρίζετε τίποτε ἀπὸ τὰ παλαιὰ που τυχόν ἐγίναν εἴτε εἰς τὴν ἰδικὴν μας εἴτε εἰς τὴν ἰδικὴν σας χώραν.

Ὅσαν λοιπὸν εἶπες προηγουμένως, Σόλων, διὰ τὰς ἰδικὰς σας παραδόσεις περὶ γενεαλογιῶν, ἐλάχιστα διαφέρουν ἀπὸ παιδικὰ παραμύθια, διότι σεις ἐνθυμείσθε μόνον ἓνα κατακλυσμὸν τῆς γῆς μολονότι προηγουμένως ἔχουν γίνῃ πολλοί, κατόπιν δὲ γνωρίζετε ὅτι εἰς τὴν χώραν σας ἐζήσῃ τὸ πλέον ωραιότερον καὶ τὸ πλέον καλύτερον ἀνθρώπινον γένος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατάγεσαι καὶ ἐσύ καὶ οἱ συμπολίται σου, διότι τέλος πάντων διεσώθη ὀλίγον σπέρμα, Ἐσεῖς ὁμοῦς τὸ ἐξεχάσατε, διότι καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν διασωθέντων ἐπὶ πολλὰς γενεὰς ἀπέθνησκον χωρὶς νὰ γνωρίζουν νὰ γράφουν.

Διότι κάποτε Σόλων, πρὶν ἀπὸ τὸν μεγάλον κατακλυσμὸν, ἡ σημερινὴ πόλις τῶν Ἀθηναίων ὑπήρξεν ἀρίστη εἰς τὸν πόλεμον καὶ γενικῶς εἰς τὴν διακυβέρνησίν τῆς ἡτο τελεία. Εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην λέγεται ὅτι ἐγίναν κάλλιστα ἔργα καὶ διεμορφώθησαν τὰ πλέον ἀρίστα πολιτεύματα ἀπὸ ὅσα ἡμεῖς ἔχομεν ἀκούσει ὅτι ὑπήρξαν ἐπὶ τῆς γῆς". Ἄμα ἤκουσεν αὐτὰ ὁ Σόλων, ὅπως μου εἶπεν, ἐθαύμασε καὶ ἐδειξε πολὺ μεγάλην προθυμίαν

να μάθη περισσότερα, παρακαλών τους ιερείς να του διηγηθούν όλα γενικώς και με κάθε λεπτομέρεια διά τους αρχαίους συμπολίτας του.

Ο ιερέυς λοιπόν του είπε: "Δεν υπάρχει λόγος να μη το κάμω, Σόλων, αλλά Θα σου τα είπω και προς χάριν σου και χάριν της πόλεώς σας, προ πάντων όμως προς χάριν της θεάς, η οποία και την ιδικήν σας και την ιδικήν μας χώραν επροστάτευσε και ανέθρεψε και εμόρφωσε, την ιδικήν σας χίλια χρόνια πρωτύτερα, αφού επήρε το σπέρμα διά σας από την γην και τον Ήφαιστον και αργότερα την ιδικήν μας.

Εις τα ιερά μας βιβλία είναι γραμμένον, ότι η διοργάνωσις πόλεως εδώ έγινε προ οκτώ χιλιάδων ετών. Θα σου διηγηθώ λοιπόν με λίγα λόγια διά τους νόμους που είχαν και διά το πλέον ωραιότερον που έκαμαν οι προ εννέα χιλιάδων ετών συμπολίται σου, άλλοτε, όταν θα έχωμεν ευκαιρίαν, Θα είπωμεν τας λεπτομερείας δι' όλα αυτά αφού θα έχωμεν εμπρός μας τα ίδια τα κείμενα.

Τους νόμους λοιπόν της πόλεως εκείνης εξέτασέ τους εν αντιπαραβολή προς τους εδώ. Διότι θα εύρης εδώ πολλά παραδείγματα των νόμων που υπήρχον τότε εις την πόλιν σας, εν πρώτοις θα ίδης ότι το ιερατικόν γένος είναι τελείως ξεχωριστόν από τα άλλα, ύστερα απ' αυτά και η τάξις των τεχνιτών είναι ξεχωριστά οργανωμένη, διότι εργάζεται απομονωμένη από τας άλλας, χωρίς να αναμειγνύεται με αυτάς, το ίδιον και η τάξις των βοσκών, των κυνηγών και των γεωργών. Ασφαλώς έχεις αντιληφθή ότι και η τάξις των πολεμιστών εδώ είναι ξεχωριστή από τας άλλας και ότι εις αυτούς κατά νόμον δεν επιτρέπεται να ασχολούνται εις τίποτε άλλο εκτός από τον πόλεμον. Θα παρετήρησες εζ' άλλου, ότι ο οπλισμός τους είναι ασπίδες και δόρατα, με τα οποία πρώτοι 'απ' όλους τους Ασιάτας ωπλίσθημεν ημείς, διότι μας τα edίδαζεν η Θεά, όπως είχε διδάξει και σας πρώτους εις εκείνους τους τόπους.

Όσον αφορά την μόρφωσιν, βλέπεις βέβαια πόσην φροντίδα κατέβαλεν εξ αρχής ο νόμος διά την τακτοποίησιν των πάντων μέχρι της μαντικής και της ιατρικής που ασχολείται με την υγείαν, αφού εφήρμοσε τας Θείας αυτάς επιστήμας εις τα ' ανθρωπίνας ανάγκας και εσυστηματοποίησε όλας τας γνώσεις που προέρχονται από αυτάς.

Η Θεά λοιπόν ίδρυσεν πρώτην την ιδικήν σας πόλιν, αφού ' εφήρμοσεν όλην αυτήν την οργάνωσιν και τακτικήν, edιάλεξε τον τόπον όπου εγεννήθηκε, αφού επρόσεξε καλά την ευκρασίαν των εποχών του έτους και κατενόησεν, ότι Θα αναδείξει ανθρώπους πολύ συνετούς. Εζούσαν λοιπόν εις την πόλιν τους χρησιμοποιούντες τοιούτους νόμους και διοικούμενοι πάρα πολύ καλά και είχαν υπερβάλει όλους τους ανθρώπους εις κάθε είδος αρετής, όπως ήτο φυσικόν, αφού ήσαν γέννημα και θρέμμα Θεών. Θαυμάζονται

λοιπόν πολλά και μεγάλα έργα της πόλεώς σας γραμμένα εδώ, ένα όμως υπερέχει κατά το μέγεθος και την αρετήν.

Λέγουν δηλαδή τα βιβλία μας, πόσην εχθρικήν δύναμιν κατέστρεψε κάποτε η πόλις σας, δύναμιν, η οποία με αλαζονείαν, αφού εξώρμησεν από έξω, από τον Ατλαντικόν ωκεανόν, επήρχετο ταυτοχρόνως κατά της Ευρώπης και της Ασίας. Διότι τότε το εκεί πέλαγος ημπορούσε κανείς να το περάση, επειδή εις την είσοδόν του, την οποίαν σεις ονομάζετε στήλας του Ηρακλέους, είχε μίαν νήσον, η νήσος αυτή ήτο μεγαλύτερα από την Λιβύην και την Ασίαν ηνωμένας και απ' αυτήν εκκινούντες οι τότε άνθρωποι ηδύναντο να αποβιβασθούν εις τας άλλας νήσους και από αυτάς κατόπιν εις ολόκληρον την απέναντι ήπειρον την, ευρισκομένην γύρω από τον αληθινόν εκείνον ωκεανόν. Διότι τα μέρη αυτά που ευρίσκονται εντεύθεν του στομίου που ανεφέραμεν, φαίνονται σαν λιμήν με κάποιαν στενήν είσοδον και η ξηρά που το περικλείει πολύ δικαιολογημένα και αληθώς δύναται να ονομασθή ήπειρος.

Εις την νήσον λοιπόν αυτήν Ατλαντίδα ωργανώθη μεγάλη και αξιοθαύμαστος δύναμις βασιλέων, η οποία εκυριάρχει εις ολόκληρον την νήσον καθώς και εις πολλές άλλας νήσους και τμήματα της ηπείρου εκτός τούτων οι βασιλείς εκείνοι εξουσίαζον, από τα εντεύθεν του στομίου μέρη, την Λιβύην μέχρι της Αιγύπτου και την Ευρώπην μέχρι της Τυρρηνίας.

Ολόκληρος λοιπόν η δύναμις αυτή, αφού συνεκεντρώθη και ενοποιήθη, επεχείρησε τότε με μίαν εξώρμησίν της να υποδουλώση και τον ιδικόν μας τόπον και τον ιδικόν σας και ολόκληρον τον εντεύθεν του στομίου. Την εποχήν εκείνη, Σόλων η δύναμις της πόλεώς σας ανεδείχθη εξαιρετική μεταξύ όλων των ανθρώπων και εξ' αιτίας της αρετής της και εξ' αιτίας της ανδρείας της.

Διότι αφού εξεπέρασεν όλους κατά την ανδρείαν και τας πολεμικάς τέχνας, είτε αρχηγεύουσα των Ελλήνων είτε και τελείως μόνη της, κατ' ανάγκην, διότι οι άλλοι την εγκατέλειψαν, αφού έφθασεν εις το χείλος της καταστροφής, κατενίκησε τους επιδρομείς, έστησε τρόπαια εναντίον των ημποδισε να υποδουλωθούν όσοι ακόμη δεν είχαν υποδουλωθεί και απελευθέρωσε χωρίς καμία αξίωση, όλους ημάς τους άλλους που είμεθα εντεύθεν των Ηρακλείων στηλών. Μετά παρέλευσιν αρκετού χρόνου όμως έγιναν φοβεροί σεισμοί και κατακλυσμοί και εντός ενός τρομερού ημερονοκτίου ολόκληρος ο στρατός σας ετάφη εις την γην και εξηφανίσθη επίσης βυθισθείσα εις την Θάλασσαν η νήσος Ατλαντίς.»

(Τίμαιος, 22-25).

Το παραπάνω απόσπασμα του Πλάτωνα αποτελεί μία εκτενή αναφορά στον αιγυπτιακό πολιτισμό και, μάλιστα, σε σύγκριση με τον ελληνικό, καθώς οι ιερείς της Αιγύπτου, στο διάλογό τους με το Σόλωνα, αντιπαραθέτουν τους δύο αυτούς μεγάλους και γειτονικούς πολιτισμούς.

Ο Σόλων, λοιπόν, επισκέφθηκε τους ιερείς της Αιγύπτου, ώστε να μάθει πράγματα από τα παλαιά, δηλαδή από το αιγυπτιακό παρελθόν, καθώς εκείνοι γνώριζαν πολλά πράγματα για αυτό. Αντίστοιχα, άρχισε κι εκείνος να τους διηγείται τα του αθηναϊκού παρελθόντος, ουσιαστικά, τη μυθολογία η οποία επικρατούσε σχετικά με την Αθήνα. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να επισημανθεί για μία ακόμη φορά ο πολύ σημαντικός ρόλος του ιερατείου στην Αίγυπτο όσον αφορά τη διαφύλαξη των στοιχείων του παρελθόντος και τη διαμόρφωση της μνήμης.

Οι ιερείς του αιγυπτιακού ιερατείου χαρακτηρίζουν τα λεγόμενα του Σόλωνα παραμύθια. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με αυτούς, σε όλους τους τόπους έχουν συμβεί καταστροφές είτε με πυρκαγιές είτε με κατακλυσμούς, ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίον οι Έλληνες ερμηνεύουν τα φαινόμενα αυτά δεν αποτελεί ιστορική ή επιστημονική γνώση, αλλά στοιχείο της μυθολογίας. Οι ίδιοι γνωρίζουν για το παρελθόν επειδή έχουν διασωθεί τα στοιχεία του στους ναούς τους και επειδή στην περιοχή τους, το νερό δεν πέφτει από τον ουρανό προκαλώντας καταστροφές, αλλά έρχεται μέσα από τη γη. Έτσι, η αιγυπτιακή παράδοση παρουσιάζεται ως πιο αξιόπιστη όσον αφορά το παρελθόν, ενώ η ελληνική αντιμετωπίζει ως παρελθόν το μύθο.

Ακόμη, στο διάλογο μεταξύ του Σόλωνα και των Αιγύπτιων ιερέων τίγονται τα θέματα της γραφής και της θρησκείας, ως στοιχεία καθοριστικά για τη διάσωση του παρελθόντος, της ιστορικής μνήμης και της παράδοσης, ενώ ακόμη γίνεται αναφορά σε ζητήματα γεωγραφίας και κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Όλα τα στοιχεία αυτά αποτελούν ζητήματα τα οποία απασχολούν του μελετητές του αιγυπτιακού πολιτισμού μέχρι σήμερα, ενώ, ακόμη συνδέονται τόσο με τα ενδιαφέροντα του Σόλωνα όσο και με τις φιλοσοφικές ανησυχίες του Πλάτωνα.

Η σχέση μεταξύ του ελληνικού και του αιγυπτιακού πολιτισμού αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο το οποίο χρειάζεται να επισημανθεί με αφορμή το συγκεκριμένο απόσπασμα από τον *Τίμαιο* του Πλάτωνα. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από το διάλογο

μεταξύ του Σόλων και των ιερέων και, κυρίως μέσα από τα λόγια των ιερέων, αναδεικνύονται κάποια κοινά μυθολογικά στοιχεία, ή, ακόμη ορθότερα, στοιχεία τα οποία εμπλέκουν τις δύο χώρες και τους δύο πολιτισμούς. Μέσα από τα στοιχεία αυτά, είναι εμφανείς οι αλληλεπιδράσεις οι οποίες συνέβαιναν μεταξύ των δύο πολιτισμών και εκδηλώνονταν σε διάφορα πεδία του πολιτισμού, όπως η μυθολογία και η θρησκεία. Μάλιστα, γίνεται λόγος για το μύθο της Ατλαντίδας, μίας ηπείρου που υπήρχε στο παρελθόν και χάθηκε. Ο μύθος αυτός μέχρι σήμερα ελκύει το ενδιαφέρον τόσο των επιστημόνων όσο και των καλλιτεχνών.

Το φιλοσοφικό έργο του Πλάτωνα είναι πολύ μεγάλο και ασχολείται με διάφορα ζητήματα που απασχολούσαν τον άνθρωπο. Στο έργο του, η Αίγυπτος αποτελεί μία χώρα η οποία ελκύει το ενδιαφέρον σε επίπεδο φιλοσοφικό, θεολογικό και νομικό. Τα ζητήματα αυτά είναι άμεσα συνδεδεμένα με την πολιτισμική μνήμη και το παρελθόν, αλλά και με την ηθική φιλοσοφία στην οποία ο Πλάτωνας επιδόθηκε. Για το λόγο αυτό, θεώρησε σημαντικό να αναφερθεί στους ιερείς της Αιγύπτου και το ρόλο τους σε σχέση με την παράδοση.

2.2 Τραγικοί: Σοφοκλής (Οιδίπους Τύραννος), Αισχύλος (Ικέτιδες), Ευριπίδης (Ελένη)

Η Αίγυπτος είναι ως χώρα και ως πολιτισμός παρούσα και στα κείμενα των τριών μεγάλων τραγικών, του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, οι οποίοι έζησαν κατά την κλασική εποχή και έγραψαν μεγάλες αριστουργηματικές τραγωδίες. Στην παρούσα ενότητα εξετάζουμε τον τρόπο πρόσληψης της Αιγύπτου από τους τρεις μεγάλους τραγικούς και, πιο συγκεκριμένα, από τα έργα *Ικέτιδες* του Αισχύλου, *Οιδίπους Τύραννος* του Σοφοκλή και *Ελένη* του Ευριπίδη.

Ο πρώτος μεγάλος τραγικός ποιητής της πρώιμης κλασικής περιόδου ήταν ο Αισχύλος. Ο Αισχύλος ήταν ο αρχαιότερος από τους τρεις μεγάλους τραγικούς και γεννήθηκε το 525 π. Χ. στην Ελευσίνα της Αττικής. Η οικογένεια του ήταν αριστοκρατική και εκείνος έλαβε μεγάλη παιδεία, ενώ κατά τη νεαρή του ηλικία έλαβε μέρος στους Περσικούς Πολέμους και, πιο συγκεκριμένα, στις μάχες του Μαραθώνα, της Σαλαμίνας και των Πλαταιών⁵⁶.

Ο Αισχύλος διακρίνεται για το μεγαλοπρεπή του λόγο και τη μεγάλη του ικανότητα σκιαγράφησης των χαρακτήρων του, το πυκνό του νόημα και το συγκινητικό του ύφος, το οποίο προκαλεί την αίσθηση του υψηλού και του δέους. Οι αρχές οι οποίες κυριαρχούν στο έργο του είναι η ασημαντότητα του ανθρώπου μπροστά στο υπερφυσικό και το θάνατο, η σημασία του θείου στοιχείου και των άγραφων νόμων, καθώς και της διατήρησης του μέτρου και της ισορροπίας, η οποία όταν διαταράσσεται, έρχεται η τιμωρία και η καταστροφή⁵⁷.

Οι Ικέτιδες είναι το αρχαιότερο αρχαίο ελληνικό δράμα το οποίο διασώζεται μέχρι σήμερα. Το θέμα του αποτελεί έναν λαϊκό μύθο, ο οποίος αναφέρεται στις κόρες του Δαναού, που έρχονται στο Άργος κυνηγημένες από τους πενήντα γιους του Αιγύπτου, αδελφού του Δαναού, οι οποίοι επιθυμούν να συνάψουν μαζί τους ανόσιο γάμο, προερχόμενο από αιμομιξία, αφού οι πατεράδες τους ήταν αδέρφια. Το κεντρικό θέμα λοιπόν είναι η αντίθεση ανάμεσα στα δύο φύλα και η βία του άνδρα κατά της γυναίκας, η οποία του αρνείται τον έρωτα, ένα μοτίβο το οποίο έχει εμπνεύσει πολλούς ποιητές. Ταυτόχρονα, εκτός από την αντίθεση μεταξύ στον άνδρα και τη γυναίκα, υπάρχει και το μοτίβο της αντίθεσης ανάμεσα στο ελληνικό και το

⁵⁶ Ρούσσο, Γ., «Εισαγωγή», στο Αισχύλου *Ικέτιδες*, μτφρ. Γ. Ρούσσο, εκδ κάκτος, Αθήνα 1992, σ. 15.

⁵⁷ Ρούσσο, ό.π., σ. 15.

βαρβαρικό στοιχείο, καθώς οι γιοι του Αιγύπτου συμπεριφέρονται με βαρβαρότητα, σε αντίθεση με τις ευγενικές και πολιτισμένες Δαναΐδες⁵⁸.

Στους πρώτους στίχους του έργου, ο χορός των Δαναΐδων εξηγεί στους θεατές το λόγο για τον οποίον έχουν φύγει από την Αίγυπτο και φτάνουν στο Άργος, ενώ δίνεται μία πρώτη εντύπωση για τη χώρα αυτή και τον πολιτισμό της που έρχεται σε αντίθεση με τον ελληνικό.

*«Των προσφύγων ο Δίας καλόβουλο μάτι
ας στρέψει σ' αυτό το κοπάδι μας,
που απ' του Νείλου τις ψιλαμμουδένιες
εκβολές στα πανιά ξεσηκώθηκε·
και την Άγια τη Χώρα – ομοσύνορη
της Συρίας – αφήνοντας φεύγομε,
όχι για αίμα χυμένον εξόριστες
με του λαού δημοψήφιστη απόφαση,
μ' από αντρών συγγενών μας την έχθηρα
κι από φρίκη για γάμο παράνομο
με τους άθεους τους γιους του Αιγύπτου.»*
(στ. 1-10, Μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης)

Η Αίγυπτος παρουσιάζεται με βασικό γεωγραφικό της χαρακτηριστικό το Νείλο και το δέλτα του, ο οποίος κάνει τη χώρα εύφορη. Η «άγια» αυτή χώρα, όπως τη χαρακτηρίζουν, εξαιτίας της ευφορίας της, ωστόσο, διατηρεί αρχές και έθιμα τα οποία προκαλούν φρίκη στις κοπέλες, καθώς έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές και τα έθιμά τους. Τα ζητήματα τα οποία τίγονται στο απόσπασμα είναι ο παράνομος γάμος και η αθεΐα, η οποία έχει την έννοια της ασέβειας προς τους θεούς που δείχνουν οι γιοι του Αιγύπτου. Οι Δαναΐδες είναι και αυτές Αιγύπτιες, ωστόσο, έχουν ελληνική καταγωγή εφόσον κατάγονται από την Ιώ. Το ίδιο συμβαίνει και με τους γιους του Αιγύπτου, στους οποίους ωστόσο κυριαρχεί το βαρβαρικό στοιχείο⁵⁹.

«ΒΑΣΙΛΕΑΣ

*Αυτά που λέτε απίστευτα φαίνονται, ξένες,
πώς να 'ν' εδώ από τ' Άργος η καταγωγή σας·*

⁵⁸ Ρούσσοις, ό.π., σ σ. 19-20.

⁵⁹ Ρούσσοις, ό.π., σ. 20.

γιατί πιότερο μοιάζετε σα με γυναίκες
280της Αφρικής κι όχι καθόλου μ' απ' τις ντόπιες.
τέτοιο θενά 'λεγα φυτό πως θρέφει ο Νείλος,
ή και κυπρίικο χάραγμα σε γυναικείες
μορφές απ' άντρες να 'χει τυπωθεί τεχνίτες·
τέτοιες και στις Ινδίες γρικώ, κατά τα μέρη
που συνορεύουν με τη γη των Αιθιόπων,
γυναίκες να γυρνούν καβάλα σε καμήλες·
ή για τις αντρογύναικες τις κρεοφάγες
σίγουρα θα σας έπαιρνα τις Αμαζόνες,
αν ήσαστε με τόζ' αρματομένες· όμως
καλύτερ' από σας να μάθω περιμένω,
290πώς είν' η φύτρα κι η γενιά σας από τ' Άργος»

(στ. 276-291, μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης)

Στο απόσπασμα αυτό, ο βασιλιάς του Άργους εκφράζει την έκπληξή του για την εμφάνιση των γυναικών, οι οποίες υποστηρίζουν ότι κατάγονται κι αυτές από το Άργος, αν και φαίνονται σα γυναίκες της Αφρικής. Οι γυναίκες, ως Αιγύπτιες, θα έχουν διαφορετικό χρώμα στο δέρμα τους και ίσως διαφορετικά χαρακτηριστικά προσώπου, κάτι που τις συνδέει με την Αφρική. Οι Έλληνες άλλωστε, είχαν επαφές με ανθρώπους από την Αφρική και την Ασία εξαιτίας του εμπορίου, αλλά και άλλων παραγόντων, οπότε γνώριζαν τις διαφορές αυτές στην εμφάνιση. Άλλα στοιχεία της Αιγύπτου που αναφέρονται στο απόσπασμα είναι ο Νείλος ξανά, το κύριο σημείο αναφοράς, και οι καμήλες τις οποίες συνηθίζουν να χρησιμοποιούν ως μεταφορικό μέσο στην Αφρική.

«Μ' αν πάνω σου έχουν δικαιώματ' απ' τους νόμους
της χώρας σας του Αιγύπτου οι γιοι, σα συγγενείς σας
που λένε πιο στενοί, πώς να θελήσει ενάντια
κανείς να τους σταθεί; και συ για να βρεις δίκιο
390πρέπει να δείξεις, πως οι νόμοι σας δε δίνουν
σε κείνους εξουσία καμιά πάνω σε σένα.»

(στ. 386-391, μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης)

Στο παραπάνω απόσπασμα γίνεται αναφορά στους νόμους της Αιγύπτου, οι οποίοι είναι διαφορετικοί από αυτούς των Ελλήνων και μπορεί να υιοθετούν άλλες ηθικές αρχές που σε εκείνους μοιάζουν παράλογες. Μία ξένη χώρα, όπως είναι η Αίγυπτος, έχει διαφορετικούς νόμους, διαφορετικό κώδικα δικαίου. Μάλιστα, σύμφωνα με την άποψη των αρχαίων Ελλήνων περί βαρβάρων, οι ξένοι συχνά παρουσιάζονται να έχουν άδικους νόμους οι οποίοι δεν συνάδουν με τους άγραφους νόμους τους.

«ΔΑΝΑΟΣ

*760Μα τα σκυλιά νικούν οι λύκοι, λέει ο λόγος,
και του παπύρου τον καρπό νικάει το αστάχι.»*

(στ. 760-761, μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης)

Τέλος, θα πρέπει να σχολιαστεί και το παραπάνω απόσπασμα. Οι λύκοι αποτελούν ένα αρχαίο σύμβολο του Άργους, και οι σκύλοι είναι ζώα τα οποία λατρεύονταν στην αρχαία Αίγυπτο. Επίσης, ο πάπυρος αποτελεί ένα φυτό το οποίο υπάρχει σε πληθώρα στην Αίγυπτο και αποτελεί βασική τροφή των κατοίκων, όπως συμβαίνει με το σιτάρι στον ελλαδικό χώρο. Πρόκειται για μία παραβολή του Αισχύλου η οποία προέρχεται από τη φύση⁶⁰.

Συμπερασματικά, στο έργο του Αισχύλου, η Αίγυπτος παρουσιάζεται ως μία ξένη χώρα, βαρβαρική, η οποία έχει ανθρώπους με διαφορετική εμφάνιση και το βασικό της γεωγραφικό στοιχείο είναι ο Νείλος. Στην Αίγυπτο ισχύει άλλο δίκαιο και άλλες ηθικές αρχές, που επιτρέπουν την αιμομιξία, κάτι που στην Ελλάδα θεωρείται αμάρτημα. Επίσης, μην τηρώντας το θεσμό της ικεσίας, οι Αιγύπτιοι παρουσιάζονται ως ασεβείς.

Ο επόμενος μεγάλος τραγικός είναι ο Σοφοκλής ο οποίος έζησε κατά τον 5^ο αιώνα, αιώνα της μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής άνθησης της Αθήνας και αποκορύφωμα της κλασικής εποχής. Ο Σοφοκλής γεννήθηκε γύρω στο 496 π. Χ. και πέθανε γύρω στο 406 π. Χ. Καταγόταν από οικογένεια ευγενών και ήταν δημόσιο πρόσωπο, αφού είχε αναλάβει διάφορα πολιτικά αξιώματα, ενώ συμμετείχε ενεργά και στη θρησκευτική δραστηριότητα της Αθήνας. Στην Αθήνα ήταν επιτυχημένος και

---

⁶⁰ Ρούσος, ό.π., σ. 127.

δημοφιλής, ενώ θεωρείται βασικός εκπρόσωπος της κλασικής εποχής, αφού τα έργα του χαρακτηρίζονται από υψηλή ποιότητα, μορφική τελειότητα και ιδεαλισμό⁶¹.

Ο Σοφοκλής εισήγαγε πολλές καινοτομίες στο αρχαίο θέατρο. Κάποιες από αυτές είναι η εισαγωγή του τρίτου υποκριτή, η αύξηση του αριθμού των χορευτών, η εισαγωγή της σκηνογραφίας και η προώθηση του μεμονωμένου δράματος, έναντι της τριλογίας. Πολλοί είναι αυτοί που τον θαυμάζουν για τη γλώσσα την οποία χρησιμοποιεί, η οποία διακρίνεται από ευφράδεια και χάρη, ενώ άλλα προτερήματά του αναφέρονται στη διάρθρωση της πλοκής, στη διαγραφή των χαρακτήρων και στο θέαμα. Ο Σοφοκλής παρουσίαζε τη διττή φύση του ανθρώπου, από τη μία πλευρά την αξιοπρέπεια, την αξία, τη γενναιότητα, την ηθική και την εξυπνάδα και, από την άλλη, την ανημποριά και τη θνητή του φύση, η οποία είναι εκτεθειμένη σε κινδύνους των περιστάσεων⁶².

Ο *Οιδίπους Τύραννος* αποτελεί ένα από τα εμβληματικά έργα του Σοφοκλή. Ο Λάιος, που ήταν βασιλιάς της Θήβας, πήρε χρησμό που έλεγε ότι θα αποκτήσει παιδί με την Ιοκάστη, το οποίο θα τον σκοτώσει και θα παντρευτεί τη μητέρα του. Έτσι, όταν γεννήθηκε ο Οιδίποδας, τραυμάτισαν τα πόδια του και τον εγκατέλειψαν, για να τον σώσει ένας άλλος βοσκός, που θα τον δώσει στο βασιλιά της Κορίνθου. Αυτό τελικά θα συμβεί χωρίς ο Οιδίποδας να το γνωρίζει. Ο Οιδίποδας, λύνει το αίνιγμα της Σφίγγας και γίνεται βασιλιάς της Θήβας, ενώ όταν ανακαλύπτει την αλήθεια, αυτοτυφλώνεται και εξορίζεται, ενώ η Ιοκάστη αυτοκτονεί⁶³.

Η σύνδεση της συγκεκριμένης τραγωδίας του Σοφοκλή με την Αίγυπτο είναι έμμεση, καθώς έχει σχέση με τη Σφίγγα. Η Σφίγγα αποτελεί ένα μυθικό πλάσμα, το οποίο είναι συνδεδεμένο τόσο με το μύθο των Λαβδακιδών, της γενιάς του Οιδίποδα, όσο και με την αρχαία Αίγυπτο. Η Σφίγγα είναι φανταστικό πλάσμα της ελληνικής μυθολογίας, στενά συνδεδεμένο με το μύθο των Λαβδακιδών και συγκεκριμένα με εκείνον του Οιδίποδα. Οι αναπαραστάσεις της χρησιμοποιούνταν σε ασφαλισμένους χώρους ως σύμβολα προστασίας στον αιγυπτιακό, ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό⁶⁴.

---

⁶¹ Easterling, & Knox, ό.π., σ σ. 394- 403.

⁶² Easterling, & Knox, ό.π., σ σ. 403-420.

⁶³ Ρούσσο, Τ., «Εισαγωγή», στο Σοφοκλέους, *Οιδίπους Τύραννος*, μτφρ. Τ. Ρούσσο, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993, σ. 40.

⁶⁴ Μπαμπινιώτης, ό.π., σ. 1722; Μπρούσαλης, Κ., «Ποια ήταν η Σφίγγα;», *protagon*, 25/10/2014, <https://www.protagon.gr/themata/flashback/poia-itan-i-sfigga-37211000000>.

Σύμφωνα με τον Ησίοδο, η Σφίγγα ήταν κόρη της Χίμαιρας και του Όρθρου ή κατά άλλους του Τυφώνος και της Έχιδνας. Η Έχιδνα είχε γεννήσει επίσης τον Κέρβερο, τον Όρθρο, το Λιοντάρι της Νεμέας, τη Λερναία Ύδρα και τη Φαία της Κρομμυόνας, καθώς και άλλα μυθικά τέρατα. Στις ελληνικές αναπαραστάσεις η Σφίγγα απεικονίζεται ως φτερωτό λιοντάρι με κεφάλι γυναίκας (εν αντιθέσει με τη Σφίγγα της Αιγύπτου, που δεν έχει φτερά) ή ως γυναίκα με πέλματα και στήθη λιονταριού, ουρά ερπετού και φτερά πτηνού. Το όνομά της προέρχεται από τη λέξη *σφίγγω*⁶⁵.

Στην τραγωδία του Σοφοκλή Οιδίπους Τύραννος, υπάρχουν αναφορές στη Σφίγγα, αφού η λύση του αινίγμάτος της από τον Οιδίποδα είναι αυτή που του έδωσε το θρόνο της Θήβας και απάλλαξε την πόλη από το φοβερό ανθρωποφάγο τέρας. Όταν διαδραματίζονται τα γεγονότα της τραγωδίας, η Σφίγγα αποτελεί ήδη παρελθόν. Κάποιες από τις αναφορές του Σοφοκλή σε αυτή είναι οι εξής:

*«εσύ όταν ήρθες
την πολιτεία λευτέρωσες του Κάδμου
από το φόρο που δίνουμε στην άγρια
την τραγουδίστρα Σφίγγα, δίχως διόλου
κάτι από μας να διδαχτείς ή να μάθεις
λεν και πιστεύουν πως με τη βοήθεια
θεού έχεις ορθώσει τη ζωή μας.[...]
Μας πίεζε η Σφίγγα με τα αινίγματά της
Να κοιτάζουμε το κακό που ήταν μπροστά μας
Κι αφήναμε στην άκρη τα κρυμμένα.[...]
Από όλους μακρύτερα ρίχνοντας
τη σαΐτα σου κέρδισες
μια τρανήν ευτυχία κι, ώ! Δία
τη γαμψώνυχη Σφίγγα αφανίζοντας
που τραγούδαγε αινίγματα,
σαν πύργος υψώθης ενάντια
στους θανάτους που ρήμαζαν τη γη μου.»*

[μτφρ. Τ. Ρούσσος, στ. 34-38, 130-132, 1197-1201]

⁶⁵ Μπαμπινιώτης, ό.π., σ. 1722; Μπούσαλης, ό.π.

Η Σφίγγα, λοιπόν, σύμφωνα με το Σοφοκλή είναι ένα τέρας το οποίο τραγουδά αινίγματα και σκοτώνει όσους δεν βρίσκουν τη λύση. Η εμφάνισή της είναι τρομακτική και έχει γαμψά νύχια. Η Σφίγγα ως μυθικό τέρας υπάρχει και στην αιγυπτιακή μυθολογία, από την οποία πέρασε και στην ελληνική. Η αιγυπτιακή Σφίγγα δεν έχει φτερά, όπως έχει η ελληνική, ενώ συμβολίζει την εξουσία. Πάντως, οι Σφίγγες εμφανίζονται ως αρχαιολογικά ευρήματα σε διάφορους πολιτισμούς της Ανατολής, έτσι, δεν είναι σίγουρο για το αν όντως πρωτοεμφανίστηκε στην Αίγυπτο.

Ο νεότερος μεγάλος τραγικός ποιητής ήταν ο Ευριπίδης, ο οποίος θεωρείται εκπρόσωπος της εποχής των σοφιστών, μίας εποχής κρίσης, που χαρακτηρίζεται από ιδεολογικές έριδες, ανατρεπτικές ιδέες και τάσεις αμφισβήτησης των παλαιών ιδεών. Κατά τη διάρκεια της ζωής του δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, όπως δείχνουν οι λίγες νίκες των έργων του και η διακωμώδησή του από τον Αριστοφάνη. Ωστόσο, μετά το θάνατό του αναγνωρίστηκε η αξία του και εκτιμήθηκε από τους αναγνώστες του. Ένας από τους λόγους που τον έκαναν μη δημοφιλή ήταν η ταύτισή του με το σκεπτικισμό και τις ανατρεπτικές ιδέες⁶⁶.

Το έργο του Ευριπίδη αντικατοπτρίζει την εποχή κατά την οποία έζησε, καθώς χαρακτηρίζεται από σκεπτικισμό και αμφισβήτηση. Ζητήματα όπως η πολιτική, η εκπαίδευση των πολιτών, η θέση της γυναίκας και ο ρόλος του θεϊκού στοιχείου θίγονται στις τραγωδίες του με έναν τρόπο ο οποίος εκφράζει την αμφισβήτηση των καθιερωμένων αξιών. Μεγάλη είναι και η επίδραση της ρητορικής στο έργο του Ευριπίδη, καθώς οι χαρακτήρες υποστηρίζουν τις θέσεις τους τότε με μεγάλη δεξιοτεχνία και επιχειρήματα και τότε με ρήσεις φιλοσοφικού χαρακτήρα. Ο Ευριπίδης έδινε μεγάλη έμφαση στα λυρικά μέρη των τραγωδιών του, με τα οποία ήταν εμπλουτισμένες, ενώ συχνά αυτά είχαν χαλαρή σχέση με την πλοκή⁶⁷.

Η τραγωδία του Ευριπίδη που θα μελετήσουμε είναι η *Ελένη*, η οποία διαδραματίζεται στην Αίγυπτο. Στην τραγωδία αυτή παρουσιάζεται μία εκδοχή της Ελένης διαφορετική από την ομηρική Ελένη που πρόδωσε το Μενέλαο και τον εγκατέλειψε για να πάει στην Τροία με τον Πάρη. Η πραγματική Ελένη, σύμφωνα με τον Ευριπίδη, δεν πήγε ποτέ στην Τροία, αλλά μεταφέρθηκε στην Αίγυπτο από τον

---

⁶⁶ Easterling, & Knox, ό.π., σ σ. 420-430.

⁶⁷ Easterling, & Knox, ό.π., σ σ. 431-440.

Ερμή, ο οποίος άφησε στον Πάρη ένα είδωλο της Ελένης, για το οποίο στην ουσία έγινε ο καταστροφικός πόλεμος⁶⁸.

Στο χρόνο της τραγωδίας, η Ελένη βρίσκεται ικέτιδα στην Αίγυπτο, καθώς έχει προσπέσει στον τάφο του βασιλιά Πρωτέα, ώστε να γλιτώσει από το Θεοκλύμενο, ο οποίος θέλει να την παντρευτεί με τη βία. Η Ελένη θρηνεί για την τύχη της και ελπίζει πάντοτε στην επανασύνδεσή της με το Μενέλαο. Τελικά, εκείνος φθάνει ναυαγός στην Αίγυπτο και, μετά από περιπέτειες και σχέδια καταφέρνουν να δραπετεύσουν μαζί για την πατρίδα τους⁶⁹.

Στο κείμενο υπάρχουν πολλές αναφορές στην Αίγυπτο, τη χώρα στην οποία ξενιτεύτηκε η Ελένη και, στη συνέχεια ναυάγησαν πρώτα ο Τεύκρος και έπειτα ο Μενέλαος, μία χώρα η οποία αποτελεί για τους ήρωες μία επικίνδυνη φυλακή από την οποία θα πρέπει να δραπετεύσουν.

«Σκηνικό: Το παλάτι του βασιλιά της Αιγύπτου Θεοκλύμενου. Μπρος του, κοντά στην ορχήστρα, το μνήμα του πατέρα του Πρωτέα. Στο βάθος φαίνεται ο Νείλος.

ΕΛΕΝΗ

*Νά ο Νείλος με τις όμορφες νεράιδες,
που αυτός κι όχι βροχή του Δία μουσκεύει
τους κάμπους της Αιγύπτου, όταν τα χιόνια
λιώνουν. Εδώ βασίλευε ο Πρωτέας,
της χώρας κυβερνήτης, όσο ζούσε,
στο νησί Φάρο κατοικώντας. Πήρε
γυναίκα μια Νηρηίδα, την Ψαμάθη,
που άντρα τον Αιακό πρωτότερα είχε.
Μες στα παλάτια αυτά γεννάει δυο τέκνα,
τον Θεοκλύμενο, γιατί σεβόταν
10στη ζωή του τους θεούς, κι ένα κορίτσι
ευγενικό, καμάρι της μητέρας,
που Ειδώ την έλεγαν, μικρή όταν ήταν·*

⁶⁸ Βλασσοπούλου, Δ., «Εισαγωγή», στο Ευριπίδη, *Ελένη*, μτφρ. Τ. Ρούσσο, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992, σ σ. 21-25.

⁶⁹ Βλασσοπούλου, ό.π., σ. 25.

*στην ώρα όμως σαν έφτασε για γάμο,
την είπαν Θεονόη, γιατί τα θεία,
μελλούμενα και τωρινά, τα ήξερε όλα·
μια τέτοια έλαβε χάρη απ' τον Νηρέα,
τον πρόγονό της.»*

[στ. 1-15, μτφρ. Τ. Ρούσσος]

Η Αίγυπτος περιγράφεται από την αρχή του έργου ως προς τη γεωγραφία της, αλλά και ως προς την πολιτική της εξουσία. Στο τοπίο δεσπόζει ο Νείλος, ο οποίος θρέφει την αιγυπτιακή γη και πλημμυρίζει τους κάμπους. Βασιλιάς της Αιγύπτου ήταν ο Πρωτέας, ο οποίος έκανε δύο παιδιά, το Θεοκλύμενο και τη Θεονόη. Τα παιδιά του Πρωτέα είναι αυτά που βρίσκονται τώρα στο παλάτι, αφού εκείνος έχει πεθάνει.

*«Μ' έριζαν οι θεοί απ' την πατρίδα
σε βάρβαρες συνήθειες, χωρίς φίλους,
κι ενώ ήμουν λεύτερη, έχω γίνει σκλάβα·
οι βάρβαροι όλοι δούλοι, εξόν ο αφέντης.
Κι η άγκυρα που μου βάσταε τις ελπίδες,
πως κάποια μέρα ο άντρας μου θα 'ρχόταν
να με λυτρώσει απ' τα δεινά μου, πάει,
δεν είναι ζωντανός, το φως δεν βλέπει.»*

[στ. 273-279, μτφρ. Τ. Ρούσσος]

Στους παραπάνω στίχους, η Ελένη έχει μόλις πληροφορηθεί από τον Τεύκρο το χαμό του Μενελάου και θρηνεί, καθώς σβήνει και η τελευταία της ελπίδα να γυρίσει στην πατρίδα της. Η νοσταλγία της είναι μεγάλη, ενώ, στην ξένη χώρα υποφέρει. Η Αίγυπτος παρουσιάζεται σαν μία μισητή χώρα με ανθρώπους που έχουν βάρβαρες συνήθειες, ενώ η εξουσία του Θεοκλύμενου είναι τόσο αυταρχική, που όλοι οι υπήκοοί του θεωρούνται δούλοι και μόνον εκείνος είναι ελεύθερος.

«ΓΕΡΟΝΤΙΣΣΑ

*Ποιός είναι κει όζω; Φύγε, γιατί στέκεις
στη θύρα; Θα ενοχλήσεις τους αφέντες.
Θα σε σκοτώσουν, Έλληνας αν είσαι.*

440Κανέναν δεν αφήνουν εδώ να 'ρθει .
 ΜΕΝ. Σωστά μιλάς, γριούλα, νά, σ' ακούω·
 όμως κι εσύ μαλάκωσε λιγάκι.
 ΓΕΡ. Φεύγα· δουλειά μου να εμποδίζω, ζένε,
 τους Έλληνες το σπίτι όταν ζυγώνουν.
 ΜΕΝ. Μη σπρώχνεις ντε, το χέρι μη μου σφίγγεις.
 ΓΕΡ. Εσύ θα φταις, σ' το λέω, αν δεν μ' ακούσεις.
 ΜΕΝ. Πήγαινε μέσα, πες στ' αφεντικά σου.
 ΓΕΡ. Κακό για σένα, αν μάθουνε πως ήρθες.
 ΜΕΝ. Τους ναυαγούς κανείς δεν τους πειράζει.
 450ΓΕΡ. Κάποιο άλλο σπίτι τότες άντε να βρεις.
 ΜΕΝ. Δεν φεύγω, θα μπω μέσα, να μ' αφήσεις.
 ΓΕΡ. Ενόχληση έχεις γίνει, θα σε διώξουν.
 ΜΕΝ. Αχ! πού είσαι, κοσμοζάκουστε στρατέ μου.
 ΓΕΡ. Εκεί, μα όχι εδώ, σπουδαίος ήσουν.
 ΜΕΝ. Θεοί, να μ' ατιμάζουν έτσι εμένα!
 ΓΕΡ. Δακρύζεις; Τί σου φέρνει τόση λύπη;
 ΜΕΝ. Την πρώτη μου, παλιά ευτυχία θυμάμαι.
 ΓΕΡ. Δεν πας λοιπόν στους φίλους σου να κλάμεις;
 ΜΕΝ. Ποιά είναι η χώρα αυτή; Ποιό το παλάτι;
 460ΓΕΡ. Η Αίγυπτος και του Πρωτέα το σπίτι·
 ΜΕΝ. Η Αίγυπτος; Πού έχω αράξει ο δόλιος;
 ΓΕΡ. Σου φταίνε τα λαμπρά νερά του Νείλου;
 ΜΕΝ. Όχι· στενάζω για τις συμφορές μου.
 ΓΕΡ. Δεν είσαι μόνος· κι άλλοι δυστυχούνε.
 ΜΕΝ. Ο βασιλιάς που μου είπες είναι μέσα;
 ΓΕΡ. Νά ο τάφος του· ο γιος του βασιλεύει.
 ΜΕΝ. Βρίσκεται στο παλάτι ή έχει φύγει;
 ΓΕΡ. Λείπει· και των Ελλήνων εχθρός μέγας.»

[στ. 437-468, μτφρ. Τ. Ρούσσος]

Ο διάλογος του Μενελάου με τη γερόντισσα, μεταξύ άλλων, έχει σκοπό να πληροφορήσει το Μενέλαο τόσο για το πού βρίσκεται, καθώς έχει φτάσει ναυαγός σε άγνωστη χώρα, όσο και για τον κίνδυνο που διατρέχει, καθώς ο βασιλιάς της

Αιγύπτου μισεί τους Έλληνες και τους σκοτώνει αν φτάσουν εκεί, για να μην πάρουν μαζί τους την Ελένη. Ο Θεοκλύμενος έχει αυτό το φόβο, καθώς κρατά την Ελένη με τη βία εκεί, αφού θέλει να την παντρευτεί.

Ωστόσο, τονίζεται κατά κάποιον τρόπο και η διαφορά μεταξύ των Ελλήνων και των βαρβάρων, μέσα από το μίσος αυτό του Θεοκλύμενου για τους Έλληνες. Ο Μενέλαος δεν πιστεύει τη γερόντισσα γιατί γνωρίζει ότι κανείς δεν πειράζει τους ναυαγούς και ότι τους παρέχεται φιλοξενία, ένας πολύ σημαντικός ελληνικός θεσμός. Ωστόσο, στη χώρα εκείνη δεν ισχύουν οι ίδιες συνήθειες, κάτι το οποίο προκαλεί δυσπιστία. Βέβαια, αν και ο Θεοκλύμενος φέρεται βάρβαρα, δεν συμβαίνει το ίδιο ούτε με τον Πρωτέα, που ήταν ευσεβής βασιλιάς, ούτε με τη Θεονόη, που βοηθά το Μενέλαο και την Ελένη να φύγουν με τη σιωπή της.

Τέλος, ο Μενέλαος μαθαίνει ότι έχει φτάσει στην Αίγυπτο τη χώρα του Πρωτέα, και πως βρίσκεται έξω από το παλάτι του και θρηνεί για τα βάσανά του. Η αναφορά της γερόντισσας στα λαμπρά νερά του Νείλου αποτελεί μία ακόμη αναφορά στο βασικό γεωγραφικό στοιχείο της Αιγύπτου.

«ΘΕΟ. Τί μου ζητάς, παρακαλώντας έτσι;

ΕΛΕ. Τον πεθαμένο άντρα μου να θάψω.

1240ΘΕΟ. Τάφος χωρίς νεκρό· σκιά θα θάψεις; ;

ΕΛΕ. Συνήθεια των Ελλήνων, τον πνιγμένο...

ΘΕΟ. Είναι πολύ σοφοί σ' αυτά· τί κάνουν;

ΕΛΕ. σ' αδειανά πέπλα εντάφια τον κηδεύουν.

ΘΕΟ. Στη χώρα μου όπου θες χτίσ' του έναν τάφο.

ΕΛΕ. Όσοι πνιγήκαν, δεν τους θάβουμε έτσι.

ΘΕΟ. Μα τότε πώς; Δεν ξέρω τα έθιμά σας.»

[στ. 1238-1246, μτφρ. Τ. Ρούσσος]

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί κανείς και στις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων και Αιγυπτίων, οι οποίες είναι εμφανείς και από τα έθιμα. Στο απόσπασμα αυτό, η Ελένη και ο Μενέλαος έχουν σχεδιάσει να ξεγελάσουν τον Θεοκλύμενο, ώστε να μπορέσουν να δραπετεύσουν και, έτσι του λένε πως ο Μενέλαος πέθανε και πως η Ελένη θα πρέπει να ακολουθήσει τα έθιμα της πατρίδας της για να τιμήσει το νεκρό. Ο Θεοκλύμενος παραδέχεται πως δεν γνωρίζει τα ελληνικά έθιμα, ωστόσο,

δείχνει ενδιαφέρον να βοηθήσει, μιας και πλέον δεν υπάρχει κανένα εμπόδιο για το γάμο του με την Ελένη.

Συνοψίζοντας, το συγκεκριμένο έργο του Ευριπίδη έχει πολλές αναφορές στην Αίγυπτο, πράγμα που είναι εύλογο, καθώς η ιστορία διαδραματίζεται στη χώρα αυτή. Ο τραγικός ποιητής προσεγγίζει την Αίγυπτο από διάφορες πτυχές της, όπως η γεωγραφία της, η μυθολογία της, η θεολογία και η κοινωνία. Για τον Ευριπίδη, η Αίγυπτος είναι η χώρα του Νείλου και η χώρα στην οποία βασίλευε ο Πρωτέας. Πρόκειται για μία χώρα στην οποία ισχύουν διαφορετικοί νόμοι και έθιμα, χωρίς όμως αυτό να χρωματίζεται αρνητικά. Καθώς δεν είναι απόλυτο (από τη μία πλευρά, υπάρχει ο ασεβής και άδικος Θεοκλύμενος και από την άλλη, ο δίκαιος και αγαπητός νεκρός βασιλιάς Πρωτέας). Η Αίγυπτος είναι λοιπόν μία ξένη χώρα, στην οποία οι κάτοικοι έχουν κάποιες διαφορετικές συνήθειες, ωστόσο, υπακούν στις ίδιες ηθικές αρχές και, ακόμη, πιστεύουν στους ίδιους θεούς και έχουν παρόμοια λατρεία.

Η Αίγυπτος, λοιπόν, αποτελεί ένα αντικείμενο το οποίο εμφανίζεται και στα έργα των τριών μεγάλων τραγικών της κλασικής εποχής είτε ως τόπος στον οποίο διαδραματίζονται τα γεγονότα είτε ως απλή αναφορά είτε ως μέρος της υπόθεσης. Ο Αισχύλος διαχειρίζεται ένα θέμα από την ελληνική μυθολογία, το μύθο της Ηώς και των Δαναΐδων. Στο έργο του, η Αίγυπτος αποτελεί μία ξένη, βαρβαρική, όπως και στην επικρατούσα άποψη της εποχής- χώρα, της οποίας οι κάτοικοι δεν τηρούν τους ηθικούς νόμους και εμφανίζονται ασεβείς και υβριστές. Επίσης, περιγράφονται και οι άνθρωποι της χώρας αυτής με βάση την ιδιαίτερη, διαφορετική εμφάνισή τους. Στο έργο του Σοφοκλή, η αναφορά στην Αίγυπτο είναι έμμεση, καθώς παρουσιάζεται η Σφίγγα, ένα μυθικό τέρας το οποίο εμφανίζεται στη μυθολογία διάφορων λαών της ανατολικής Μεσογείου. Στο έργο του Ευριπίδη, η Αίγυπτος και οι κάτοικοί της έχουν περισσότερες ομοιότητες με τους Έλληνες κυρίως σε ζητήματα ηθικής και θρησκείας.

Εν τέλει, η πρόσληψη της Αιγύπτου από τους τρεις μεγάλους τραγικούς ποιητές εμφανίζει ομοιότητες και διαφορές. Η σημαντικότερη ομοιότητα είναι ότι η Αίγυπτος πάντοτε περιγράφεται με σημείο αναφοράς το Νείλο, το μεγάλο ποταμό ο οποίος δίνει ζωή στη γη και τους ανθρώπους της. Μία ακόμη ομοιότητα είναι το γεγονός ότι αντιμετωπίζεται πότε λιγότερο και πότε περισσότερο σαν μία ξένη, βαρβαρική χώρα, με διαφορετικές αρχές και έθιμα. Επίσης, η αιγυπτιακή μυθολογία

εμπλέκεται με την ελληνική σε διάφορα σημεία που αφορούν είτε τους θεούς είτε γνωστούς μύθους είτε μυθικά πλάσματα. Όσον αφορά τις διαφορές, θα επικεντρωθούμε στον τρόπο αντιμετώπισής της ως βαρβαρικής χώρας, ο οποίος στον Αισχύλο είναι πιο απόλυτος από ό, τι στον Ευριπίδη.

2.3 Αριστοφάνης

Η αττική κωμωδία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα είδη του αρχαίου θεάτρου, ενώ κύριος εκπρόσωπός της θεωρείται ο Αριστοφάνης, ο οποίος ανήκει στην τρίτη γενιά κωμωδιογράφων της Αρχαίας κωμωδίας. Η αρχαιότερη σωζόμενη κωμωδία του Αριστοφάνη είναι οι *Αχαρνείς*, που διδάχθηκε στο 425 π. Χ., ενώ συνολικά σώζονται 11 έργα του. Παρόλο που σε αυτά παρατηρείται μία μεγάλη ποικιλία θεμάτων και χαρακτήρων, υπάρχει σε όλα τα έργα ένα κοινό μοτίβο, καθώς όλα στηρίζονται σε μία επαναστατική ιδέα, που αποσκοπεί στην αλλαγή μίας κατάστασης την οποία ο ήρωας δεν μπορεί άλλο να ανεχθεί. Έτσι, παρά τις όποιες αντιδράσεις, ο ήρωας θέτει την ιδέα του σε εφαρμογή, ενώ οι συνέπειες από την εφαρμογή αυτή είναι για άλλους θετικές και για άλλους αρνητικές⁷⁰.

Τα ζητήματα τα οποία θίγουν οι κωμωδίες του Αριστοφάνη αφορούν στο δημόσιο βίο, αλλά επιδρούν και στην ιδιωτική ζωή του ήρωα και της οικογένειάς του. Θέματα που τον απασχολούν είναι η ειρήνη και ο πόλεμος, η κατανομή του πλούτου, η εκπαίδευση, η διαμάχη του σύγχρονου με το παραδοσιακό και η θεατρική τέχνη. Ο πραγματικός κόσμος στα έργα του Αριστοφάνη μεταμορφώνεται σε έναν απλούστερο, πολύχρωμο κόσμο, όπου τα προβλήματα υποχωρούν μπροστά στις επιθυμίες του απλού ανθρώπου που διακρίνεται από θάρρος και τύχη. Το τέλος των έργων περιλαμβάνει ένα μεγάλο γλέντι, το οποίο αποτελεί παράδοση στην Αρχαία κωμωδία, ενώ η γλώσσα χαρακτηρίζεται από την αμεσότητα και την ποικιλία του προφορικού λόγου⁷¹.

Το έργο το οποίο εξετάζουμε εδώ, καθώς διαθέτει κάποιες αναφορές στην Αίγυπτο είναι η κωμωδία *Βάτραχοι*. Ο θεός Διόνυσος είναι απογοητευμένος από την κατάσταση του θεάτρου στην Αθήνα, αφού οι μεγάλοι τραγικοί έχουν πεθάνει και έτσι, αποφασίζει να αναλάβει δράση για να αρχίσουν ξανά αξιόλογοι δραματικοί αγώνες στην Αθήνα. Μαζί με τον δούλο του Ξανθία ξεκινούν ένα περιπετειώδες ταξίδι προς τον Κάτω Κόσμο, ώστε να φέρουν πίσω τον καλύτερο από τους τραγικούς ποιητές. Όταν φτάνουν εκεί, αντικρίζουν έριδες, καθώς ο Ευριπίδης διεκδικεί από τον Αισχύλο την τιμητική θέση του καλύτερου τραγικού ποιητή. Για να λυθεί το ζήτημα, ο Πλούτωνας καλεί τον Διόνυσο να κρίνει τον αγώνα που θα κάνουν

⁷⁰ Easterling & Knox, ό.π., σ σ. 470-560.

⁷¹ Easterling & Knox, ό.π., σ σ. 470-560.

οι δύο τραγικοί ποιητές. Η υπόθεση διαδραματίζεται στον Κάτω Κόσμο, με πρωταγωνιστές τους νεκρούς οι οποίοι είναι πιο ζωντανοί από ποτέ⁷².

*«EYP. «Ο Αίγυπτος, όταν, όπως λέει η φήμη,
με τους πενήντα γιους του, με καράβι,
άραξε στο Άργος»... ΑΙΣ. έχασε μια στάμνα.
ΔΙΟ. Πού στα τσακίσματα ήταν τούτη η στάμνα;
1210Λέγε άλλον πρόλογό σου, να το νιώσω.[...]*

*EYP. «Πώς η διπλόθρονη αρχή των Αχαιών, της νεολαίας της Ελλάδας,
τοφλαττόθρατ τοφλαττόθρατ,
στέλνει τη Σφίγγα, τη σκύλα, των μαύρων καιρών αρχηγίνα,
τοφλαττόθρατ τοφλαττόθρατ,
όρνιο πολέμου με δόρυ και χέρι που εκδίκηση θέλει,
1290τοφλαττόθρατ τοφλαττόθρατ,
για ν' ανταμώσει ψηλά στον αιθέρα ζετσίπωτες σκύλες,
τοφλαττόθρατ τοφλαττόθρατ,
δύναμη που όλη ενωμένη στον Αίαντα συγκλίνει,
τοφλαττόθρατ τοφλαττόθρατ.»[...]*

ΑΙΣ. «Πτώματα, αμάξια, το 'να πάνω στ' άλλο.»1404

ΔΙΟ., στον Ευριπίδη.

*Σε γέλασε και πάλι. EYP. Με ποιόν τρόπο;
ΔΙΟ. Δυο αμάξια και δυο πτώματα έχει βάλει,
που κι εκατόν Αιγύπτιοι δεν τα σκάνουν.»*

[στ. 1206-1210, 1285-1294, 1404-1408, μτφρ. Θ. Σταύρου]

Στο έργο του Αριστοφάνη *Βάτραχοι* υπάρχουν διάσπαρτες κάποιες αναφορές στην Αίγυπτο. Στο πρώτο απόσπασμα, γίνεται αναφορά του Ευριπίδη στον Αίγυπτο, ο οποίος έφτασε από τη χώρα του Νείλου στο Άργος, η οποία διακόπτεται από τον Αισχύλο και το Διόνυσο. Ο μύθος αυτός είναι ο μύθος των Δαναΐδων, τον οποίον διηγηθήκαμε στην προηγούμενη ενότητα, με αφορμή τις Ικέτιδες του Αισχύλου (θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι και ο Ευριπίδης έχει γράψει τραγωδία με τον ίδιο

⁷² Demand, N., "The identity of the Frogs", *Classical Philology*, 65 (2), 1970, σ σ. 83-87.

τίτλο και τη χρήση του ίδιου μύθου). Η θέση της αναφοράς αυτής στο έργο εξυπηρετεί τον αγώνα λόγων μεταξύ του Ευριπίδη και του Αισχύλου, ο οποίος προκαλεί το γέλιο στο θεατή. Όσον αφορά την πρόσληψη της Αιγύπτου, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο συγκεκριμένος μύθος ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στην αρχαιότητα, καθώς και το γεγονός ότι συνηθιζόταν η αναπαραγωγή ενός μοτίβου, ενός μύθου ή άλλου στοιχείου από διάφορους συγγραφείς. Από τη μυθολογία προέρχεται και η αναφορά του δεύτερου αποσπάσματος, η οποία αφορά στη Σφίγγα, το μυθικό τέρας το οποίο συναντήσαμε και στον *Οιδίποδα Τύραννο*.

Το τρίτο απόσπασμα αναφέρει ότι στη ζυγαριά υπάρχει τόσο μεγάλο βάρος, που δεν θα μπορούσαν να σηκώσουν ούτε εκατό Αιγύπτιοι. Η αναφορά αυτή αποτελεί στοιχείο το οποίο περιγράφει τη μεγάλη σωματική δύναμη των Αιγυπτίων, οι οποίοι δούλευαν με εξαντλητικούς ρυθμούς για την οικοδόμηση των πυραμίδων, των ναών και άλλων οικοδομημάτων κατά τη φαραωνική εποχή. Το στοιχείο αυτό είναι γνωστό στους Έλληνες, καθώς αυτοί ταξίδευαν στην Αίγυπτο για εμπορικούς λόγους, αλλά και για να περιηγηθούν και να γνωρίσουν τον τόπο.

2.4 Πλούταρχος

Ο Πλούταρχος (45 - 120 μ. Χ.) ήταν Έλληνας ιστορικός, βιογράφος και δοκιμιογράφος της ύστερης αρχαιότητας. Γεννήθηκε στην πόλη της Χαιρώνειας, στη Βοιωτία, πιθανώς κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ρωμαίου αυτοκράτορα Κλαύδιου και ταξίδεψε πολύ στον μεσογειακό κόσμο της εποχής του και δύο φορές στη Ρώμη. Έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στη Χαιρώνεια, όπου λέγεται ότι μνήθηκε στα μυστήρια του Απόλλωνα. Ήταν πρεσβύτερος των ιερέων του Απόλλωνα στο Μαντείο των Δελφών, όπου ήταν υπεύθυνος για την ερμηνεία των χρησμών της Πυθίας, αξίωμα που κράτησε για 29 έτη έως τον θάνατό του. Έζησε μια ιδιαίτερα δραστήρια κοινωνική και πολιτική ζωή, κατά τη διάρκεια της οποίας παρήγαγε έναν μεγάλο όγκο κειμένων⁷³.

Το πιο γνωστό του έργο είναι οι *Βίοι Παράλληλοι*, μια σειρά βιογραφιών διάσημων Ελλήνων και Ρωμαίων, διευθετημένων ανά ζεύγη, έτσι ώστε να δίνεται έμφαση στις κοινές ηθικές τους αξίες ή αποτυχίες. Οι διασωθέντες *Βίοι* περιλαμβάνουν 23 ζεύγη βιογραφιών, ενός Έλληνα και ενός Ρωμαίου, όπως επίσης και τέσσερις μεμονωμένους βίους. Στα περισσότερα από τα ζεύγη ακολουθεί σύγκριση των δύο προσωπικοτήτων. Ο Πλούταρχος δεν ενδιαφερόταν αποκλειστικά για την ιστορία, αλλά διερευνούσε τους χαρακτήρες και το πεπρωμένο διάσημων ανδρών⁷⁴.

Το υπόλοιπο του έργο είναι συγκεντρωμένο σε μία συλλογή με τον τίτλο *Ηθικά*. Πρόκειται για μια εκλεκτική συλλογή 183 πραγματειών και καταγραμμένων λόγων, στους οποίους περιλαμβάνεται: ως προεισαγωγή το, *Περί παιδων αγωγής* το *Περί αρετής*, *Περί ειμαρμένης*, *Πως αν τις διακρίνει τον κόλακα του φίλου*, το *Περί τύχης και αρετής Αλεξάνδρου* -σημαντικό συμπλήρωμα στον Βίο του μεγάλου στρατηγού- *Περί Ισίδος και Οσίριδος* (σημαντική πηγή πληροφοριών για αιγυπτιακά τελετουργικά τυπικά και τον συγκερασμό τους με τις ελληνικές λατρείες), *Γυναικῶν ἀρεταί*, και το *Περί της Ηροδότου κακοηθείας*, όπου ο Πλούταρχος ασκεί κριτική στην προκατάληψη που εντοπίζει στο έργο του Ηροδότου, άλλες φιλοσοφικές πραγματείες όπως το *Περί των εκλελοιπότεων χρηστηρίων*, *Περί των υπό του θεού βραδέως τιμωρουμένων*, *Περί ευθυμίας*, το *Των επτά σοφών συμπόσιον*, το *Περί του ει εν τοις*

⁷³ Lesky, A., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκης, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2011, σ σ. 468-475.

⁷⁴ Lesky, ό.π., σ σ. 470-475.

Δελφοίς, το Πολιτικά παραγγέλματα κ.α. Έγραψε επίσης και ελαφρότερα έργα, όπως το *Οδυσσεύς και Γρύλλος*, ένα χιουμοριστικό διάλογο⁷⁵.

Το *Περί Ίσιδος και Οσίριδος* έργο τού Πλουτάρχου είναι μία εκτενής επιστολή με θεολογικό περιεχόμενο, η οποία απευθύνεται στην Κλέα, ιέρεια των Δελφών και οικογενειακή φίλη του Πλουτάρχου. Στις πολυάριθμες σελίδες της επιστολής παρουσιάζονται, αναλύονται και εξηγούνται οι μύθοι, οι παραδόσεις, οι θρύλοι, οι αλληγορίες, οι συμβολισμοί, οι τελετές, οι ιερουργίες και οι εορτές που συνδέονται με τους δύο μεγαλύτερους αιγυπτιακούς θεούς, την Ίσιδα και τον Όσιρη, η λατρεία των οποίων είχε ξεπεράσει τα σύνορα της Αιγύπτου και είχε εξαπλωθεί και σε άλλα μεσογειακά έθνη, μεταξύ των οποίων και στο ελληνικό⁷⁶.

Το έργο αυτό του Πλουτάρχου παρέχει πολλές πληροφορίες για την Αίγυπτο, μυθολογικές, ιστορικές, λαογραφικές, καλλιτεχνικές, φιλοσοφικές, βιολογικές και γεωγραφικές ωστόσο κάποιες από αυτές αμφισβητούνται, με αποτέλεσμα να επιβεβαιώνονται ή να απορρίπτονται από την σύγχρονη επιστημονική έρευνα. Ωστόσο, η προσφορά του έργου στον χώρο της θεολογίας και της ηθικής υπήρξε πολύ σημαντική⁷⁷. Η εν λόγω επιστολή είναι μεγάλη σε έκταση, καθώς αποτελείται από 80 παραγράφους. Στην παρούσα ενότητα παρατίθενται κάποια ενδεικτικά αποσπάσματα τα οποία αναδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίον ο Πλούταρχος προσελάμβανε την Αίγυπτο.

«Ορθότερα πίστευαν όσοι θεωρούσαν ότι τα εξιστορούμενα για τον Τυφώνα, τον Όσιρη και την Ίσιδα δεν είναι παθήματα ούτε Θεών ούτε ανθρώπων, αλλά μεγάλων δαιμόνων, για τους οποίους ο Πλάτων, ο Πυθαγόρας, ο Ξενοκράτης και ο Χρύσιππος – ακολουθώντας τους παλαιούς θεολόγους – λένε ότι γεννήθηκαν ισχυρότεροι απ' τους ανθρώπους, και ως προς την φύση πολύ δυνατότεροι από εμάς, ενώ δεν είχαν ούτε αμιγή ούτε άκρατη θεϊκή φύση, παρά συμμετείχαν και στην φύση της ψυχής και στην αίσθηση τού σώματος, αντιλαμβανόμενοι την ηδονή και τον πόνο και όσα πάθη ακολουθούν αυτές τις μεταβολές, ταραάζοντας άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο, αφού, όπως στους ανθρώπους, έτσι και στους δαίμονες υπάρχουν διάφορες μορφές αρετής και κακίας...».

[μτφρ. Α. Τσακνάκης]

⁷⁵ Τσακνάκης, Α.Α., *Πλούταρχος. Αρετή, κακία, τύχη*, Ξάνθη, 2010, σ. 10.

⁷⁶ Τσακνάκης, ό.π., σ. 12.

⁷⁷ Τσακνάκης, ό.π., σ σ. 12-13.

Το απόσπασμα αναφέρεται στους θεούς των Αιγυπτίων Όσιρη και Ίσιδα, οι οποίοι είχαν τη δύναμη μεγάλων δαιμόνων, δυνατότερων από τους ανθρώπους, αλλά λιγότερο ισχυρών από τους θεούς, καθώς δεν συμμετέχουν, σύμφωνα με εκείνον και με μαρτυρίες παλαιότερων θεολόγων στη θεϊκή φύση, αλλά στην ανθρώπινη και είναι φορείς της αρετής και της κακίας.

«Αυτή, λοιπόν, και ο Όσιρις, λόγω τής αρετής τους, από αγαθοί δαίμονες μεταβλήθηκαν σε Θεούς, όπως ύστερα ο Ηρακλής και ο Διόνυσος, που απολαμβάνουν παντού – όχι χωρίς λόγο – ανάμεικτες τιμές, και ως Θεοί και ως δαίμονες, έχοντας μεγάλες δυνατότητες και στον επίγειο και στον υπόγειο κόσμο. Λένε ότι ο Σάραπις δεν είναι άλλος από τον Πλούτωνα, και Ίσις είναι η Περσέφασσα, όπως έχει πει ο Αρχέμαχος ο Ευβοεύς και ο Ηρακλείδης ο Ποντικός, που θεωρούσε ότι το μαντείο στον Κάνωβο ήταν τού Πλούτωνα...».

[μτφρ. Α. Τσακνάκης]

Παρόλο που ο Όσιρις και η Ίσις ήταν δαίμονες, ωστόσο, αυτοί μεταβλήθηκαν σε θεούς, καθώς είχαν μέσα τους την αρετή, όπως συνέβη και με άλλες περιπτώσεις θεών και ηρώων των Ελλήνων. Μάλιστα, ο Πλούταρχος στο παραπάνω απόσπασμα παραλληλίζει τους θεούς των αιγυπτίων με αυτούς των Ελλήνων όσον αφορά τη μυθολογική τους ταυτότητα. Μάλιστα σε ολόκληρο το έργο αυτό του Πλουτάρχου οι θεοί των Αιγυπτίων συνυπάρχουν με εκείνους των Ελλήνων σαν να προέρχονται από μία συγκεκριμένη κοσμογονία.

«Ἡ μὲν οὖν εὐλάβεια τῆς περὶ τὰ θεῖα σοφίας Αἰγυπτίων τοσαύτη ἦν, μαρτυροῦσι δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ σοφώτατοι, Σόλων Θαλῆς Πλάτων Εὐδοξος Πυθαγόρας, ὡς δ' ἔνιοί φασι, καὶ Λυκοῦργος εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμενοι καὶ συγγενόμενοι τοῖς ἱερεῦσιν. Εὐδοξον μὲν οὖν Χονοῦφεώς φασι Μεμφίτου διακοῦσαι, Σόλωνα δὲ Σόγχιτος Σαῖτου, Πυθαγόραν δ' Οἰνούφεως Ἡλιοπολίτου. Μάλιστα δ' οὗτος, ὡς ἔοικε, θαυμασθεὶς καὶ θαυμάσας τοὺς ἄνδρας ἀπεμιμήσατο τὸ συμβολικὸν αὐτῶν καὶ μυστηριῶδες ἀναμίξας αἰνίγμασι τὰ δόγματα· τῶν γὰρ καλουμένων ἱερογλυφικῶν γραμμάτων οὐθὲν ἀπολείπει τὰ πολλὰ τῶν Πυθαγορικῶν παραγγελμάτων, οἷόν ἐστι τὸ μὴ ἔσθιεν ἐπὶ δίφρου· μηδ' ἐπὶ χοίνικος καθῆσθαι· μηδὲ ἴφινα φυτεῖν· μηδὲ πῦρ μαχαίρα σκαλεῖν ἐν οἰκίᾳ. Ἐγὼ γὰρ καὶ τὴν μονάδα τοὺς ἄνδρας ὀνομάζειν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν δυάδα Ἄρτεμιν, Ἀθηνᾶν δὲ τὴν ἑβδομάδα, Ποσειδῶνα δὲ τὸν πρῶτον κύβον εἰκέναι τοῖς ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἰδρυμένοις καὶ δρωμένοις νῆ Δία καὶ γραφομένοις.»

Σύμφωνα με το απόσπασμα αυτό, οι Αιγύπτιοι λογίζονταν στην αρχαιότητα για ιδιαίτερα ευσεβείς προς τους θεούς και έδιναν μεγάλη έμφαση στη σοφία τους. Αυτό, όπως λέει ο Πλούταρχος το μαρτυρούν και πολλοί συγγραφείς προγενέστεροι από εκείνον, στον οποίο το έργο έχει και εκείνος στηριχθεί. Η ευσέβεια των Αιγυπτίων προκαλούσε το θαυμασμό στον ελληνικό κόσμο.

«[14] Πρώτων δὲ τῶν τὸν περὶ Χέμμιν οἰκούντων τόπον Πανῶν καὶ Σατύρων τὸ πάθος αἰσθημένων καὶ λόγον ἐμβalόντων περὶ τοῦ γεγονότος τὰς μὲν αἰφνιδίους τῶν ὄχλων ταραχὰς καὶ πτοήσεις ἔτι νῦν διὰ τοῦτο πανικὰς προσαγορεύεσθαι· τὴν δ' Ἴσιν αἰσθημένην κείρασθαι μὲν ἐνταῦθα τῶν πλοκάμων ἓνα καὶ πένθιμον στολὴν ἀναλαβεῖν, ὅπου τῇ πόλει μέχρι νῦν ὄνομα Κοπτῶ. ἕτεροι δὲ τοῦνομα σημαίνειν οἴονται στερῆσιν· τὸ γὰρ ἀποστερεῖν 'κόπτειν' λέγουσι. Πλανωμένην δὲ πάντη καὶ ἀποροῦσαν οὐδένα παρελθεῖν ἀπροσαύδητον, ἀλλὰ καὶ παιδαρίοις συντυχοῦσαν ἐρωτᾶν περὶ τῆς λάρνακος· τὰ δὲ τυχεῖν ἑωρακότα καὶ φράσαι τὸ στόμα, δι' οὗ τὸ ἀγγεῖον οἱ φίλοι τοῦ Τυφῶνος εἰς τὴν θάλασσαν ἔωσαν. Ἐκ τούτου τὰ παιδάρια μαντικὴν δύναμιν ἔχειν οἶεσθαι τοὺς Αἰγυπτίους καὶ μάλιστα ταῖς τούτων ὀπτεύεσθαι κληδόσι παιζόντων ἐν ἱεροῖς καὶ φθεγγομένων ὅ τι ἂν τύχῳσιν. Αἰσθημένην δὲ τῇ ἀδελφῇ {ἐρῶντα} συγγεγονέναι δι' ἄγνοιαν ὡς ἑαυτῇ τὸν Ὅσιριν καὶ τεκμήριον ἰδοῦσαν τὸν μελιλώτινον στέφανον, ὃν ἐκεῖνος παρὰ τῇ Νέφθι κατέλιπε, τὸ παιδίον ζητεῖν (ἐκθεῖναι γὰρ εὐθύς τεκοῦσαν διὰ φόβον τοῦ Τυφῶνος)· εὐρεθὲν δὲ χαλεπῶς καὶ μόγις κυνῶν ἐπαγόντων τὴν Ἴσιν ἐκτραφῆναι καὶ γενέσθαι φύλακα καὶ ὄπαδὸν αὐτῆς Ἄνουβιν προσαγορευθέντα καὶ λεγόμενον τοὺς θεοὺς φρουρεῖν, ὥσπερ οἱ κύνες τοὺς ἀνθρώπους.

[15] Ἐκ δὲ τούτου πυθέσθαι περὶ τῆς λάρνακος, ὡς πρὸς τὴν Βύβλον χώραν ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἐκκυμανθεῖσαν αὐτὴν ἐρείκη τινὶ μαλθακῶς ὁ κλύδων προσέμιξεν· ἡ δ' ἐρείκη κάλλιστον ἔρνος ὀλίγῳ χρόνῳ καὶ μέγιστον ἀναδραμοῦσα περιέπτυξε καὶ περιέφυ καὶ ἀπέκρυσεν ἐντὸς ἑαυτῆς. Θαυμάσας δ' ὁ βασιλεὺς τοῦ φυτοῦ τὸ μέγεθος καὶ περιτεμῶν τὸν περιέχοντα τὴν σορὸν οὐχ ὀρωμένην κορμὸν ἔρεισμα τῇ στέγῃ ὑπέστησε. Ταῦτά τε πνεύματι φασὶ δαιμονίῳ φήμης πυθνομένην τὴν Ἴσιν εἰς Βύβλον ἀφικέσθαι καὶ καθίσασαν ἐπὶ κρήνης ταπεινὴν καὶ δεδακρυμένην ἄλλῳ μὲν μηδενὶ προσδιαλέγεσθαι, τῆς δὲ βασιλίδος τὰς θεραπαινίδας ἀσπάζεσθαι καὶ φιλοφρονεῖσθαι τὴν τε κόμην παραπλέκουσαν αὐτῶν καὶ τῷ χρωτὶ θαυμαστὴν εὐωδίαν ἐπιπνεύουσαν ἀφ' ἑαυτῆς. Ἰδούσης δὲ τῆς βασιλίδος τὰς θεραπαινίδας ἕμερον ἐμπεσεῖν τῆς ξένης τῶν τε

*τριχῶν τοῦ τε χρωτὸς ἀμβροσίαν πνέοντος· οὕτω δὲ μεταπεμφθεῖσαν καὶ γενομένην
συνήθη ποιήσασθαι τοῦ παιδίου {τήν} τίτην. ὄνομα δὲ τῷ μὲν βασιλεῖ Μάλκανδρον
εἶναί φασιν· αὐτῇ δ' οἱ μὲν Ἀστάρτην οἱ δὲ Σάωσιν οἱ δὲ Νεμανοῦν, ὅπερ ἂν Ἕλληνες
Ἀθηναῖδα προσείποιεν.*

[16] *Τρέφειν δὲ τὴν Ἴσιν ἀντὶ μαστοῦ τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδίου διδοῦσαν,
νύκτωρ δὲ περικαίειν τὰ θνητὰ τοῦ σώματος· αὐτὴν δὲ γενομένην χελιδόνα τῇ κίονι
περιπέτεσθαι καὶ θρηνεῖν, ἄχρι οὗ τὴν βασίλισσαν παραφυλάζασαν καὶ ἐγκραγοῦσαν,
ὡς εἶδε περικαιόμενον τὸ βρέφος, ἀφελέσθαι τὴν ἀθανασίαν αὐτοῦ. Τὴν δὲ θεὰν
φανερὰν γενομένην αἰτήσασθαι τὴν κίονα τῆς στέγης· ὑφελοῦσαν δὲ ῥᾶστα περικόψαι
τὴν ἐρείκην, εἶτα ταύτην μὲν ὀθόνην περικαλύψασαν καὶ μύρον καταχεαμένην ἐγχειρίσαι
τοῖς βασιλεῦσι καὶ νῦν ἔτι σέβεσθαι Βυβλίους τὸ ζύλον ἐν ἱερῷ κείμενον Ἰσιδος.
Τῇ δὲ σορῶ περιπεσεῖν καὶ κωκῦσαι τηλικούτον, ὥστε τῶν παίδων τοῦ βασιλέως τὸν
νεώτερον ἐκθανεῖν· τὸν δὲ πρεσβύτερον μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσιν καὶ τὴν σορὸν εἰς πλοῖον
ἐνθεμένην ἀναχθῆναι. Τοῦ δὲ Φαίδρου ποταμοῦ πνεῦμα τραχύτερον ἐκθρέψαντος ὑπὸ
τὴν ἕω θυμωθεῖσαν ἀναζηρᾶναι τὸ ῥεῖθρον.»*

[Περὶ Ἰσιδος καὶ Οσίριδος, 14-16]

Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί ενδεικτικό της κοσμογονίας των θεῶν των Αιγυπτίων, μία κοσμογονία με μυθολογικό περιεχόμενο , η οποία θυμίζει και την ελληνική μυθολογία και, πιο συγκεκριμένα, το ἔργο του Ησιόδου.

Συμπερασματικά, στο συγκεκριμένο ἔργο του Πλουτάρχου εξετάζεται η αιγυπτιακή θρησκεία και συγκεκριμένα, οι θεοὶ Ὅσιρις και Ἴσις, ἀπὸ πλευρὰς θεολογίας, μυθολογίας και κοσμογονίας. Ο συγγραφέας για να το πετύχει αυτό, στηρίζεται τόσο στην ελληνική μυθολογία ὅσο και σε παλαιότερους Ἕλληνες συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι ασχολήθηκαν με την αιγυπτιακή θρησκεία και μυθολογία. Παρακάτω, παρατίθεται ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα ἀκόμη ἔργο του Πλουτάρχου, τὸ Πρὶ τῆς Ηροδότου κακοθηρίας, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ξανά στο θέμα τῆς αιγυπτιακῆς θρησκείας.

*«Λέει, πὼς οἱ Ἕλληνες ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους τις πομπές και τις πανηγύρεις και
τὴ λατρεία τῶν δώδεκα θεῶν τὸ ὄνομα μάλιστα τὸν Διονύσου, λέει, ἔμαθε ἀπὸ τοῦ
Αἰγυπτίου ο Μελάμπους, ὁ ὁποῖος δίδαξε και τοὺς ἄλλους Ἕλληνες. Τα μυστήρια
ἐπίσης και τις τελετές τῆς Δήμητρας, λέει, μετέφεραν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο οἱ θυγατέρες τοῦ
Δαναοῦ. Ὑποστηρίζει, πὼς οἱ Αἰγύπτιοι στηθοκοπιούνται και πενθοῦν, ἄλλα δεν θέλει*

να αναφέρει προς τιμήν τίνος θεόν, διότι προσέχει τα λόγια του στα Ιερά ζητήματα. Για τον Ηρακλή όμως και για τον Διόνυσο, τους οποίους τιμούν οι Αιγύπτιοι, λέει ότι τους τιμούν ως ανθρώπους που γέρασαν, χωρίς να δείχνει πουθενά την ίδια ευσέβεια. Υποστηρίζει παρά ταύτα, ότι ο Αιγύπτιος Ηρακλής ανήκει στους δεύτερους θεούς και ο Διόνυσος στους τρίτους, υπό την έννοια ότι κάποτε άρχισαν να υπάρχουν και ότι δεν είναι αιώνιοι. Λέει όμως, πώς εκείνοι είναι θεοί, ενώ σε τούτους πρέπει να προσφέρουμε καθαρούς, θεωρώντας τους θνητούς ήρωες, και όχι να τους προσφέρουμε θυσίες θεωρώντας τους θεούς. Τα ίδια λέει και για τον Πάνα, ανατρέποντας με τις αλαζονικές μυθολογίες των Αιγυπτίων τα πιο σεβαστά και αγνά στοιχεία των Ελληνικών ιερών» (Πλούταρχος, Περί της Ηροδότου κακοηθείας, 857C).

[μτφρ. Σ. Μυτιληναίος]

Στο απόσπασμα αυτό, ο Πλούταρχος εκφράζει μία έντονη διαφωνία προς τις αντιλήψεις του Ηροδότου, ενώ αντιπαραθέτει τον ελληνικό με τον αιγυπτιακό πολιτισμό μέσα από το θέμα της θρησκείας. Απορρίπτει την άποψη του Ηροδότου ότι οι Έλληνες πήραν τη λατρεία των θεών από τους Αιγυπτίους και υποστηρίζει την αντίστροφη διαδικασία, θεωρώντας τις αντιλήψεις του Ηροδότου λανθασμένες και συγκεχυμένες.

Κεφάλαιο 3 – Σύνοψη της προβληματικής των περί Αιγύπτου ελληνικών αναφορών και αξιολόγηση της ιστορικότητάς τους μέσα και από την αντιστοίχιση τους με επιλεγμένα αιγυπτιακά κειμενογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα.

Το παρόν κεφάλαιο αποτελεί μία προσπάθεια αξιολόγησης των κειμενογραφικών αναφορών των συγγραφέων που μελετήθηκαν σε σύγκριση μεταξύ τους, αλλά και με τα αιγυπτιακά κειμενογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα, με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων πάνω σε ζητήματα εγκυρότητας και αλήθειας.

Έχει ήδη επισημανθεί ότι πολλά από τα στοιχεία τα οποία συναντά κανείς στα κείμενα των συγγραφέων της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας αμφισβητούνται είτε ως πλαστά είτε ως ανακριβή, καθώς έρχονται σε αντίθεση με τα δεδομένα τα οποία έχουν ανακαλυφθεί από τις ανασκαφές στην Αίγυπτο είτε από τη μελέτη αιγυπτιακών πηγών. Επίσης, ένας ακόμη λόγος για την αμφισβήτηση αυτή είναι το γεγονός ότι τα ίδια γεγονότα ή οι ίδιες καταστάσεις παρουσιάζονται διαφορετικά σε διαφορετικούς συγγραφείς.

Έτσι, αν και οι πηγές της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας αποτελούν χρήσιμα στοιχεία για τη μελέτη του αιγυπτιακού πολιτισμού, τελικά αυτά λαμβάνονται υπόψη μόνο ως συμπληρωματικά άλλων, πιο αξιόπιστων πηγών που έχουν ανακαλυφθεί. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, δε σημαίνει ότι καμία από τις πηγές δεν είναι αξιόπιστη, καθώς υπάρχουν και πληροφορίες οι οποίες έχουν ή πρόκειται να διασταυρωθούν με κάποιον τρόπο.

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι ο σύνοψη της προβληματικής σχετικά με τις ελληνικές πηγές της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας οι οποίες αναφέρονται στην Αίγυπτο, η αντιστοίχισή τους με άλλα ευρήματα και κείμενα από την ίδια της Αίγυπτο, καθώς και η αξιολόγηση της ιστορικότητας των αναφορών, δεδομένου ότι κάποιες από αυτές αναφέρονται σε μυθολογικά θέματα και στοιχεία ή εμπεριέχουν και φανταστικά γεγονότα και πρόσωπα.

3.1 Σύνοψη της προβληματικής των περί Αιγύπτου ελληνικών αναφορών

Οι αναφορές στην Αίγυπτο από την ελληνική αρχαιότητα είναι πολλές και ανήκουν σε διαφορετικές περιόδους και διαφορετικούς συγγραφείς με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Άλλες πληροφορίες προέρχονται από κείμενα ιστορικά, άλλες από κείμενα φιλοσοφικά και άλλες από κείμενα λογοτεχνικά. Τα θέματα τα οποία πραγματεύονται καλύπτουν όλες τις πτυχές της αιγυπτιακής κοινωνίας και του πολιτισμού. Κάποιες από τις πτυχές αυτές είναι η γεωγραφία της Αιγύπτου, η θρησκεία και λατρεία, η μυθολογία, η κοινωνική και πολιτική οργάνωση, οι νόμοι, η ιστορία, η τέχνη και η εμφάνιση των Αιγυπτίων, τα ήθη και τα έθιμά τους.

Οι ελληνικές κειμενογραφικές αναφορές που αφορούν στην Αίγυπτο αποτελούν αντικείμενο μελέτης ως προς την αλήθεια και την εγκυρότητά τους, καθώς πολλά από τα στοιχεία τα οποία αναφέρονται σε αυτές είναι είτε φανταστικά-πλαστά είτε ανακριβή. Η ανακρίβεια αυτή δεν οφείλεται πάντοτε σε κακή πρόθεση των συγγραφέων, αλλά και σε άλλους παράγοντες, όπως η μερική άγνοια ή η παραπληροφόρηση από άλλες, μη αξιόπιστες πηγές. Επίσης, πολλά στοιχεία που αναφέρονται ως ιστορικά γεγονότα είναι δυνατόν να ανήκουν στη σφαίρα της μυθολογίας, δεδομένου ότι η μυθολογία κατά την αρχαιότητα αποτελούσε ένα από τα βασικά στοιχεία της παράδοσης και της διαμόρφωσης της συλλογικής πολιτισμικής μνήμης⁷⁸.

Η κακή πρόθεση των συγγραφέων η οποία προαναφέρθηκε έχει κατά καιρούς επισημανθεί από κάποιους μελετητές ή άλλους συγγραφείς. Ένα από τα παραδείγματα που μελετήθηκαν στην παρούσα εργασία αποτελεί το έργο του Πλουτάρχου *Περί της Ηροδότου Κακοήθειας*, σύμφωνα με το οποίο ο Ηρόδοτος είναι ανέντιμος και ανειλικρινής στα στοιχεία τα οποία παρουσιάζει για τους βαρβαρικούς λαούς και, πιο συγκεκριμένα, για την Αίγυπτο⁷⁹.

Η κακοήθεια του Ηροδότου δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί ή να επιβεβαιωθεί, ωστόσο, είναι γεγονός ότι το ιστορικό του έργο περιλαμβάνει και ανακρίβειες, ίσως όμως για όλους λόγους, όπως η άγνοια, η παρουσίαση φημών ως έγκυρων πηγών πληροφόρησης και η εμπλοκή του μύθου, αλλά και των θεών. Μάλιστα, άλλοι μελετητές αναφέρθηκαν στην πρόθεση του Ηροδότου να

⁷⁸ Assmann, ό.π., σ σ. 231-232.

⁷⁹ Bury, J.B., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1988, σ σ. 41-61.

ψυχαγωγήσει μέσα από το έργο του, εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους αυτό απομακρύνεται από την αλήθεια. Άλλωστε, ο επονομαζόμενος και «πατέρας της ιστορίας» πράγματι δεν αποτέλεσε πρότυπο αντικειμενικότητας και αξιοπιστίας όσον αφορά τα γεγονότα τα οποία διηγείται, καθώς ως τότε η ιστοριογραφία έκανε ακόμη τα πρώτα της βήματα⁸⁰.

Η ανακρίβεια των πληροφοριών κάποιων συγγραφέων είναι δυνατόν να οφείλεται και στην άγνοιά τους ή τη μερική ή στρεβλή τους πληροφόρηση. Τα στοιχεία αυτά μπορεί να οφείλονται σε πολλούς παράγοντες. Ένας από αυτούς ήταν ότι δεν είχαν όλοι οι συγγραφείς που έγραψαν για την Αίγυπτο επισκεφθεί τη χώρα αυτή και έτσι, ενημερώνονταν από άλλους που την είχαν δει ή που είχαν ακούσει για αυτή από τρίτους. Επίσης, πολλοί συγγραφείς στηρίχθηκαν στο έργο προγενέστερων συγγραφέων που μιλούσαν για την Αίγυπτο χωρίς όμως να έχουν διασταυρώσει τις πηγές τους. Ο Ηρόδοτος, για παράδειγμα, παρόλο που είχε και ο ίδιος επισκεφθεί την Αίγυπτο, στηριζόταν συχνά σε αναδιηγήσεις ανθρώπων που ο ίδιος είχε γνωρίσει χωρίς να ελέγχει την αξιοπιστία τους⁸¹.

Ακόμη, κάποιες από τις αναφορές στην Αίγυπτο αποτελούν στοιχεία του μύθου τα οποία είναι αδύνατον να ελεγχθούν. Κάποιοι από τους μύθους που μελετήθηκαν και αφορούν στην Αίγυπτο είναι ο μύθος της Ιώς και ο μύθος των Δαναΐδων, ο μύθος της Ελένης και του Μενελάου και ο μύθος της Σφίγγας. Οι μύθοι αυτοί, όπως και οι περισσότεροι μύθοι της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, έχουν μάλιστα πολλές διαφορετικές παραλλαγές. Οι παραλλαγές αυτές, ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθούν ανακρίβειες και μη έγκυρες, καθώς δεν πρόκειται για ιστορικά γεγονότα, αλλά για φανταστικά.

Παρόλα αυτά, για την αρχαιότητα, η μυθολογία και η ιστορία αποτέλεσαν δύο πεδία τα οποία εμπλέκονταν μεταξύ τους, με αποτέλεσμα η μυθολογία να θεωρείται μέρος του επίσημου παρελθόντος και να καθορίζει σημαντικά τη συλλογική μνήμη, αλλά και η ιστορία να διανθίζεται από στοιχεία μυθολογικά.

Ακόμη, θα πρέπει να επισημανθεί η σημασία του είδους του κειμένου στο οποίο γίνονται αναφορές στην Αίγυπτο και τον αιγυπτιακό πολιτισμό, όσον αφορά την αξιοπιστία, την εγκυρότητα και την ιστορικότητα των πληροφοριών. Αυτό

---

⁸⁰ Bury, ό.π., σ. 61.

⁸¹ Bury, ό.π., σ. 61.

σημαίνει ότι περιμένει κανείς περισσότερη αξιοπιστία από τα κείμενα τα οποία έχουν ιστορικό χαρακτήρα, παρά από κείμενα που ανήκουν στο πεδίο της λογοτεχνίας, όπως είναι τα κείμενα των τραγωδιών και των κωμωδιών οι οποίες μελετήθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Στα κείμενα εκείνα, οι αναφορές στην Αίγυπτο πιθανό να εξυπηρετούν σκοπούς λογοτεχνικούς οι οποίοι αρμόζουν στο εκάστοτε είδος. Ωστόσο, ακόμη και με τον τρόπο αυτό, οι αναφορές είναι χρήσιμες, καθώς μας δίνουν μία εικόνα του τρόπου πρόσληψης ενός θέματος-στην παρούσα περίπτωση της Αιγύπτου-από τα μέλη μίας συγκεκριμένης κοινωνίας σε μία συγκεκριμένη εποχή.

Συμπερασματικά, η προβληματική σχετικά με τις ελληνικές κειμενογραφικές αναφορές που υπάρχουν για την Αίγυπτο έγκειται σε ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας των πηγών, καθώς δεν είναι δυνατόν όλα τα στοιχεία τα οποία αναφέρονται να ελεγχθούν και να διασταυρωθούν ως προς τις διαστάσεις αυτές. Πολλές, άλλωστε, από τις πληροφορίες αυτές διαφοροποιούνται, καθώς παραδίδονται διαφορετικά από τον ένα συγγραφέα στον άλλο. Επίσης, το είδος του κάθε κειμένου είναι ίσως ενδεικτικό για την εγκυρότητα των πληροφοριών. Για παράδειγμα, ένα ιστοριογραφικό κείμενο θα πρέπει να είναι πιο αξιόπιστο από ένα λογοτεχνικό. Παρόλα αυτά, παρατηρήθηκε ότι, ακόμη και εντός των ιστοριογραφικών κειμένων υπάρχουν ανακρίβειες και διαφωνίες μεταξύ των συγγραφέων.

Σε γενικές γραμμές, πάντως, οι κειμενογραφικές αναφορές της αρχαίας Ελλάδας οι οποίες αναφέρονται στην Αίγυπτο είναι χρήσιμες για τους ερευνητές όχι μόνο όταν είναι αξιόπιστες, αλλά σε κάθε περίπτωση. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν ενδιαφέρει τους ερευνητές μόνο η εγκυρότητα και η ιστορικότητα των γεγονότων, αλλά και άλλα στοιχεία, όπως ο ρόλος του κάθε συγγραφέα, τα πιστεύω του, οι σκοποί για τους οποίους έγραφε, και βέβαια, η γενικότερη πρόσληψη της Αιγύπτου από τους συγγραφείς της αρχαιότητας και από τους Έλληνες γενικά.

Για το λόγο αυτό, όλες οι πηγές οι οποίες μελετήθηκαν εξυπηρετούν τις ανάγκες αυτές των ιστορικών και άλλων επιστημόνων, ώστε να διαμορφώνεται μία σφαιρική εικόνα πάνω στα σχετικά με την Αίγυπτο ζητήματα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίον ο αιγυπτιακός πολιτισμός στο σύνολό του προσεγγιζόταν στην αρχαία ελληνική πραγματικότητα.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους επισημαίνεται η προβληματική πάνω στις αναφορές σχετικά

με την Αίγυπτο των κειμένων των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας είναι οι εξής:

- Η πρόθεση του συγγραφέα
- Η γνώση του συγγραφέα
- Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν από το συγγραφέα
- Το είδος του κειμένου
- Η ευρύτερη πρόσληψη του συγκεκριμένου αντικειμένου από την κοινωνία και η στάση της κοινωνίας απέναντι σε αυτό
- Οι τρόποι διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης
- Τα χαρακτηριστικά της ιστοριογραφίας μίας συγκεκριμένης εποχής.

3.2 Αντιστοίχιση των ελληνικών αναφορών με επιλεγμένα αιγυπτιακά κειμενογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα

Ποια είναι όμως η σχέση μεταξύ των ελληνικών κειμενογραφικών αναφορών με τα κειμενογραφικά και τα αρχαιολογικά δεδομένα που προέρχονται από την ίδια την Αίγυπτο; Πρόκειται για σχέση ομοιότητας ή σχέση αντιθέσεων μεταξύ των στοιχείων και ποια τελικά είναι περισσότερο αξιόπιστα; Στην ενότητα αυτή επιχειρούμε την ανάλυση και το σχολιασμό των παραπάνω ζητημάτων που απασχολούν τους ερευνητές σχετικά με την Αίγυπτο.

Όσον αφορά τη γεωγραφία της Αιγύπτου, το στοιχείο το οποίο κυριαρχεί σε όλους τους συγγραφείς είναι ο Νείλος. Το γεγονός αυτό είναι εύλογο, καθώς ο τεράστιος αυτός ποταμός διαρρέει ολόκληρη τη χώρα και επηρεάζει το έδαφός της, τις καλλιέργειες και τους οικισμούς. Ο Νείλος αποτελεί τη βασική γεωγραφική αιτία η οποία οδήγησε στην ανάπτυξη ενός τόσο μεγάλου και σταθερού πολιτισμού από την αρχαιότητα. Μάλιστα, ο Νείλος ενέπνεε τόσο σεβασμό για τους Αιγυπτίους, που εκείνοι τον είχαν θεοποιήσει και τον ταύτιζαν με τον Χαπί. Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί τον Ύμνο στην πλημύρα του Νείλου⁸²:

«Αυτός που δίνει το φως και έρχεται από το σκοτάδι

Αυτός που δυναμώνει τα φυτά

Η δύναμη που σχηματίζει τα πάντα

Κανένας δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτόν

Οι άνθρωποι ντύνονται με το λινάρι από τα χωράφια του

Κάνεις τη Γη να πίνει ασταμάτητα, καθώς κατεβαίνεις από τους Ουρανούς.»

Η ευλάβεια και ο σεβασμός αυτός των Αιγυπτίων για το Νείλο είναι στοιχεία γνωστά στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς οι οποίοι συχνά αναφέρονται στην Αίγυπτο χωρίς να την κατονομάζουν, μόνο ως χώρα του Νείλου και, ακόμη, χρησιμοποιούν τον ποταμό ως βασικό σημείο αναφοράς της Αιγύπτου. Όσον αφορά, λοιπόν, το στοιχείο αυτό, οι κειμενογραφικές πηγές της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας οι οποίες αναφέρονται στην Αίγυπτο είναι παντελώς έγκυρες.

---

⁸² Vercoutter, *Η αρχαία Αίγυπτος*. μετ. Αριστέα Παρίση, εκδ. Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σ σ. 22-23.

Θα εξεταστεί τώρα το ζήτημα της μυθολογίας και κατά πόσον τα ελληνικά κείμενα για συγκεκριμένους μύθους είναι αντίστοιχα με τα αιγυπτιακά κειμενογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα. Ένας από τους μύθους που εξετάστηκαν αφορά στο μυθικό τέρας της Σφίγγας, το οποίο αναφέρεται στην τραγωδία του Σοφοκλή *Οιδίπους Τύραννος*. Η Σφίγγα, όπως την περιγράφει ο Σοφοκλής στη συγκεκριμένη τραγωδία, είναι ένα φτερωτό τέρας το οποίο τραγουδά αινίγματα και σκοτώνει όσους δεν έχουν την απάντηση. Η εμφάνισή της είναι τρομακτική και έχει γαμψά νύχια.

Η σφίγγα που παρουσιάζει ο Σοφοκλής, αλλά και οι σφίγγες οι οποίες βρέθηκαν σε ελληνικά αρχαιολογικά ευρήματα διαφέρουν από την αιγυπτιακή σφίγγα. Στις ελληνικές αναπαραστάσεις η Σφίγγα απεικονίζεται ως φτερωτό λιοντάρι με κεφάλι γυναίκας ή ως γυναίκα με πέλματα και στήθη λιονταριού, ουρά ερπετού και φτερά πτηνού. Αντίθετα, στις αιγυπτιακές αναπαραστάσεις και, πιο συγκεκριμένα, στη διάσημη Σφίγγα της Γκίζας, αυτή δεν έχει φτερά. Αυτό το τεράστιο γλυπτό αποτελεί το έμβλημα και το σήμα ενός πολιτισμού με παραδόσεις αποκρυφισμού που μεταφέρθηκε ύστερα στον ελληνικό πολιτισμό. Είναι ένα σύμβολο της κυρίαρχης εξουσίας και είναι το μεγαλύτερο μονολιθικό άγαλμα στον κόσμο και το αρχαιότερο γνωστό άγαλμα μνημειακού τύπου. Πιθανότατα χτίστηκε από τους Αιγύπτιους του Αρχαίου Βασιλείου, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φαραώ Χεφρήνου (2558 - 2532 π.Χ.).

Ο Πλάτων, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας, αναφέρθηκε σε νόμους των Αιγυπτίων οι οποίοι τους υποχρέωναν να διατηρούν τα πατροπαράδοτα χαρακτηριστικά στοιχεία της τέχνης τους και να μην τα αλλοιώνουν στο πέρασμα των χρόνων, εισάγοντας καινοτομίες. Η διαχρονικότητα αυτή στην αιγυπτιακή τέχνη, είναι πραγματικά γεγονός, ωστόσο, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο το οποίο να επιβεβαιώνει την ύπαρξη τέτοιων νόμων στην αρχαία Αίγυπτο. Στην πραγματικότητα, αυτό στο οποίο αναφέρεται ο Πλάτωνας είναι ο επονομαζόμενος «αιγυπτιακός κανόνας που αναφέρεται στην αιγυπτιακή τεχντροπία η οποία ήταν σταθερή στους αιώνες και διατηρούσε μία συγκεκριμένη συνοχή. Πρόκειται για νόμο ανεπίσημο, σύμφωνα με τον οποίο διατηρούταν η πολιτισμική ταυτότητα της Αιγύπτου και όχι νόμο του κράτους⁸³.

---

⁸³ Assmann, ό.π., σ σ. 238-239.

Πολλά από τα αρχαία κείμενα που μελετήθηκαν αναφέρονται στην αιγυπτιακή θρησκεία και, κυρίως, στους δύο μεγάλους θεούς των Αιγυπτίων Όσιρι και Ίσιδα, αλλά και σε ζητήματα τα οποία αφορούν τη λατρεία και το ιερατείο. Η λατρεία του Όσιρι και της Ίσιδας ήταν ευρέως διαδεδομένη μέσω των Αιγυπτίων στην ανατολική Μεσόγειο και, για το λόγο αυτό, οι Έλληνες γνώριζαν πολλά για τη λατρεία των συγκεκριμένων θεών. Επίσης, το γεγονός ότι πολλοί θεοί των Αιγυπτίων μοιάζουν με αντίστοιχους ελληνικούς θεούς παραδίδεται από πολλούς αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, ενώ, ακόμη επιβεβαιώνεται και από τους μελετητές της σύγχρονης εποχής. Αυτές οι ομοιότητες αφορούν τόσο το πεδίο στο οποίο αναφέρεται κάθε θεότητα όσο και την ιστορία της, σε μυθολογικό, κοσμογονικό επίπεδο.

Τώρα, το κατά πόσον οι ελληνικοί θεοί της αρχαιότητας προήλθαν από τους αιγυπτιακούς ή αντιστρόφως ή, ακόμη, αν συνέβη κάτι άλλο, αυτό είναι δύσκολο να εξακριβωθεί. Οι ομοιότητες μεταξύ τους είναι γεγονός, ενώ και οι αντίστοιχες μυθολογίες εμπλέκονται μεταξύ τους. Ωστόσο, θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη του το γεγονός ότι οι Έλληνες και οι Αιγύπτιοι, ως κάτοικοι και ως πολιτισμοί, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους από πολύ νωρίς στην αρχαιότητα, από την περίοδο του Κυκλαδικού και του Μινωικού πολιτισμού. Έτσι, είναι λογικό να έχουν και οι δύο πολιτισμοί θρησκευτικές και μυθολογικές επιρροές ο ένας από τον άλλο.

Ένα ακόμη θέμα με το οποίο ασχολήθηκαν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς όσον αφορά την Αίγυπτο ήταν οι συνήθειες και τα έθιμα των ανθρώπων της. Πιο συγκεκριμένα, με τα ήθη και τα έθιμα των Αιγυπτίων ασχολήθηκε σε μεγάλο βαθμό ο Ηρόδοτος στο δεύτερο βιβλίο της ιστορίας του. Ο Ηρόδοτος παρουσιάζει τα ήθη και τις συνήθειες των Αιγυπτίων σαν στοιχεία παράξενα και εξωτικά, μάλιστα σαν αντίθετα από τα έθιμα και τις συνήθειες των άλλων ανθρώπων.

Κατά πόσον όμως ισχύουν οι παρατηρήσεις αυτές του Ηροδότου για τις «ανάποδες» συνήθειες των Αιγυπτίων; Σίγουρα, στο έργο του Ηροδότου, τονίζονται οι πολιτισμικές διαφορές οι οποίες παρατηρούνται ανάμεσα σε κάθε λαό και πολιτισμό και προκαλούν το θαυμασμό, την απορία ή το δέος. Ωστόσο, είναι πιθανόν σε κάποια σημεία ο Ηρόδοτος να υπερβάλει είτε για να αναδείξει την έντονη αυτή πολιτισμική διαφορετικότητα είτε για να τονίσει την αντίθεση ανάμεσα στο ελληνικό

και το βαρβαρικό στοιχείο. Παρόλο που ο αιγυπτιακός πολιτισμός ασκούσε στον Ηρόδοτο μεγάλη γοητεία, ωστόσο, δεν έπαυε να είναι ένας βαρβαρικός πολιτισμός.

Συμπερασματικά, οι αντιστοιχίες ανάμεσα στα ελληνικά και τα αιγυπτιακά κείμενα και αρχαιολογικά ευρήματα δεν είναι πάντοτε σύμφωνες, καθώς υπάρχουν συγκεκριμένες διαφορές οι οποίες παρατηρούνται. Οι διαφορές αυτές δεν είναι πάντοτε μεγάλες και καταλυτικές, ώστε να είναι δυνατόν να κατηγορούνται οι ελληνικές κειμενογραφικές αναφορές ως εντελώς ψευδείς, αλλά ίσως ως ανακριβείς ή, κάποτε, υπερβολικές.

3.3 Αξιολόγηση της ιστορικότητας των περί Αιγύπτου ελληνικών αναφορών

Στην παρούσα ενότητα τίγονται ζητήματα ιστορικότητας των πληροφοριών τις οποίες αναφέρουν οι πληροφορίες των ελληνικών κειμένων από την κλασική και ύστερη αρχαιότητα, σχετικά με την Αίγυπτο. Όταν αναφέρεται κανείς στην έννοια της ιστορικότητας, εννοεί την ιδιότητα ενός γεγονότος να αποτελεί μέρος της ιστορίας ή να παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωσή της. Επίσης, η έννοια της ιστορικότητας αναφέρεται στο να αποτελεί κάτι ένα πραγματικό γεγονός το οποίο μαρτυρείται από αξιόπιστες πηγές⁸⁴. Όπως είναι φυσικό, η ιστορικότητα των κειμενογραφικών ελληνικών αναφορών για την Αίγυπτο αμφισβητείται έντονα, καθώς δεν είναι δυνατόν όλες οι αναφορές να είναι έγκυρες. Στο φαινόμενο αυτό συντελούν πολλοί παράγοντες.

Επίσης, οι δευτερογενείς πηγές στις οποίες έγινε αναφορά αναφέρονται σε άλλες πηγές οι οποίες δεν είναι δυνατόν να είναι κανείς σήμερα σίγουρος κατά πόσον υπήρξαν στην πραγματικότητα και κατά πόσον πράγματι αναφέρονταν στα συγκεκριμένα πράγματα. Στην παρούσα ενότητα, η έννοια της ιστορικότητας προσλαμβάνει τη δεύτερη σημασία, ότι δηλαδή κάτι αποτελεί όντως ένα ιστορικό γεγονός ή ακόμη, αν τα πρόσωπα στα οποία γίνεται αναφορά είναι όντως ιστορικά πρόσωπα.

Όπως είδαμε παραπάνω, οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς οι οποίοι έγραψαν για την Αίγυπτο και τον πολιτισμό της, βασίστηκαν κυρίως σε αληθινά γεγονότα ή καταστάσεις που γνώριζαν για τη χώρα αυτή, καθώς και σε μυθολογικές διηγήσεις. Οι μυθολογικού χαρακτήρα κειμενογραφικές αναφορές δεν είναι, βέβαια, δυνατόν να διακρίνονται από ιστορικότητα εξαιτίας της συγκεκριμένης φύσης τους. Ωστόσο, είναι δυνατόν να αναζητείται από τους μελετητές η αντιστοιχία η οποία υπάρχει ανάμεσα στις αναφορές αυτές των Ελλήνων της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας και στα κειμενογραφικά και αρχαιολογικά ευρήματα της Αιγύπτου. Η αντιστοιχία αυτή δεν αφορά τόσο στην ιστορικότητα των αναφορών, αλλά στην αξιοπιστία με την οποία αυτές ανταποκρίθηκαν και αντιμετώπισαν συγκεκριμένα θέματα της αιγυπτιακής μυθολογίας και τη σχέση τους με την ελληνική.

---

⁸⁴ Μπαμπινιώτης, ό.π., σ. 791.

Τα άλλα θέματα τα οποία πραγματεύονται τα ελληνικά κείμενα της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας είναι δυνατόν να εξετάζονται σήμερα ως προς την ιστορικότητά τους. Η γεωγραφία, για παράδειγμα, της Αιγύπτου αποτελεί, σε γενικές γραμμές, έγκυρη αναφορά και περιγραφή από τους Έλληνες συγγραφείς, οι οποίοι άλλωστε ήταν σε θέση να τη γνωρίζουν είτε ως αυτόπτες μάρτυρες είτε επειδή την έμαθαν από άλλους. Ομοίως, οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς ήταν με πολλούς τρόπους σε θέση να γνωρίζουν τα βασικά στοιχεία της αιγυπτιακής θρησκείας και λατρείας στην Αίγυπτο, αλλά και τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων.

Από την άλλη πλευρά, το ζήτημα των νόμων της Αιγύπτου υπήρξε σχετικά άγνωστο για τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, όπως μαρτυρά το έργο του Πλάτωνα, το οποίο αναφέρεται σε αιγυπτιακούς νόμους που στην πραγματικότητα δεν υπήρξαν ποτέ. Αντίστοιχα, μη ιστορικά μπορεί να θεωρηθούν και στοιχεία που αφορούν στις συνήθειες των Αιγυπτίων, δεδομένου ότι ο Ηρόδοτος γενικά στο ιστορικό του έργο χρησιμοποιεί και φανταστικές διηγήσεις και ότι υπήρχε κατά την κλασική αρχαιότητα αυτή η τάση διαχωρισμού μεταξύ των Ελλήνων και των βαρβάρων.

Πολλά προβλήματα ιστορικότητας ανακύπτουν και όσον αφορά την επίσκεψη του Σόλωνα στην Αίγυπτο και το διάλογό του με τους ιερείς για διάφορα θέματα, ένα από τα οποία είναι και το θέμα σχετικά με την Ατλαντίδα. Η επίσκεψη αυτή, όπως και η επαφή του Σόλωνα με τους ιερείς, αναφέρεται τόσο από τον Πλάτωνα όσο και από τον Πλούταρχο. Ωστόσο, ο Πλούταρχος κατονομάζει το γηραιότερο και σοφότερο ιερέα, τον Σώγχι τον Σαΐτη, αναφερόμενος στον Πλάτωνα, αν και ο τελευταίος δεν τον είχε κατονομάσει. Εν τέλει, η ιστορικότητα του Σώγχι αμφισβητείται, καθώς δεν υπάρχει από πουθενά καμία επιβεβαίωση για το αν αυτός ήταν ιστορικό πρόσωπο. Η προβληματική ως προς την ιστορικότητα, αλλά και την εγκυρότητα αυτή αναφορά του Πλουτάρχου παρατίθεται παρακάτω:

«Στις εκβολές του Νείλου, κοντά στις ακτές του Κάνωπου, πέρασε κάποιο καιρό μελετώντας με τον Ψένωφι της Ηλιούπολης, και τον Σώγχι, τον πιο σοφό από όλους τους ιερείς, από τον οποίον, όπως λέει ο Πλάτωνας, έμαθε την ιστορία της Ατλαντίδος και την συνέθεσε σε ένα ποίημα, με σκοπό να την γνωρίσει στους Έλληνες.»

(Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, Σόλων).

Επομένως, η ιστορικότητα των κειμενογραφικών πηγών της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας εξαρτάται από τους συγγραφείς, το είδος των κειμένων που έγραφαν, το θέμα το οποίο πραγματεύονταν, τις γνώσεις και τις αντιλήψεις τις οποίες είχαν, καθώς και τη μέθοδο την οποία χρησιμοποιούσαν με κάποιους συγκεκριμένους σκοπούς. Έτσι, σήμερα, πολλά από τα στοιχεία τα οποία οι κειμενογραφικές αυτές πηγές αναφέρουν αμφισβητούνται όχι μόνον ως προς την ακρίβεια και την εγκυρότητά τους, αλλά και ως προς την ιστορικότητά τους. Επομένως, μέσα στις πληροφορίες τις οποίες παρέχουν τα κείμενα των συγγραφέων της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας, εμφανίζονται και στοιχεία τα οποία όχι μόνο δεν είναι δυνατόν να διασταυρωθούν, αλλά ακόμη, μπορεί να ανήκουν στη σφαίρα της φαντασίας ή να αποτελούν επινοήσεις των συγγραφέων ή των πηγών που εκείνοι αξιοποίησαν.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη διερευνήθηκε η πρόσληψη της Αιγύπτου και του αιγυπτιακού πολιτισμού από τους Έλληνες συγγραφείς της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας, μέσα από τη μελέτη και την αξιολόγηση συγκεκριμένων κειμενογραφικών αναφορών, οι οποίες επιλέχθηκαν με βάση τη σχέση τους με το συγκεκριμένο αντικείμενο.

Η αρχαία Αίγυπτος είναι γνωστή για έναν από τους σημαντικότερους και τους παλαιότερους πολιτισμούς της ανατολικής Μεσογείου, ο οποίος μέχρι και σήμερα προκαλεί το έντονο ενδιαφέρον πολλών επιστημονικών κλάδων, όπως η αρχαιολογία, η ιστορία, η αρχιτεκτονική, η θεολογία, η γεωγραφία κ.ο.κ. Μάλιστα, σήμερα, ο πολιτισμός αυτός μελετάται συστηματικά, μέσα από την επιστήμη της αιγυπτιολογίας. Κατά την αρχαιότητα, ο αιγυπτιακός πολιτισμός προσέλκυε το ενδιαφέρον ταξιδιωτών και συγγραφέων από τον ελλαδικό χώρο και άλλες περιοχές της Μεσογείου, οι οποίοι αποφάσισαν να γράψουν για αυτόν και να τον κάνουν γνωστό στους συμπατριώτες τους, αλλά και στις επόμενες γενιές.

Η Αίγυπτος είναι μία χώρα η οποία έχει έναν πανάρχαιο πολιτισμό, δεδομένου ότι κατοικείται από την Παλαιολιθική εποχή, ενώ από την 4^η χιλιετία, το πολιτιστικό της επίπεδο είναι ιδιαίτερα υψηλό. Βρίσκεται σε μία θέση σημαντική, καθώς επικοινωνεί με την Αφρική, την Ευρώπη και την Ασία, ενώ η δική της γεωγραφία σημαδεύεται κυρίως από τον ποταμό Νείλο, έναν από τους μεγαλύτερους ποταμούς του κόσμου, ο οποίος καθορίζει την οικονομία της, καθώς και την καθημερινή ζωή των κατοίκων. Η θέση της Αιγύπτου της επέτρεψε την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου από πολύ νωρίς, καθώς και την αλληλεπίδραση του πολιτισμού της με τους πολιτισμούς των γειτονικών περιοχών, όπως η Ελλάδα.

Τα κείμενα τα οποία αναφέρονται στην αρχαία Αίγυπτο είναι πολλά και προέρχονται τόσο από την ίδια την Αίγυπτο όσο και από τον ελληνικό και ρωμαϊκό χώρο. Πρόκειται για κείμενα που ανήκουν σε διαφορετικά πεδία, ιστορικά, μυθολογικά, θεολογικά, φιλοσοφικά και ποιητικά. Πολλές φορές, τα κείμενα αυτά παρουσιάζουν αντιθέσεις μεταξύ τους, όσον αφορά κάποια συγκεκριμένα στοιχεία και πληροφορίες για την Αίγυπτο και τον πολιτισμό της, με αποτέλεσμα να τίθεται ζήτημα εγκυρότητας τους. Για το λόγο αυτό, είναι σημαντική η προσεκτική μελέτη και αξιολόγηση των κειμένων αυτών, ώστε κάποια πληροφορία να θεωρηθεί αληθής.

Κατά την κλασική αρχαιότητα πολλοί ήταν οι Έλληνες συγγραφείς οι οποίοι συμπεριέλαβαν στο έργο τους στοιχεία σχετικά με τον αιγυπτιακό πολιτισμό. Οι σημαντικότεροι από αυτούς ήταν ο Ηρόδοτος, ο επονομαζόμενος «πατέρας της ιστορίας», ο φιλόσοφος Πλάτωνας, οι τραγικοί ποιητές, Αισχύλος, Σοφοκλής και Ευριπίδης, καθώς και ο σημαντικότερος κωμωδιογράφος, ο Αριστοφάνης. Καθένας από αυτούς χειρίστηκε τα θέματα σχετικά με την Αίγυπτο με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με το είδος του κειμένου που έγραφε, τις προθέσεις του και τον τρόπο με τον οποίον ο ίδιος και η εποχή του προσελάμβανε τον αιγυπτιακό πολιτισμό.

Οι συγγραφείς της ύστερης αρχαιότητας οι οποίοι μελετήθηκαν ήταν ο Εκαταίος Αβδηρίτης, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης και ο Πλούταρχος. Οι συγγραφείς αυτοί ασχολήθηκαν κυρίως με την ιστοριογραφία, ενώ ακόμη, αναφέρθηκαν σε ζητήματα θρησκείας, μυθολογίας, τέχνης και επιστήμης του μεγάλου αιγυπτιακού πολιτισμού.

Μελετώντας τα κείμενα των παραπάνω συγγραφέων, διαπιστώνει κανείς ότι σε πολλά σημεία οι πληροφορίες που δίνουν συμφωνούν μεταξύ τους ή λειτουργούν συμπληρωματικά η μία προς την άλλη. Ωστόσο, αυτό δε συμβαίνει παντού, καθώς παρατηρούνται και πολλές διαφωνίες και αντιφάσεις μεταξύ κάποιων από αυτούς, καθώς και παρερμηνείες και συγχύσεις. Ιδιαίτερα συχνό μάλιστα είναι το φαινόμενο αυτό, όταν συγκρίνονται κείμενα από διαφορετικές εποχές της αρχαιότητας. Επίσης, σημαντικές συγκλίσεις, αλλά και αποκλίσεις συναντά κανείς όταν συγκρίνει τις ελληνικές πηγές με τις αιγυπτιακές κειμενογραφικές αναφορές και αρχαιολογικές μαρτυρίες.

Σήμερα, η αρχαία Αίγυπτος αποτελεί αντικείμενο πολλών μελετών σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους, καθώς υπάρχουν πολλά ακόμη πεδία του πολιτισμού αυτού τα οποία μένουν ανεξερεύνητα και χρειάζονται περαιτέρω αναζήτηση. Τα κείμενα των συγγραφέων της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για τους επιστήμονες, ωστόσο, θα πρέπει πάντοτε να υπάρχει η συνειδητοποίηση της προβληματικής της εγκυρότητάς τους και η επιφύλαξη πάνω σε θέματα που δεν είναι διασταυρωμένα επαρκώς.

Παρά την προβληματική της εγκυρότητας των ελληνικών κειμενογραφικών αναφορών στην Αίγυπτο από την κλασική και ύστερη αρχαιότητα, αλλά και της ιστορικότητας των γεγονότων και των προσώπων στα οποία αναφέρονται, οι πηγές

αυτές είναι πολύ χρήσιμες και σημαντικές για τους μελετητές τόσο του αιγυπτιακού όσο και του ελληνικού πολιτισμού. Οι ωφέλειες που προσφέρουν οι πηγές αυτές, εκτός από πληροφορίες σχετικά με την Αίγυπτο, είναι πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίον αντιλαμβάνονταν οι Έλληνες τον αιγυπτιακό πολιτισμό και τον τρόπο με τον οποίον τον αντιμετώπιζαν ως γειτονικό, αλλά και ως μη ελληνικό, ήτοι βαρβαρικό, πολιτισμό.

Βιβλιογραφία

- Αισχύλου, *Ικέτιδες*, μτφρ. Τ. Ρούσσοσ, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992.
- Assmann, J., *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017.
- Assmann, A., “Opting in and opting out”, in H.U. Grumbrecht & K.L. Pfeiffer (eds), *Stil. Geschichten und Functionen eines kulturwissenschaftlichen discorselements*, Φρανκφούρτη, 1986.
- Βλασοπούλου, Δ., «Εισαγωγή», στο Ευριπίδου, *Ελένη*, μτφρ. Τ. Ρούσσοσ, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992.
- Burckhardt, J., *Die Kunst der Betrachtung. Aufsätze und Vrtrage zur bildenden Kunst*, Κολωνία 1984.
- Bury, J.B., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1988.
- Γαλάνης, Λ. (επιμ.), *Μεγάλοι Πολιτισμοί. Αρχαία Αίγυπτος*, εκδ. Electa, Αθήνα 2006.
- Cartledge, P., «Θεατρικά έργα με βάθος: το θέατρο ως διαδικασία στη ζωή των πολιτών της αρχαίας Ελλάδας» στο Easterling, P.E. (επιμ.). *Οδηγός για την Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Από το Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ*, μτφρ. Λ. Ρόζη & Κ. Βαλάκας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2007.
- Darvill, T., *The concise Oxford dictionary of Archaeology*, UK.
- Demand, N., “The identity of the Frogs”, *Classical Philology*, 65 (2), 1970, σ σ. 83-87.
- Διόδωρος Σικελιώτης, *Άπαντα I, βιβλιοθήκης Ιστορικής Βίβλος Πρώτη*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997.
- Easterling, P.E. & Knox, B.M.W., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Ν. Κονόμη, Χ. Γρίμπα, Μ. Κονόμη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2003.
- Ευριπίδου, *Ελένη*, μτφρ. Τ. Ρούσσοσ, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992.

Gruen, E.S., *Rethinking the other in Antiquity*, Princeton University Press Princeton & Oxford 2011.

Hornung, E., *History of Ancient Egypt*, Edinburgh 1999.

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Βιβλίο Β', http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30&page=44.

Κυρτάτας, Δ.Ι., *Κατακτώντας την αρχαιότητα. Ιστοριογραφικές διαδρομές*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002.

Κουσούλης, Π.Η.Μ., *Εισαγωγή στην αρχαία αιγυπτιακή γλώσσα και γραφή*, εκδ. Κάλλιπος, Αθήνα 2015.

Lesky, A., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκης, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2011.

Λέτσας, Α.Ν., *Μυθολογία της γεωργίας*, Θεσσαλονίκη 1949.

Λοΐζος, Δ.Ι., *Η Αρχαία Ελλάδα και οι Ανατολικοί Λαοί. Από τους Σουμέριους στον Μέγα Αλέξανδρο*, Αθήνα 2001.

Matthews, R. & Roemer, C., Introduction. The worlds of ancient Egypt- Aspects, sources, interactions, In, Matthews, R. & Roemer, C.(eds), *Encounters with Ancient Egypt. Ancient Perspectives on Egypt*, UCL Press, UK 2003.

Moyer, I.S., Egyptian history in the classical historiographers, *UCLA, Encyclopedia of Egyptology*, 2014.

Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2000.

Μπούσαλης, Κ., «Ποια ήταν η Σφίγγα;», *protagon*, 25/10/2014, <https://www.protagon.gr/themata/flashback/poia-itan-i-sfigga-37211000000>.

Μυτιληναίος, Σ. (2016). «Ο Πλούταρχος, όπως και ο Ορφεύς μας πληροφορούν ότι οι Έλληνες δίδαξαν τη λατρεία των θεών στους Αιγυπτίους», *Εννέα Έτη Φωτός*, http://enneaetifotos.blogspot.com/2016/12/blog-post_9.html.

Πανεπιστήμιο Πειραιώς, *Πηγές πληροφόρησης. Πρωτογενείς, δευτερογενείς, τριτογενείς*, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Πειραιώς, Πειραιάς 2014.

Pearson, L., *Περί της Ηροδότου Κακοηθείας, Plutarch' s moralia*, XI, London, Cambridge 7 Massachussets 1965.

Ρούσσος, Τ., «Εισαγωγή» στο Αισχύλου, *Ικέτιδες*, μτφρ. Τ. Ρούσσος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992.

Ρούσσος, Τ., «Εισαγωγή», στο Σοφοκλέους, *Οιδίπους Τύραννος*, μτφρ. Τ. Ρούσσος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993.

Silotti, A., *Αίγυπτος: ναοί, άνθρωποι, θεοί*, Αθήνα 1999.

Σοφοκλής, *Οιδίπους Τύραννος*, μτφρ. Τ. Ρούσσος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993.

Tanner, J. , “Finding the Egyptian in Early Greek Art”, In, Matthews, R. & Roemer, C.(eds), *Encounters with Ancient Egypt. Ancient Perspectives on Egypt*, UCL Press, UK 2003.

Τσακνάκης, Α.Α., *Πλούταρχος. Αρετή, κακία, τύχη*, Ξάνθη, 2010.

Vercoutter,J., *Η αρχαία Αίγυπτος*. μετ. Αριστέα Παρίση, εκδ. Μ. Καρδαμίτσα, 1994.